МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНААКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Варава Дмитро Віталійович

Тичина Дмитро Михайлович

Джужа Олександр Миколайович

ЗАПОБІГАННЯ ВТЯГНЕННЮ МОЛОДІ У ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ В УКРАЇНІ

Монографія

Київ – 2025

УДК 343.976
З-33

Рекомендовано до друку вченою радою
Національної академії внутрішніх справ
(протокол від 28 січня 2025 р. № 1)

Р е ц е н з е н т и:

Конопельський В. Я. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ;

Данилевська Ю. О. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач докторантури Донецького державного університету внутрішніх справ

Д. В. Варава, Д.М. Тичина, О.М. Джужа

Запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні: монографія / Д. В. Варава, Д.М. Тичина, О.М. Джужа , К. : 7БЦ, 2025. – 182 с.

ISBN 978-617-549-467-7

У монографії реалізовано практичний підхід до розроблення кримінологічних засад запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів в Україні з визначенням шляхів розв’язання низки праксеологічних проблем.

Такий підхід дозволив розробити комплексну кримінологічну методику запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів, яка включає в себе узагальнену міжнародну, іноземну та вітчизняну практики, кримінологічну характеристику стану і тенденцій такого втягнення, осіб-злочинців та детермінантів, на основі чого розроблена система заходів запобігання на різних кримінологічних рівнях (загальносоціальний, спеціально-кримінологічний, індивідуально-профілактичний) з урахуванням віктимологічної складової (віктимологічний).

Праця буде корисною для науковців, викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, практичних працівників правоохоронних органів, фахівців органів державної влади, суддів та всіх, хто зацікавлений у боротьбі зі злочинністю.

УДК 343.976

ISBN 978-617-549-467-7

© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 4
ВСТУП 5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВТЯГНЕННЯ МОЛОДІ У ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ 7
1.1. Стан дослідження втягнення у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 7
1.2. Поняття втягнення у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та його види 22
1.3. Міжнародний та іноземний досвід запобігання втягненню у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 39
Висновки до розділу 1 56
РОЗДІЛ 2 КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВТЯГНЕННЯ МОЛОДІ У ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ В УКРАЇНІ 59
2.1. Стан і тенденції втягнення молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 59
2.2. Детермінанти, що сприяють втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 72
2.3. Особливості кримінологічної характеристики осіб, які втягують молодь у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 90
Висновки до розділу 2 100
РОЗДІЛ 3 ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ВТЯГНЕННЮ МОЛОДІ У ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ В УКРАЇНІ 103
3.1. Загальносоціальні заходи запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 103
3.2. Спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 115
3.3. Віктимологічні заходи запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 129
Висновки до розділу 3 142
ВИСНОВКИ 145
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 150
ДОДАТКИ 172

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЗВО	заклад вищої освіти
КК	Кримінальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МОЗ	Міністерство охорони здоров’я
НПУ	Національна поліція України
ОРД	оперативно-розшукова діяльність
ООН	Організація Об’єднаних Націй
ОРЗ	оперативно-розшукові заходи
ст.	стаття
ч.	частина, частини

ВСТУП

Прискорення процесів європейської інтеграції України потребує впровадження у правоохоронну практику не тільки сучасних форм і методів боротьби зі злочинністю, а й визнаних світовим співтовариством міжнародних стандартів захисту прав і свобод молоді, що відображено у міжнародному й національному законодавстві, зокрема: Загальній декларації прав людини (1948 р.), Декларації прав дитини (1959 р.); Конвенції про права дитини (1989 р.), Законах України «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.), «Про основні засади молодіжної політики» (2021 р.) та ін.

Однак, ужиті заходи правоохоронними органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, які здійснюють їх соціальний захист і запобігання правопорушень не дали можливості нейтралізувати основні внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці й зумовили подальше ускладнення криміногенної ситуації в державі в умовах воєнного стану, масової міграції населення, соціальної та економічної нестабільності. І саме молодь, внаслідок психологічної, соціальної та особистісної незрілості, залежності від дорослих, недостатнього життєвого досвіду та багатьох інших чинників виявилася найменш захищеною перед небезпеками, зокрема виявами наркотизму.

Більше того, численні реформи, спрямовані на розвиток прогресивних суспільних відносин, викликали серед іншого поглиблення проявів кримінальних тенденцій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів – проблема незаконного обігу наркотиків має чітко визначену соціальну спрямованість, а наркоманія домінує переважно в молодіжному середовищі. Про такі негативні тенденції свідчить й офіційна статистична звітність, а саме за 2016–2023 рр. було обліковано 362 кримінальні правопорушення пов’язані зі схиляннням (містило усі ознаки втягнення, внесено відомості за ст. 315 КК України або/та 304 КК України) молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (2016 р. було зареєстровано – 158 (0,6 % від загальної кількості наркозлочинів, облікованих у тому ж році), у 2017 р. – 19 (0,1 %), у 2018 р. – 44 (0,2 %), у 2019 р. – 34 (0,1 %), у 2020 р. – 45 (0,2 %), у 2021 р. – 45 (0,2 %), у 2023 р. – 17 (0,1 %)), а до суду направлено 255 вказаних проваджень [118; 205]. У таких умовах кризи відбувається втрата молоддю чітких соціальних орієнтирів, зниження престижу чесної праці, руйнування установки на ведення здорового способу життя. На цьому тлі відбувається поширення наркоманії, яка є для такої частини населення способом розв’язання життєвих проблем, а пов’язана кримінальна протиправна діяльність у сфері наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів – безпосереднім джерелом одержання надприбутків.

Наразі вельми актуальним залишається охорона і захист молоді від злочинних впливів. Тому розвиток юридичних наук, зокрема кримінально-правового циклу, повинен спрямовуватися на масштабні реформаційні

процеси оновлення моральних та етичних принципів формування галузевих норм права, фундаментальної перебудови всіх їх головних положень на новій демократичній основі. Ідеться, по суті, про якісно новий етап розбудови правовідносин, коли правові норми повинні максимально сприяти боротьбі зі злочинністю, запобіганню кримінальним правопорушенням. Такі кардинальні перетворення передбачатимуть відмову від ідеологічних догм у правовій сфері та кримінологічній політиці, спонукатимуть до реформ правоохоронних органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, які беруть участь у стримуванні та нейтралізації негативних явищ, що детермінують втягнення молоді у злочинну діяльність.

Концептуальні ідеї в контексті розроблення системи кримінологічного впливу на злочинність у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів свого часу висловлювали представники вітчизняної кримінологічної школи, зокрема А. М. Бабенка, В. В. Василевича, А. А. Вознюка, Є. О. Гладкової, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, О. П. Гороха, М. М. Давидової, Ю. О. Данилевської, О. М. Джужі, А. П. Закалюка, Є. М. Карпенка, О. О. Кваші, А. М. Кротюка, О. Г. Кулика, О. М. Литвинова, С. В. Лосича, А. А. Музики, Є. С. Назимка, Д. Й. Никифорчука, І. В. Однолько, В. І. Осадчого, Р. М. Павленка, В. Г. Пшеничного, Е. В. Расюка, Л. В. Раєцької, А. В. Савченка, В. В. Солов'я, С. О. Сороки, О. М. Стрільціва, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, М. С. Хрупи, В. С. Щирської та ін.

Деякі сучасні кримінологічні проблеми захисту молоді від кримінальних протиправних посягань розглядали у своїх працях М. С. Андріяшевська, В. В. Артюхова, І. О. Бандурка, К. А. Бєліков А. Б. Блага, А. О. Джужа, В. І. Дьордяй, Н. В. Кулакова, Л. М. Кулик, М. М. Кушнір, Є. С. Назимко, Т. І. Пономарьова, М. М. Рудик, Д. М. Тичина, А. П. Тузов, І. К. Туркевич, Т. А. Шевчук, Л. В. Чеханюк, Н. С. Юзікова та інші.

Праці зазначених та інших учених мають фундаментальний характер і складають підґрунтя для подальшого наукового пошуку. Однак, у час коли відбуваються кардинальні зміни законодавства, необхідно розробити дієвий комплекс кримінологічних заходів спрямованих на запобігання втягнення та схиляння молоді до вживання наркотичних засобів психотропних речовин або їх аналогів, результатом яких мають стати пропозиції, спрямовані на вирішення дійсних проблем реалізації невід'ємної кримінологічної функції та удосконалення діючих норм кримінального, кримінального процесуального законодавства. Зазначені обставини й зумовили обрання теми дисертації, визначили об'єкт та предмет дослідження.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВТЯГНЕННЯ МОЛОДІ У ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ

1.1. Стан дослідження втягнення молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

Інтеграція України до світової та європейської спільноти, виконання визначених ООН цілей сталого розвитку вимагає удосконалення політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (наркотиків), відповідно до принципів інтегрованого та збалансованого підходу, що має відповідати як потребам забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю, безпеки громадян, так і неухильного дотримання прав та свобод людини [221].

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, Україною взято зобов'язання вести боротьбу з організованою злочинністю та легалізацією (відмиванням) коштів, зменшувати постачання та попит на незаконні наркотичні засоби [222].

Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин несуть значні ризики для громадського здоров'я та суспільного добробуту економіки та національної безпеки держави. Окрім формування залежності та підвищення ризику смерті внаслідок передозувань, зловживання психотропними речовинами пов'язано із підвищеним ризиком інфікування ВІЛ, туберкульозом, вірусними гепатитами В та С, створенню передумов для аварій, травматизму та нещасних випадків, а також для насильства, самогубства та інших соціально-небезпечних явищ. Усі ці ситуації стосуються і молодіжного середовища [221].

Проблема незаконного обігу наркотиків має чітко визначену соціальну спрямованість: наркоманія домінує переважно в молодіжному середовищі, адже відповідно до звітів Управління Організації Об'єднаних Націй (ООН) щодо наркотиків та злочинності близько чверті мільярда осіб у 2022 р. вживали наркотики. Ще більш тривожним є той факт, що близько 29,5 млн осіб (0,6 % усього дорослого населення світу) страждали від розладів, пов'язаних із вживанням наркотиків, включаючи залежність [46]. Продовжує збільшуватись кількість смертей, пов'язаних із вживанням наркотиків. У 2021 р. найбільш розповсюдженим наркотиком у світі став канабіс (його вживали 192 млн осіб), водночас постійно зростає кількість виявлених нових синтетичних речовин. Останні дослідження показали, що втягнення молоді до вживання наркотиків чи інших психоактивних речовин починається з 12-17 років, основними причинами чого є відсутність соціально-економічних можливостей для молоді, соціальне середовище тощо [46]. Водночас, за даними Міністерства охорони здоров'я України 62,6 % осіб, які перебувають на їх обліках у зв'язку з розладами психіки та поведінки через уживання наркотиків, мають вік 18-35 років [98].

При цьому кількість молодих людей, які втягуються у наркоманію та протиправну діяльність з наркотиками, зокрема їх розповсюдження у ЗВО, поступово збільшується. Спираючись на дані проведених соціологічних опитувань, автор стверджує, що близько 20 % студентської молоді мали досвід вживання наркотиків. Аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень та статистичних відомостей засвідчив, що протягом останніх 4 років відносно студентів винесено 800 судових рішень у зв'язку із вчиненням ними кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотиків, з яких 78 – безпосередньо на території вищих навчальних закладів. Кількість студентської молоді, яка перебуває на обліках Національної поліції України у зв'язку з причетністю до незаконного обігу наркотиків, становить майже 1 тисячу осіб.

Відповідно до статистичних даних Єдиного реєстру досудових розслідувань за 2020-й, 2021-й та 2024 рік, було внесено відомості про 279, 242 та 171 подію за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 304 КК України; з них: 273, 223 та 132 випадки стосувалися втягнення в злочинну діяльність. Однак проведені емпіричні дослідження засвідчили високий рівень латентності такого втягнення. Крім того, у разі виявлення фактів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, що вчиняють дорослі із залученням неповнолітніх співучасників, слідчі здебільшого не здійснюють додаткову кваліфікацію за ст. 304 КК України (підтвердили 57,4 % слідчих). Зазначене спричиняє латентність цього кримінального правопорушення, перешкоджає виконанню завдань кримінального провадження, а отже, зумовлює необхідність застосування адекватних заходів реагування [86; 44; 205].

З іншого боку наше суспільство досі не може протиставити відповідних перепон незаконному обігу наркотиків: на сьогодні на державному, регіональному рівнях та у більшості вишів не розроблені цілеспрямовані заходи по запобіганню кримінальним правопорушенням у сфері обігу наркотиків та здійснення антинаркотичної профілактики у молодіжному середовищі.

В історії розвитку української держави молодь завжди була найбільш динамічною, і разом з тим незахищеною частиною суспільства. Відповідно до цього визначалася її роль і місце в системі суспільних відносин. Кожне нове покоління інтегрується в суспільство, займаючи різні позиції в його структурі. Під соціальною інтеграцією молоді розуміється характер усього різноманіття зв'язків між суспільством як цілим і молоддю як його частиною. Ці зв'язки спрямовані на підтримку і відтворення стійких суспільних відносин і цілісності суспільства. Різка зміна структури суспільних відносин, посилення соціальної диференціації роблять відмінності між поколіннями більш значними. В умовах соціальної перебудови молодь потрапила в складну ситуацію вибору між самореалізацією в соціально-схвалюваних формах поведінки і самореалізацією в рамках молодіжної субкультури, часто сполученої з правопорушеннями і дестабілізацією суспільства.

У цій обстановці молодіжній субкультурі стають притаманні різні форми девіацій, і насамперед – негативні, які активно впроваджуються в суспільство,

заражаючи його, стаючи модними в певних колах молоді, виступаючи, в кінцевому рахунку, потужним чинником її наркотизації.

Дослідження засвідчують, що у сучасній молоді подолано бар'єр страху перед наркотиками, які багатьма з них сприймаються як елемент молодіжної субкультури, пропуск для входження в референтні групи і т. ін. [4, с. 66]. Організовані злочинні формування, які здійснюють розповсюдження наркотиків, намагаються моделювати попит на наркотики, використовуючи для цього всі доступні можливості, враховуючи особливості молодіжної психології. Наркотики стали широкомасштабним засобом деморалізації молодого покоління України і знищення його майбутнього [250].

Україна, яка є невід'ємною частиною світового суспільства, не могла довго перебувати поза тенденціями зростання немедичного споживання наркотиків, яке відбувається протягом останніх десятиріч у світі. Нелегальне розповсюдження охоплює широкі кола нашого суспільства і сприяє зростанню рівня злочинності, смертності населення, трагедії сімей та руйнуванню багатьох людських доль [248].

Сучасні соціально-економічні й політичні перетворення в країні, що пов'язані з реформуванням усіх сфер суспільного життя, неминуче призводять до суттєвих змін у соціальному просторі, зламу колишніх моральних цінностей, норм, традицій, стереотипів мислення. Ці трансформації негативно впливають на формування особистості дітей та сприяють вчиненню ними злочинів й інших правопорушень. Відповідно до Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки (2021) [72], необхідність самореалізації та розвитку потенціалу молоді в України, її участі та інтеграції у суспільне життя, що розвиватиме їх національну свідомість на основі суспільно-державних цінностей та відповідального громадянства, надаватиме молоді можливості для успішної реалізації і соціалізації, підвищить рівень їх громадянських компетентностей, спроможності бути самостійними, життєстійкими, активними, патріотичними і відповідальними учасниками суспільного життя є однією із суспільних цінностей, а її соціальна підтримка одним з основних пріоритетів державної політики. Потребують нагального розв'язання проблеми, що пов'язані з низьким рівнем участі молоді у суспільному житті, в діяльності інститутів громадянського суспільства; громадянських компетентностей, у тому числі щодо дотримання правових норм, стандартів прав людини, насамперед толерантного ставлення та взаємоповаги один до одного; підготовки молоді до сімейного життя, відповідального ставлення молоді до планування сім'ї та власного репродуктивного здоров'я; соціалізації, реінтеграції та адаптації молоді, яка проживає у складних життєвих обставинах, вразливих та маргіналізованих груп у суспільстві, насамперед молоді з інвалідністю; свідомого вибору професії та кар'єрного розвитку та опанування лідерських якостей [72].

На сьогодні, в Україні існує позитивний досвід вирішення актуальних питань молоді. Водночас існує багато викликів, пов'язаних з необхідністю самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні, її участі та інтеграції у суспільне життя, що розвиватиме її національну свідомість на основі

суспільно-державних цінностей та відповідального громадянства, надаватиме молоді можливості для успішної реалізації і соціалізації, підвищить рівень її громадянських компетентностей, її спроможність бути самостійним, життєстійким, активним, патріотичним і відповідальним учасником суспільного життя [72].

Серед широкого спектра дефініцій феномену молоді, найоптимальнішою є та, що дає цілісне уявлення про молодь як суб'єкта розвитку суспільства. «Молодь – це суспільно диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, культурно-освітні тощо властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей» [277, с. 38].

Молодість пов'язана з переходом від дитинства до світу дорослого життя шляхом соціалізації та адаптації, інтеріоризації норм і цінностей, творення соціальних ролей і статусів. Цей процес проявляється в специфічних молодіжних формах поведінки і свідомості, у поняттях молодіжної субкультури, моди, музики, мови тощо [163, с. 89].

Наркотизм та наркоманія, як справедливо зазначається в юридичній літературі, деформують економічну, соціальну та культурну сфери суспільства, набувають ролі загрозливого криміногенного чинника, що зумовлює злочинність, пов'язану з наркотиками, а також корупцію, зловживання владою, її переродження в інтересах наркоділків [93, с. 424].

Суспільна небезпека наркотизму та наркоманії полягає в тому, що немедичне вживання наркотиків, психоактивних речовин має тенденцію до швидкого поширення.Враховуючи ту обставину, що розширення кола споживачів наркотиків без сумніву приносить значні прибутки організаторам і учасникам незаконного наркобізнесу, можна сформулювати гіпотезу про те, що поширення наркоманії значною мірою детермінується за рахунок втягнення у незаконний наркообіг нових осіб, у яких формується наркозалежність. Це, у свою чергу, сприяє створенню умов для стійкого попиту на наркотики [63].

За таких умов організація та проведення саме запобіжних антинаркотичних заходів серед молоді набуває першочергового значення у діяльності відповідних правоохоронних органів, обумовлює необхідність активізації наукової діяльності з розробки кримінологічної методики за цим напрямом.

Висвітлення питання протидії незаконному обігу наркотиків у науковій літературі та монографічному рівні не нова, адже вказане соціальне негативне явище особливо турбує суспільство протягом останніх десятиріч.

Для початку коротко розглянемо передумови незаконного обігу наркотиків на території нашої державі, які мають глибокі соціальні корені та історію. Так, психоактивні речовини на Русі були відомі з дохристиянських часів. Вони виготовлялись з різних трав, ягід і грибів та використовувались виключно для лікарських потреб – за цим наглядали слуги культу (волхви і відуни). З приходом на Русь християнства контроль над вживанням психоактивних речовин (зілля) взяла на себе церква. По Уставу князя

Володимира Мономаха «Про десятини, суди і людей церкви» (XI–XII ст.), особи, які порушували правила приготування і вживання зілля, піддавались жорстокому покаранню аж до позбавлення волі. Пізніше функції контролю над обігом наркотиків перейшли від православної церкви до воєводів, які підпорядковувались Розбійному і Земському наказам [4, с. 12-13].

Однак у XIX ст. ситуація у сфері обігу наркотиків різко змінилася. Зловживання ними, особливо опіофагія та опіокуріння, почало набувати масового характеру. Поширення цього явища у багатьох країнах, в тому числі і в Царській Росії, стало можливим завдяки активній діяльності Ост-індської компанії, яка культивування опійного маку, вироблення з нього опію та торгівлю ним зробила своєю монополією [18]. Великий вплив на поширення незаконного обігу наркотиків здійснила Перша світова війна.

У другій половині XX ст. немедичне вживання наркотиків у країнах Західної Європи та Америки набуває стрімкого зростання та набуває характеру епідемії. Починаючи з середині 80-х років минулого століття стрімке поширення незаконного обігу наркотиків охоплює територію колишнього СРСР. Після проголошення незалежності Україна зіткнулася з численними соціально-економічними труднощами та ростом злочинності, у тому числі на ґрунті наркоманії. Ця проблема та нелегальне розповсюдження наркотиків охоплює дедалі більш широкі кола нашого суспільства і становить значну загрозу розвитку та добробуту нації [239, с. 13-14].

Що стосується досліджень проблем поширення незаконного обігу наркотиків, то перші вітчизняні дослідження проблем поширення незаконного обігу наркотиків датовані кінцем XIX ст. У 1885 р. С. Моравіцький провів дослідження у Фергані, у якому детально розкрив способи вживання й види наркотиків, способи культивування, а також кількість насаджень і навіть ціни на наркотики [223]. Споживачів наркотиків С. Моравіцкий ділить на дві категорії: людей, що вживають ті або інші наркотики як звичка; людей, що вживають такі речовини випадково – «щоб веселіше бути на святах». С. Моравіцкий описує випадки вживання наркотику дітьми 7–13 років, а також факти жіночої наркоманії. Цікаві його висновки про те, що наркотики фактично заміняли місцевому населенню алкоголь, який був мало розповсюджений у цьому регіоні [248].

Однак більш активне вивчення проблем незаконного обігу наркотиків починається вже у 20-і роки XX ст., адже Перша світова війна й революція сприяли розвитку цього явища. Після революції (жовтень 1917 р.) незаконний обіг наркотиків став розглядатися як пережиток старого побуту, який повинен бути знищений у короткий термін. До початку Другої світової війни дослідження незаконного обігу наркотиків здійснювали у період з 1924 по 1928 рік А. Шоломович [298, с. 123–128.], у 1929 р. В. Бухтияров [16, с. 199–204.].

Хрущовська «відлига» дала змогу відповідним спеціалістам уголос заговорити про наявність незаконного обігу наркотиків у радянському суспільстві. Але політичні міркування знову взяли верх, бо згадане явище тлумачилося як нетипове, чуже природі соціалізму [188, с. 15-16].

Медичні і юридичні дослідження проблеми незаконного обігу наркотиків знову стали з'являтися лише наприкінці 50-х – поч. 60-х рр. XX ст. Важливим кроком у дослідженні вказаної проблеми стали монографії, опубліковані в 60-ті роки, в яких безпосередньо йшлося про боротьбу з незаконним обігом наркотиків. Крім кримінально-правового висвітлення проблеми, в них розглядалися й оперативно-розшукові заходи щодо розкриття крадіжок, незаконного виготовлення, поширення й вживання наркотиків (Р. С. Дугашев, І. С. Євстігнєєв, А. Г. Лук'яненко, Л. П. Ніколаєва, М. Л. Хоменкер та ін.).

При цьому виявилися різні тенденції в оцінці досліджуваного явища. Основа визначалася твердим ідеологічним контролем з боку партійного керівництва. Заперечувалася сама можливість існування наркоманії при соціалістичному ладі, незаконний обіг наркотиків трактувався як «одиничні випадки експериментування з наркотиками» (дослідження Є. А. Бабаяна, М. Х. Гонопольского), а споживачі наркотиків розглядалися насамперед як злочинці. Такий підхід й обумовлював репресивний підхід при їх лікуванні. Потім – у міру розвитку демократичних процесів – усе більшу роль став відіграти науковий підхід до протидії незаконному обігу наркотиків. Одночасно змінюється й відношення до наркозалежних осіб: їх починають вважати насамперед хворими людьми.

Перше велике комплексне соціологічне дослідження поширення наркотиків серед молоді та інших соціальних верств населення на території України було проведено 1988–1989 рр. А. О. Габіані, який вивчив соціально-демографічні й соціально-рольові ознаки споживачів наркотиків, структуру наркотиків, що споживаються, вік втягнення у наркоманію і мотивацію. Опублікована через п'ять років монографія містила історико-теоретичний розділ, методологічну частину, результати емпіричного дослідження, схему діяльності злочинних груп, що займалися наркобізнесом, а також програму медичних, правових і організаційних заходів щодо боротьби з незаконним обігом наркотиків [47].

У 1980–1990 рр. центром соціологічних досліджень незаконного обігу наркотиків стає сектор соціальних проблем алкоголізму й наркоманії Інституту соціологічних досліджень Академії наук СРСР і його філія у м. Києві. Дослідження проводилися також медиками (Інститут неврології, психіатрії та наркології Академії медичних наук УРСР) і психологами. З розвитком вітчизняної соціології поширення наркотиків починає розглядатися як різновид відхиленої поведінки. Саме у цій якості він представлений у перших вітчизняних виданнях із соціології девіантної поведінки молоді. У м. Києві під загальною назвою «Діти вулиці» проводилося соціологічне дослідження підлітків – учасників усіляких так званих «тусовок». Місце дослідження – підвали, сходи, горища житлових будинків, двори, пляжі, каналізаційні люки тощо [248]. Вік респондентів – від 13 до 16 років. Аналіз отриманих даних дозволив виділити чотири типи підлітків з негативною спрямованістю, схильних до девіантної поведінки:

яскраво виражена негативна спрямованість особистості; думка референтної групи не має значення;

менш виражена негативна спрямованість; думка референтної групи має значення;

нестійка спрямованість; мають значення багато позитивних прагнень і інтереси;

проміжний тип з великою сугестивністю, відсутність виражених інтересів і прагнень.

На думку відомого психіатра А. Є. Личко у розвитку так званої молодіжної наркоманії головна роль належить груповій активності. До 90 % осіб уперше долучаються до вживання наркотиків у компаніях однолітків, прагнучи «не відстати від своїх». Досить велику роль відіграють і соціально-психологічні фактори. Зокрема, всупереч широко розповсюдженому погляду на неробство як основну причину поширення незаконного обігу наркотиків, самі підлітків досить рідко називають такою причиною нудьгу. До важливих мотивів відноситься пошук незвичайних відчуттів і переживань [152, с. 71-76].

Кримінальні правопорушення в сфері обігу наркотиків та пов'язана з цим наркоманія стають насамперед молодіжною проблемою. Тому не випадково багато робіт останніх років вітчизняних та іноземних вчених присвячені вивченню запобіганню незаконного обігу наркотиків у молодіжному середовищі. Соціологами й психологами досліджувалися механізми залучення молоді до наркотиків, їх мотиваційна сфера, уживали спроби розробити рекомендації щодо повернення молодих наркозалежних осіб до нормального життя.

В Україні запроваджується ряд проєктів, покликаних вивчити поширення наркотиків у молодіжному середовищі. Починаючи з 1995 р. Україна є повноправним учасником міжнародного дослідницького проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді (HBSC)». Започаткований у 1982 р. в трьох європейських країнах міжнародний проект HBSC, який є частиною міжнародного дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), протягом 20 років об'єднав 41 країну-учасницю. Серед його складових розглянуто самооцінки власного здоров'я та суб'єктивні скарги на здоров'я, а також такі види ризикованої поведінки, як куріння, вживання алкоголю, наркотиків у молодіжному середовищі [278].

З 1995 р. Україна починає брати участь у загальноєвропейському дослідницькому проекті «Європейське опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотичних речовин – ESPAD», та міжнародномупроекті «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» HBSC, які проводяться за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, ВООЗ в Україні кожні чотири роки – 1995, 1999, 2003, 2007, 2011, 2015 та 2019 рр. У дослідженні беруть участь понад 30 країн Європи. Основна мета проєкту ESPAD – збір порівнянних даних про вживання психоактивних речовин серед учнів/студентів однієї вікової групи в більшості європейських країн [85].

Дані дослідження ESPAD [305] в Україні використовуються для написання щорічних доповідей Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні та державних

доповідей про становище сімей та дітей в Україні, що дає змогу донести результати до широкого загалу зацікавлених сторін. Результати опитувань серед українських підлітків представлені у міжнародних звітах та міжнародних публікаціях.

Основна мета проведення опитування серед учнівської молоді – не лише вимірювання поширеності та відслідковування тенденцій, а й визначення чинників різних моделей поведінки, вивчення зв'язку вживання цигарок, алкоголю й наркотиків з особливостями соціального оточення (впливу батьківської сім'ї та компанії однолітків). Так, результати проведеного у 2019 р. вказаного дослідження, свідчать про те що досвід вживання заборонених наркотиків мають 33,6 % – хлопців і 18,8 % – дівчат. Перша спроба вживання марихуани або гашишу до 13 років була у 3,4 % хлопців та 1,0 % дівчат [85].

Одночасно, поряд із соціологічними дослідженнями, що здійснюються в нашій державі громадськими організаціями, питання розповсюдженості наркотиків серед молоді було предметом чисельних досліджень педагогів, соціологів та кримінологів, які можна умовно поділити на три напрями. Перший напрям – дослідження стосуються здійснення антинаркотичної профілактичної роботи серед неповнолітніх та у школах (І. В. Баклан, М. П. Легецький, Н. Ю. Максимова, В. Г. Панок, В. В. Рябуха, О. М. Стрільців, І. В. Топчій, М. С. Хруппа); другий – дослідження поширеності наркотиків серед молоді (О. М. Балакірєв, О. В. Кривоногова, В. І. Лазаренко, О. О. Сасько, О. О. Яременко); третій – щодо напрямів запобігання правопорушенням, які вчиняються на ґрунті наркоманії та наркотизму серед молоді (Т. І. Андрєєва, О. В. Вінда, Н. В. Кулакова, А. М. Нагорна, М. М. Окаринський, В. Г. Панок, Д. Д. Романовська, О. В. Тютюнник, І. В. Шеремет, М. В. Шевчук, Д. О. Штанько, В. Є. Штифурак, О. О. Яременко).

Одну з перших спроб висвітлити питання окремих аспектів впливу незаконного обігу наркотиків та пов'язаним з ним таких негативних явищ, як наркоманія та наркотизм на підлітків, була здійснена професором Н. Ю. Максимовою. Нею, ще у 1998 р. у докторському дослідженні «Психологічні фактори узалежнення неповнолітніх від алкоголю і наркотиків та засоби його попередження» були визначені чинники, які впливають на втягнення неповнолітніх у наркоманію, розкриті психологічні фактори залежності неповнолітніх від наркотиків, а також вироблені заходи щодо профілактики їх адитивної поведінки [156]. Разом з тим об'єктом дослідження Н. Ю. Максимової були лише неповнолітні.

Кримінологічні проблеми запобігання незаконного обігу наркотиків серед неповнолітніх на монографічному рівні також у подальшому досліджувались Ю. А. Амбросімовою, І. В. Баклан, Т. Л. Кальченко, С. М. Корецький, М. П. Легецьким, С. Г. Поволоцька, О. С. Стеблинська та іншими науковцями [7; 113; 106; 200; 255]. Зокрема, ними було висвітлено стан, структуру і динаміку злочинності серед молоді, правову регламентацію діяльності працівників правоохоронних органів щодо профілактики злочинів, що вчиняються вказаними особами, а також надано характеристику механізму та мотивації індивідуальної злочинної поведінки людини.

Аналіз умов та обставин виникнення адміністративних правопорушень в сфері обігу наркотиків, які вчиняються неповнолітніми, досліджено М. П. Легецьким у 2004 р. Зокрема, ним розкрито особливості застосування адміністративної відповідальності за злочинну діяльність неповнолітніх у даній сфері та проблеми підвищення результативності використання засобів адміністративного примусу. Визначено адміністративно-правовий статус суб'єктів профілактики, розроблено основні напрямки та шляхи попередження наркоманії. Висвітлено іноземний досвід боротьби з негативним явищем та обґрунтовано можливість його застосування в Україні. Наведено рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності діяльності органів державної влади у справі попередження незаконного обігу наркотиків серед неповнолітніх, захисту їх прав і законних інтересів. Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення законодавчих актів регламентації профілактичної діяльності міліції [147].

І. В. Баклан та О. С. Стеблинська досліджували проблеми запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в сфері обігу наркотиків та у стані сп'яніння. Ними визначено специфіку детермінант, що сприяють поширенню злочинів у сфері наркообігу, вчинюваних неповнолітніми. Висвітлено структурні особливості особи злочинця. Проведено комплексний аналіз рівня поширеності вживання неповнолітніми наркотиків, їх криміногенних чинників у структурі злочинності неповнолітніх. Вивчено механізм і мотивацію індивідуальної злочинної поведінки, соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові особливості особи такого неповнолітнього. Особливу увагу приділено розробці заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та кримінально-правового запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в сфері обігу наркотиків та у стані наркотичного сп'яніння [8; 255].

Також значний внесок у запровадження антинаркотичних установок серед молоді освіти зроблено Б. П. Лазоренко, Д. Й. Никифорчуком, В. Г. Панком, В. В. Рябухою, О. М. Стрільцівим, В. В. Топчієм, а також психологами та педагогами [187; 272; 297; 300].

Що стосується дослідження поширеності наркотиків серед молоді, то тут одне з перших монографічних досліджень «Наркоситуація в Україні та девіантна поведінка молоді» було здійснено В. І. Лазаренко у 2003 р., який на базі матеріалів соціологічних і соціально-психологічних досліджень не тільки проаналізував наркоситуацію в Україні, а й дослідив явище наркоманії як специфічну форму молодіжного протесту, а також ставлення до неї молоді. Ним зроблено висновок, що наркоманія (як вид девіантної поведінки) є соціальним явищем, яке характеризується масовим відходом молоді від діяльності внаслідок порушення соціальних зв'язків та «випадання» особистості з процесу соціалізації. Проаналізувавши мотиви залучення молоді до наркоманії, причини її розповсюдження у молодіжному середовищі, а також вплив вживання наркотиків на злочинність різних соціально-демографічних, соціально-психологічних та соціально-професійних груп молоді, доказав, що внутрішня суперечливість суспільства, протиріччя між

декларованими та реальними цінностями та ідеалами, цілями та можливостями їх досягнення є основними причинами, які породжують соціальну напруженість у суспільстві, і тим самим стимулюють вживання наркотиків [145].

У подальшому питання об'єктивних та суб'єктивних факторів, які обумовлювали виникнення підліткової наркоманії, були предметом розгляду у 2010 р. О. В. Кривоноговою та О. О. Сасько. Ними було визначено значущість об'єктивних мікросоціальних чинників і суб'єктивних індивідуально-біологічних, індивідуально-психологічних та особистісно-психологічних факторів у виникненні наркозалежності в підлітковому віці. Було встановлено, що наркотизація посилює дисгармонійні риси підлітків і призводить до виникнення у них індивідуально-психологічних порушень та розладів в емоційно-вольовій і когнітивній сфері. Одночасно було запропоновано критерії психологічної діагностики наркоманії у підлітків, розроблено систему її психологічної корекції, що дозволяє досягти високого терапевтичного ефекту, розроблено й апробовано систему психопрофілактики підліткової наркоманії [117; 240].

Тема поширеності наркотиків у молодіжному середовищі була предметом дослідження О. О. Яременко, О. М. Балакірєва, О. Д. Балдинюка, Ю. О. Данилевської, Д. В. Каменського, Д. О. Штанько та інших науковців [302; 296; 271; 69].

Значна кількість досліджень була здійснена за окремими напрямами запобігання наркозалежності серед підлітків різними заходами. Заслуговують на увагу проведені дослідження М. М. Окаринського, який пропонує здійснювати антинаркогенне виховання підлітків у пластових організаціях [183].

Заслуговує на увагу монографічне дослідження Д. О. Штанька «Організаційно-правові засади протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин серед молоді», у якому було систематизовано адміністративно-правове регулювання протидії незаконному обігу зазначених засобів і речовин, визначено організаційні засади та шляхів протидії незаконному обігу наркотиків серед молоді [299]. Не дивлячись на більш широке висвітлення протидії незаконному обігу наркотиків серед молоді на жаль, залишилась поза увагою вказаного дослідження діяльність правоохоронних органів у сфері регулювання відносин, які виникають під час запобігання обігу вказаних речовин у ЗВО та серед студентської молоді [248].

В умовах сьогодення, у Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 р. (2013 р.) було зазначено, що головними проблемами, які потребують розв'язання, визначено: загальний високий рівень вживання особами наркотиків і наркотичних лікарських засобів не за медичним призначенням, що становить 33 особи на 10 тис. населення (у 2003 р. – 21 особа); підвищення рівня захворювання на інфекційні хвороби, зокрема ВІЛ-інфекції людей, які перебувають у близькому оточенні споживачів ін'єкційних наркотиків, та збільшення кількості злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, що значною мірою зумовлено: активізацією діяльності

міжнародних наркосиндикатів та здійсненням транзитного переміщення наркотиків територією України; невисоким рівнем ефективності та недостатньою науковою обґрунтованістю профілактичних, соціально-медичних, правоохоронних заходів протидії наркоманії та наркозлочинності; збільшенням обсягів нелегального виробництва наркотиків та їх контрабанди; об'єднанням наркобізнесу, корупції, тероризму та інших форм організованої злочинності; відсутністю в Україні єдиної системи моніторингу ситуації у сфері незаконного обігу наркотиків тощо [220].

Розв'язання зазначених проблем, як справедливо зазначають вчені, можливе за умов скорочення незаконної пропозиції наркотиків та попиту на них, досягнення балансу в наркополітиці держави між каральними заходами щодо незаконного обігу наркотиків і забезпеченням їх доступності в медичних цілях, здійснення на державному рівні заходів щодо протидії поширенню наркоманії та боротьби з незаконним наркообігом [4; 63].

Стратегією були визначені основні напрями діяльності держави у сфері контролю за обігом наркотиків, протидії їх незаконному обігу, наркозлочинності та наркоманії, що відповідає національним інтересам України і міжнародним конвенціям ООН. У документі підкреслюється важлива роль науки у формуванні та реалізації наркополітики. Передбачається залучення фундаментальної науки до прогнозування процесів у сфері обігу наркотиків і відповідне розроблення програм запобігання негативним наслідкам поширення наркоманії та наркозлочинності, здійснення адекватних заходів протидії цим явищам. Значної уваги науковців потребують усі напрями та аспекти наркополітики, результати аналізу яких повинні стати основним орієнтиром у практиці діяльності всіх її суб'єктів [220]. Однак, на сьогодні Стратегія втратила чинність, а нова прийнята не була, окрім згаданого нами проєкту.

Фахівці зазначають, що на сьогодні в Україні наркобізнес постійно набирає обертів. Контрабанда наркотиків, створення підпільних нарколабораторій надають можливість наркоділкам отримувати шалені злочинні доходи. З метою отримання широкого кола споживачів психоактивних речовин у соціальних мережах, якими насичений Інтернет, розгорнута широка компанія щодо рекламування та пропаганди наркотиків з демонстрацією відповідної відеопродукції. На спеціально створених сайтах розповсюджується інформація щодо так званої «корисної» дії наркотиків, про те де і як їх придбати та не потрапити при цьому в поле зору правоохоронних органів; необхідність їх легалізації тощо [173].

Наразі в Україні відсутня правова відповідальність за рекламу наркотиків взагалі та із використанням при цьому комп'ютерних технологій зокрема. Водночас, такі дії – це один із способів зробити наркотики доступними будь-кому, втягнути у їх немедичне споживання якомога більшу кількість осіб, а отже є суспільно небезпечними та потребують криміналізації у законодавстві України [63].

Окрім зазначених протиправних дій, спрямованих на широке коло осіб, у середовищі наркоділків пошуком клієнтів на наркотики займаються

збувальники-професіонали та ті, які втягують до вживання наркотиків. Для них, – зазначає В. Г. Пшеничний, – характерні спритність, наполегливість, уміння відшукати й переконати клієнта, прагнення встановити взаємовигідні зв'язки з працівниками правоохоронних органів, які обслуговують дану територію тощо [229]. У своїй роботі «Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика)» вказаний автор дослідив причини та умови поширення наркоманії та наркотизму в Україні, виділив основні й безпосередні детермінанти цього явища. Зокрема, однією із причин поширення наркоманії автор вважає неефективність діяльності щодо раннього виявлення осіб, які допускають немедичне вживання наркотиків, а розширення ринку збуту наркотиків пов'язує із широким залученням до їх вживання нових людей, завуальованим рекламуванням притонів для вживання наркотиків і місць для їх реалізації [229, с. 62, 73].

У свою чергу Е. В. Расюк серед основних причин та умов, що детермінують злочини у сфері наркообігу, виділяє: поширення ЗМІ так званої наркотичної ідеології, включаючи пропаганду вживання збудливих та одурманюючих засобів як нібито невід'ємного атрибуту сучасної молодіжної субкультури. Схиляння ж до споживання наркотиків автор відносить до однієї із груп діянь, що використовуються у наркобізнесі в якості допоміжних його елементів [232, с. 104].

Питання щодо визначення ознак втягнення, схиляння як кримінально-правової норми досліджували у своїх працях А. В. Савченко, І. А. Вартилецька, О. О. Семенюк, О. О. Луцак («Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх») [126]; А. С. Чепурко («Кримінально-правова протидія незаконному вживанню наркотичних засобів») [290] та низка інших авторів. Проте чіткого визначення поняття втягнення до вживання наркотиків у науковій літературі на сьогодні не запропоновано.

Низкою авторів досліджено суміжні проблеми незаконного наркообігу, що певним чином пов'язані з запобіганням втягненню до вживання наркотиків. Так, С. В. Лосич дослідив питання щодо кримінальної відповідальності за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів [154]; Є. В. Фесенко – злочини проти здоров'я населення та системи заходів із його охорони [280]; Л. В. Раєцька – кримінологічні засади протидії наркоманії в Україні [231]; А. А. Музика – питання відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів [165; 166]; А. А. Вознюк та В. С. Щирська – щодо запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [41]; В. І. Женунтій та А. М. Бабенко – кримінально-правовий та кримінологічний аспекти незаконного культивування наркотиковмісних рослин [90]; О. М. Литвак, І. В. Однолько – щодо запобігання наркозлочинності неповнолітніх в Україні кримінально-правовими засобами [150]; А. А. Музика, О. П. Горох – щодо покарання за незаконний обіг наркотичних засобів [168].

Викликає інтерес і дисертаційна робота Є. О. Гладкової [52] в якій комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень правової науки на системному рівні аналізу та узагальнення виявлено, описано і пояснено феномен кримінологічних засад стратегії й тактики протидії наркозлочинності в Україні, прогнозовано тенденції їх розвитку і трансформації в умовах сьогодення, а також запропоновано розгалужену систему заходів удосконалення. Окреслено тенденції та напрями трансформації наркозлочинності в Україні, що можуть розглядатися як основні траєкторії руху соціальної матерії у форматі відтворення наркотичних і пов'язаних з ними злочинних практик, внаслідок чого констатується факт вмонтованості української наркозлочинності в інтегративні механізми відтворення загальнокримінальних, економічних та політичних кримінальних практик. Визначено та охарактеризовано: а) стратегію протидії наркозлочинності, яка передбачає узгоджену, безперервну й постійно діючу на міжнародному, державному, міжрегіональному, регіональному та інших рівнях організацію дій щодо усунення проявів наркозлочинності, причин її існування та умов поширення. Її основу складає система взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих, упорядкованих заходів протидії (подолання, нейтралізації, стримування) наркозлочинності, що має соціальний, правовий, кримінологічний, медичний, політичний, економічний, екологічний, організаційний і міжнародний аспекти; б) тактику протидії наркозлочинності, яка являє собою оптимальне сполучення індивідуальних форм впливу, гласних і негласних оперативно-розшукових заходів, методів і засобів переконання та примусу з метою профілактики й припинення наркозлочинів. Систему тактичних засобів протидії наркозлочинності класифіковано за спрямованістю (змістом), формою, рівнем, суб'єктом застосування, характером і функціями; в) особливості програмування реалізації стратегії й тактики протидії наркозлочинності як науково обґрунтованої, такої, що ґрунтується на чинному законодавстві, спільної діяльності різних суб'єктів із розробки погоджених рішень директивного характеру, що передбачають механізм довгострокових і поточних заходів як щодо усунення проявів наркозлочинності, причин її існування й умов поширення, так і щодо виявлення й усунення причин та умов вчинення наркозлочинів і впливу на правопорушників.

Близькою науковою працею до теми нашої роботи є дисертація М. М. Давидової «Запобігання схилянню до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні» [63].У роботі досліджено комплекс теоретичних та практичних проблем запобігання та кримінологічної характеристики схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, обґрунтовано низку нових положень і висновків, важливих для юридичної науки, а також діяльності правоохоронних органів.

Визначено поняття кримінологічної характеристики схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, як: сукупність достовірних відомостей про кількісно-якісні показники цих злочинів (структуру, динаміку, питому вагу в загальній структурі злочинності,

географію, рівень латентності), детермінанти їх учинення, а також даних, що характеризують особу злочинця та жертву злочину (віктимологічні аспекти), встановлення яких необхідне для розробки та реалізації ефективних заходів запобігання таким протиправним діянням. Встановлено, що вдосконалення загальносоціальних засад державної політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів в Україні вимагає комплексного підходу у запобіганні злочинам цієї спрямованості, наркоманії та наркозалежності.

Удосконалено систему спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання схилянню до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, яка є комплексом організаційних, соціальних, правових і медичних запобіжних заходів, що застосовуються залежно від особи та стадії (підготовки, замаху чи завершення протиправних дій) вчинення злочину, під час та після відбування покарання засудженими [63].

Також, в аспекті предмету дослідження варто наголосити, що за останні декілька років у сучасній юридичній науці захищено низку дисертацій, присвячених саме кримінологічній характеристиці та запобіганню втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність. Це, зокрема, кандидатські дисертації В. В. Дзундзи («Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність», 2005 р.) [79], О. М. Ситнік («Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність в Україні (ст. 304 КК України)», 2018 р.) [245], В. В. Загамули («Втягнення неповнолітніх у заняття проституцією», 2019 р.) [92], Г. В. Дан («Запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні», 2020 р.) [68] та інші.

Так, О. М. Ситнік у своєму дослідженні охарактеризувала кількісні й якісні показники втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність. Встановила, описала кримінологічно значущі ознаки осіб, які вчиняють злочини, передбачені ст. 304 КК України [122]; здійснила їх кримінологічну типологію; описала кримінологічно значущі ознаки жертв втягнення неповнолітніх у наведену діяльність; виділила й охарактеризувала вісім їх кримінологічних типів; розробила пропозиції щодо удосконалення загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність [245].

Слід відзначити доволі ґрунтовну працю В. В. Загамули, у якій дослідник значну увагу приділив дослідженню особи злочинця, особи потерпілого неповнолітнього, якого втягують у заняття проституцію; комплексно досліджено як теоретичні, так і організаційно-тактичні засади втягнення неповнолітніх у цю діяльність, висвітлено стан наукового дослідження проблеми, розглянуто найпоширеніші способи здійснення, що є необхідним для повного та якісного вивчення і розробки заходів запобігання у майбутньому, наголошено на таких особливостях допиту потерпілого неповнолітнього як проведення його у «зеленій кімнаті», налагодження психологічного контакту; показано типологію дорослих злочинців, що

допомагає виявити додаткову інформацію для розкриття злочину та запобігти йому у подальшому [92, с. 6].

У дисертації Г. В. Дан надано характеристику особи дорослого, який втягує малолітнього у заняття жебрацтвом (у тому числі родичів), розглянуто такі питання, як причини й умови цього діяння, запропоновано авторські підходи загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання втягненню малолітньої дитини у жебрацтво [68].

М. С. Микитенко у дослідженні «Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у діяльності уповноваженого органу з питань пробації» наводить принципи, що допомагають неповнолітньому не стати жертвою втягнення у протиправну діяльність: це і персоніфікація, і соціальний вибір, який неповнолітній може свідомо обґрунтувати, і позитивна реалізація та рефлексія, наголошується на важливості таких принципів, як гуманність та законність, превентивність, прийняття дитини та її не засудження. Виконання цих принципів допомагає запобігти девіаціям у подальшому, сформувати чітку позицію щодо свого місця в соціумі, сприймати життя як надані можливості та шанси [158].

Заслуговує на увагу також дослідження К. Ю. Мураненко, яка розглядає юридичні та психологічні засади запобігання правопорушенням, які вчиняють неповнолітні, розкриває психологію делінквентної дитячої поведінки, пропонує засоби та методи щодо ефективних заходів запобігання правопорушенням, наголошує на необхідності використовувати диференційований підхід для визначення психологічного віку неповнолітніх [169].

Аналіз стану наукового дослідження запобігання незаконному обігу наркотиків серед молоді дозволяє зробити наступні висновки: а) проблема поширення наркотиків серед молоді була предметом чисельних дослідження кримінологів, соціологів, педагогів, а також громадських організацій – проте кримінологічні особливості втягнення у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів залишилися поза увагою дослідників; б) не дивлячись на значну кількість соціологічних та педагогічних досліджень наукових праць, які стосуються проблематики поширеності наркотиків серед молоді, кримінологічні монографічні дослідження у цьому напрямі не проводились; в) наявні наукові публікації щодо методик та напрямів запобігання правопорушенням, які вчиняються на ґрунті наркоманії та наркотизму серед молоді, засвідчують про чисельність наукових підходів до цього явища, разом з тим в більшості з них не відображені сучасні особливості діяльності органів Національної поліції України, громадських організацій, керівництва ЗВО та студентського самоврядування.

Таким чином, не дивлячись на значну кількість наукових праць, присвячених проблемам злочинності дітей та молоді, протидії кримінальним правопорушенням у сфері обігу наркотиків, запобігання втягнення молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, на сьогодні залишаються недостатньо дослідженими в українській правовій науці, а кримінологічних досліджень за вказаним напрямом не проводились.

Ці питання здебільшого досліджувалися супутньо з вивченням проблем вживання наркотиків, значна їх частина розроблена ще за часів законодавства, що наразі втратило чинність. Тому питання в контексті предмету дослідження є на сьогодні актуальними та кримінологічно нерозробленими.

1.2. Поняття втягнення у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та його види

Масштаби злочинності вимагають від органів кримінальної юстиції зміцнення правових та організаційних засад діяльності щодо боротьби з нею, зокрема, посилення профілактичної, запобіжної, оперативно-розшукової функції. Їх ефективність багато в чому залежить від критичного переосмислення багатьох усталених в юридичній науці і правоохоронній практиці догм і стереотипів щодо розуміння форм і методів його забезпечення в сучасних умовах, а також окремих його складових частин, зокрема, стратегії і тактики впливу на злочинність. Усе це потребує нових підходів до вирішення питань аналізу складних інституційних проблем правоохоронної діяльності, модернізації і підвищення ефективності функціонування всіх елементів системи.

Отже, вирішення проблеми ефективного протистояння наркозлочинності з боку правоохоронних органів вимагає нестандартних рішень, зокрема, проведення специфічних комплексних заходів, спрямованих на модернізацію системи, що включають:

розробку адекватних контрзаходів з виявлення криміногенних факторів і здійснення превентивних інформаційних впливів на процеси та явища, пов’язані з кримінальними правопорушеннями, а також моніторинг ефективності здійснюваних заходів;

закріплення в нормативному акті форм і методів взаємодії в різних сферах, що дозволить не тільки підвищити ефективність роботи служб і підрозділів Національної поліції, але й істотно розширити можливості кожної із взаємодіючих сторін, зокрема при запобіганні наркозлочинам, що безумовно важливо в умовах загострення криміногенної обстановки і зростання кількості особливо небезпечних кримінальних правопорушень;

визначення і нормативне закріплення нової системи та критеріїв об’єктивного обліку результатів запобігання і припинення кримінальних правопорушень підрозділами Національної поліції України на стадіях готування і замаху на його вчинення.

Молодь, її проблеми, як великої і специфічної соціально-демографічної групи, напрями соціалізації та процеси самореалізації у суспільстві вивчають різні науки та наукові дисципліни, тому найбільш об’ємну, узагальнювальну характеристику молодої людини, молодої генерації (покоління), понад усе в конкретно-історичний час і в конкретному суспільстві, можна надати лише на міждисциплінарному рівні. Отже, в комплексі феномен «молодь» дає змогу розглянути лише соціологія молоді [252, с. 15].

Велика радянська енциклопедія визначає молодь як «соціально-демографічну групу, що вирізняється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану і зумовлених тими чи іншими соціально-психологічними якостями» [276]. Філософський словник соціальних термінів визначає молодь як «соціально-демографічну верству, групу суспільств, що виділяється в основній сукупності віковими характеристиками, особливостями соціального становища і зумовленими цим соціально-психологічними властивостями» [281, с. 318].

М. Й. Варій визначає молодь як велику соціальну групу, що має специфічні соціальні й психологічні риси, наявність яких визначається як віковими особливостями молодих людей, так і тим, що їхнє соціально-економічне і суспільно – політичне становище, духовний світ перебувають у становленні, формуванні» [28, с. 38].

У свою чергу М. І. Павлишин визначає молодь як соціально-демографічну групу, відокремлену на основі сукупності вікових характеристик і особливостей соціального стану, вона переживає період становлення соціальної зрілості, адаптації до світу дорослих і майбутні зміни [191, с. 118].

Найбільш поширеним є визначення О. М. Семашко, який зазначає: «…що молодь суспільно диференційованою соціально-демографічною спільнотою, якій притаманні специфічні фізіологічні, соціально-психологічні, теоретико-пізнавальні, культурно-освітні та інші властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей» [251, с. 221]; Н. Й. Черниш під таким поняттям розуміє суспільно диференційовану соціально-демографічну спільноту, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні і т. ін. властивості, які характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовияву її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей [291, с. 234].

Молодість як певна визначена фаза, етап життєвого циклу біологічно універсальна, але її конкретні вікові рамки, пов’язаний з нею соціальний статус і соціально-психологічні особливості мають соціально-історичну природу і залежать від суспільного ладу, культури та властивих даному суспільству закономірностей соціалізації [203].

Саме у цей період починається самостійне життя, завершення навчання та набуття стабільної професії, одержання політичних прав, матеріальна незалежність від батьків, вступ у шлюб і народження першої дитини – усі ці події, такі, що в своїй сукупності надають людині почуття повної дорослості, та відповідний соціальний статус, настають не одночасно, й сама їхня послідовність і символічне значення кожного з них не однакові в різних соціальних прошарках. У цей період людина переживає важливий етап сімейної і позасімейної соціалізації, процес становлення особистості, навчання, засвоєння цінностей, норм, установок зразків поведінки, прийнятих у даному суспільстві. Отже, визначення поняття «молодь» є майже ідентичними, проте мають місце і певні, вельми істотні розбіжності. Найперше, йдеться про особливості вікової періодизації молоді.

Традиційно в радянській соціології вважалося, що рамки молодіжного віку визначаються інтервалом від 16 до 30 років [276]. Соціологи деяких іноземних країн, зокрема США, період молодості визначають з 12 до 24 років, розділяючи при цьому молодь на «юнацтво» (12-18 років) і «молодих дорослих» (18-24 роки) [309]. М. Ф. Головатий визначає, що об'єктом соціології молоді є молодь, як специфічна соціально-демографічна спільнота, вікові межі якої визначаються 14-30 (іноді 15-28) роками [58, с. 10]. У термінології та практиці ООН послуговуються такими основними визначеннями стосовно дітей і молоді: діти – особи, які не досягли 18-річного віку; підлітки – особи віком від 10 до 19 років (включаючи молодший, середній і старший підлітковий вік); молодь – особи віком від 15 до 24 років; молоді люди – всі особи віком від 10 до 24 років [50]. Згідно Закону України «Про основні засади молодіжної політики» молодь – молоді особи – особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах [215].

Не менш важливим, аніж подовження періоду молодості, є ускладнення самого процесу соціалізації. Формування особистості молодої людини здійснюється сьогодні під впливом декількох відносно автономних соціальних факторів, найважливішими з яких є: сім'я (родина), ЗВО, група однолітків (молодіжні організації, різноманітні неформальні, стихійні групи та співтовариства), ЗМІ. Вже сама численність цих інститутів і засобів впливу надає особистості, що формується, значно більший ступінь автономії від кожного з них окремо як ніколи в минулому. Прискорення темпів громадського життя спричиняє підвищення ролі і значення молоді в суспільно-політичному і культурному житті [142].

Соціальний стан молоді є одним з головних показників розвитку суспільства. Для того щоб формування молоді відбувалося адекватно суспільним процесам, необхідно визначити її роль і місце в суспільстві, з'ясувати її проблеми. Серед них є традиційні – кохання, дружба, пошуки сенсу життя, створення сім'ї тощо. Вирішення багатьох проблем залежить від факторів соціального життя. Не менш актуальними є здоров'я, освіта молоді, спілкування її з дорослими й однолітками [114].

Аналізуються соціальні характеристики молодого покоління з урахуванням особливостей соціального стану, форм діяльності, життєвих потреб та орієнтацій. Розглядаються специфічні молодіжні проблеми – вікові межі та їх соціальна детермінованість, особливості та проблеми отримання освіти, професійні орієнтації та професійне самовизначення, участь у молодіжних об'єднаннях та молодіжна субкультура, формування системи цінностей та адаптація до нових соціальних умов, формування здорового способу життя. Значне місце в науковому аналізі займають такі проблеми молодого покоління, як сім'я та шлюб, статева поведінка, шкідливі звички, хімічні залежності тощо [235].

Серед соціальних проблем українського суспільства, які притаманні сучасній молоді є безробіття, зростання цін, низький рівень заробітної плати, загальне зниження рівня життя, зростання злочинності, зубожіння населення,

наркоманія, СНІД. Серед проблем, що стосуються забезпечення здорового способу життя: стан довкілля, екологія, низький рівень медичного обслуговування, зловживання палінням, недостатні можливості для занять фізичною культурою та спортом, алкоголізм, низький рівень поінформованості про здоровий спосіб життя [199].

На фоні девальвації моральних та загальнолюдських цінностей, зниження життєвого рівня населення стрімко розвиваються кримінальні звичаї, що активно впроваджуються у молодіжне середовище. Загрозливим є той факт, що переважну більшість – до 75 % ВІЛ-інфікованих – становлять молоді люди віком від 15 до 29 років, що позначається на дітородному та життєвому потенціалі молоді, їх працездатності і психічному здоров'ї. Специфіка злочинності серед студентів обумовлена також особливостями їх вікового, фізичного і психічного розвитку, незавершеністю їх морального становлення, соціальною незрілістю та правовою непідготовленістю [138].

У той же час, відповідно до чинного законодавства діяльність, пов'язану з обігом наркотиків на території нашої держави, дозволяється лише з метою і в порядку, встановлених Законом України від 15 лютого 1995 р. «Про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори» [210]. Під обігом наркотиків розуміються види діяльності з культивування рослин, включених до Переліку, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, транзиту через територію України, використання, знищення наркотиків, включених до Переліку [208], що дозволяються і контролюються згідно із Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори» [210]. Діяльність з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, включених до таблиць II і III Переліку, та прекурсорів, включених до таблиці IV Переліку, здійснюється юридичними особами всіх форм власності за наявності в них ліцензії на здійснення відповідних видів діяльності, якщо інше не передбачено законодавством. Ліцензія на здійснення діяльності з обігу наркотиків видається за наявності відповідної матеріально-технічної бази, нормативно-технічної документації, кваліфікованого персоналу, умов для забезпечення обліку та зберігання наркотиків, а також забезпечення безпечності такої діяльності [239].

У той же час відповідно до чинного законодавства під незаконним обігом наркотиків необхідно розуміти діяння з культивування рослин, включених до Переліку, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, збуту, ввезення на територію України, вивезення з території України, транзиту через територію України, використання, знищення наркотиків, що здійснюються з порушенням законодавства про наркотики [209].

В юридичній літературі перелік вказаних протиправних діянь в сфері обігу наркотиків та покарання за їх вчинення визначені КК України [122], Кодексом України про адміністративні правопорушення та деякими іншими нормативними актами [110].

Так, у розділі XIII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення» [122] міститься перелік протиправних діянь в сфері обігу наркотиків, який визначений ст. 305-320, а діяння, які визнаються адміністративними правопорушеннями в сфері обігу наркотиків, перераховано в Особливій частині розділу II Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 44, 44-1, 106-1, 106-2, 129, 130) [110].

У ч. 1 ст. 2 КК України встановлено, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого вказаним кодексом. У загальному, під об'єктом кримінальних правопорушень в сфері обігу наркотиків є передбачені кримінальним законом винні, суспільно небезпечні діяння, що створюють загрозу заподіяння шкоди або заподіюють фактичну шкоду здоров'ю невизначеного кола осіб [121, с. 393]. Погоджуємося з А. А. Музикою, який під здоров'ям таких осіб (населення) вважає за необхідне розуміти суспільні відносини, що забезпечують сприятливі умови і можливості невизначеному колу осіб перебувати в живому стані, користуватися благами життя, здорового буття [165, с. 33].

Обов'язковою ознакою кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотиків є наявність предметів, які становлять певну небезпеку для здоров'я людей. Такими предметами можуть бути:

наркотичні засоби – речовини природні чи синтетичні, препарати, рослини, включені до Переліку. Найбільш поширеними у студентському середовищі є наркотичні засоби рослинного походження – похідні різних сортів конопель (канабіс, смола канабісу, екстракти каннабісу), опійні препарати (опій, ацетильований опій, екстракційний опій); напівсинтетичні наркотичні засоби (героїн, кокаїн); синтетичні наркотичні засоби (метадон, фентаніл та ін.), а також наркотичні лікарські засоби (трамадол);

психотропні речовини – речовини природні чи синтетичні, препарати, природні матеріали, включені до Переліку. Найбільш поширеними у студентському середовищі є такі види психотропних речовини (амфетамін, метамфетамін, МДМА, тетрагідроканнабінол, ЛСД);

аналоги наркотичних засобів та психотропні речовин — заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не включені до Переліку, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють. Зазвичай наркотики–аналоги виготовляють при створенні нового фармацевтичного препарату, під час якого визначається та вивчається низка речовин, що мають порівнювані властивості, але дещо відрізняються своєю молекулярною структурою. Наданий час механізм притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення протиправних діянь з аналогами наркотичних засобів і психотропних речовин не врегульований;

прекурсори – речовини, які використовуються для виробництва,

виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, включені до Переліку. Найбільш поширеними у студентському середовищі є такі прекурсори (фенілнітропропен, нітроетан, ацетон, етиловий спирт, ефедрин, ангідрид оцтової кислоти, соляна та сірчана кислоти, толуол тощо) [239].

Також предметом кримінального протиправного посягання молоді в сфері обігу наркотиків є обладнання, призначене для виготовлення наркотиків, під яким потрібно розуміти апарати, пристрої, прилади, за допомогою яких ці засоби й речовини виготовляються (наприклад, конденсаційна труба, випарник, генератор пари, прес, необхідні для виготовлення гашишу), чи окремі вузли, деталі відповідного агрегата (наприклад, насос для відсмоктування фільтра при перегонці опію). Використані для виготовлення наркотиків побутові предмети (кухонний посуд, млинок для кави, м'ясорубка тощо) обладнанням, призначеним для цієї мети, за змістом закону не визнаються. Не належать до зазначеного обладнання і такі предмети медичного призначення, як шприци, стандартні флакони для розфасування ліків, скляні відвідні трубки та ін. [217].

З об'єктивної сторони вказані злочини полягають у вчиненні на порушення встановленого законодавством порядку обігу наркотиків однієї з альтернативно визначених у диспозиції цих статей дій. Складові об'єктивної сторони вказаних діянь чітко роз'яснює Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [217].

У загальному вигляді об'єктивну сторону кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків серед студентської молоді, можна охарактеризувати як діїспрямованіна: незаконне виготовлення, перевезення, пересилання, придбання, зберігання, збуту наркотиків; поширення наркоманії, втягнення в наркоманію; створення сприятливих умов для незаконного споживання наркотиків.

Об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину взаємозумовлені, нерозривно пов'язані, вони з різних боків характеризують одне й те саме соціальне явище (злочин) [136]. Однак, на відміну від об'єктивних ознак складу злочину, суб'єктивна сторона відображає внутрішні процеси, що відбуваються в інтелектуальній і вольовій сферах психіки особи, яка вчиняє або готується вчинити злочин. Тому аналіз будь-якого складу злочину неможливий без дослідження ознак суб'єктивної сторони складу злочину [243].

При вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 307, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317 КК України, суб'єктивна сторона даних злочинів характеризується прямим умислом.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, у віці, з якого, згідно із законом про кримінальну відповідальність, може наставати кримінальна відповідальність. Як правило, у злочинах, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків серед молоді, такий суб'єкт загальний – фізична осудна особа, що

дотягла 16-річного віку [120].

Що стосується адміністративних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з незаконним обігом наркотиків серед молоді, то їх конструкція аналогічна до вказаних вище кримінальних правопорушень.

Надавши загальну картину кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотиків, зазначимо, що сьогодні захист дітей та молоді від протиправних посягань на життя, здоров'я, моральний та фізичний розвиток відіграє особливу значущість у сучасних умовах демографічної кризи, старіння нації, а також у зв'язку з тим, що давно встановлена певна залежність злочинності загалом від кримінальних правопорушень неповнолітніх, тому підвищена ефективність боротьби з посяганнями на життя, здоров'я, моральний та фізичний розвиток дитини, із втягненням її у наркозлочинну та іншу антигромадську діяльність є однією з актуальних проблем сучасності.

Тому перед вченими-правознавцями постають нагальні завдання щодо систематичного аналізу нових аспектів проблеми, вивчення кримінально-правової характеристики діянь, передбачених статтями КК України, в яких встановлюється відповідальність за втягнення дітей у наркозлочинність, іншу антигромадську діяльність, визначення їх спільних рис і відмінностей та вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність.

По-перше, було б доцільно у статтях КК України у тих випадках, коли йдеться про усіх осіб, які не досягли повноліття, використовувати термін «дитина», а не термін «малолітній», «неповнолітній» – у тих випадках, коли потрібно звернути особливу увагу на відповідну вікову категорію. Різноманітна термінологія в нормах КК України про відповідальність за втягнення дітей у злочинну або іншу антигромадську діяльність використовується також для визначення передбачених конкретними статтями дій, а саме: «втягнення», «схиляння», «спонукання», «із залученням», «використання», «примушування».

У цьому зв'язку виникає питання про співвідношення цих понять, чи є вони самостійними або складовими частинами якогось найбільш широкого поняття.

Дійсно, як показує практика, особи зі стійкою антигромадською орієнтацією нерідко прагнуть втягнути в коло своєї злочинної діяльності осіб, які не досягли повноліття, але йдуть до цієї мети, прищеплюючи дітям повний антигромадський настрій. Вони намагаються спокусити їх розмовами про романтику злочинного життя і послідовно підводять осіб, які не досягли повноліття, до думки, що досягнути «гарного» життя можна лише слідуючи їх порадам. Ця форма впливу на дітей також охоплюється поняттям «втягнення» і в юридичній літературі має назву «пропаганда злочинного способу життя».

Саме на таку форму втягнення звертав увагу А. П. Тузов, який зазначив, що втягнення неповнолітніх у вчинення злочину можливе шляхом пропаганди злочинного способу життя, тобто опису і піднесення осіб, які вчиняють злочини, «романтики» злочинного світу, злодійських законів [268]. Про цю форму вчинення зазначають у своїх працях ряд інших вчених [12].

Отже, виходить, що найбільш широким поняттям з тих, які мають місце у

розглядуваних статтях, є поняття «втягнення», яке охоплює пропаганду злочинного способу життя та схиляння. Саме такий термін використовується у загальній нормі – ст. 304 КК України, а також у двох спеціальних нормах – ч. 2 ст. 181 КК України, яка передбачає відповідальність за дії, поєднанні із втягненням неповнолітніх у діяльність релігійної групи, яка вчиняє посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів та ст. 303 КК України, у диспозиції якої передбачається відповідальність за втягнення у заняття проституцією, а у ч. 3 і 4 цієї статті – за ті самі дії, вчинені щодо неповнолітніх або малолітніх.

Сутність втягнення молоді у злочинну або іншу антигромадську діяльність полягає у специфічній поведінці винної особи. Ця поведінка характеризується в кримінологічній літературі таким чином, що втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність передбачає певну поведінку або ініціативу винної особи, пов'язану з впливом на неповнолітнього для використання його у злочинній діяльності [273, с. 729], що втягнення неповнолітнього в таку діяльність – це психічний чи фізичний вплив на нього, вчинений дорослою особою [123].

Тобто втягнення пов'язане з певним впливом на особу, яка не досягла повноліття. В етимологічному значенні, відповідно до тлумачного словнику сучасної української мови, поняття «влив» означає дію, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета. Сила влади, авторитету [30]. Цей вплив може здійснюватися як шляхом пропаганди злочинного способу життя, так й шляхом втягнення до злочинної або іншої антигромадської поведінки.

Загалом, серед науковців і дотепер тривають дискусії щодо доцільності використання термінів «схиляння» та «втягнення» у конструкціях норм КК України. Обидва ці терміни вживаються у КК України, характеризуючи об'єктивні сторони певних кримінальних правопорушень. Так, термін «схиляння» зустрічається у ст. 120 (Доведення до самогубства), 315 (Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів), 324 (Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів). Неодноразово застосовує законодавець і термін «втягнення», зокрема, у ст. 149 (Торгівля людьми), 258-1 (Втягнення у вчинення терористичного акту), 303 (Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією), 304 (Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність) КК України.

Для визначення та обґрунтування доцільності використання того чи іншого терміну в межах проблематики представленої роботи пропонуємо вдатися до детального аналізу кожного зі згаданих термінів.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «схиляти» має значення «переконувати, умовляти, примушувати робити що-небудь» [31, с. 1222], водночас «втягувати» тлумачиться як «залучати, притягати, заохочувати когось до участі у чомусь» [31, с. 165]. Як бачимо, тлумачення термінів можна визначити як синонімічні.

Звернімо увагу на тлумачення, представлені у коментарях до КК України.

Втягнення у злочинну діяльність в цілому розуміють як дії, спрямовані на те, щоб викликати у особи бажання взяти участь у вчиненні хоча б одного конкретного злочину або отримати навички злочинної діяльності, які можуть бути застосовані згодом (О. В. Навроцький) [176, с. 955].

Втягування неповнолітніх (неповнолітнього) у злочинну діяльність – це умисні цілеспрямовані дії дорослої особи, пов'язані із фізичним або психічним неправомірним впливом на неповнолітнього (неповнолітніх), з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням хоча б у одного неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії [137].

Зазначений наслідок може досягатися за допомогою всіх видів фізичного насильства (заподіяння тілесних ушкоджень, застосування тортур, катування тощо) і психічного впливу як до неповнолітнього, так і до його рідних, близьких осіб (погроз застосування насильства, завдання матеріальних збитків, погроз зганьбити в очах однолітків та товаришів, позбавити повсякденного спілкування, переконання, залякування, обман, шантаж, підкуп, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких почуттів; надання порад про місце і спосіб вчинення злочинів або приховання їх слідів; обіцянка приховати сліди злочину, забезпечити грошима, подарунками, розвагами тощо) (В. Т. Дзюба) [175, с. 1030].

Зупинимось на тлумаченні терміну «втягнення» в межах окремих складів кримінальних правопорушень.

Втягнення особи у зайняття проституцією або примушування особи до заняття проституцією полягає у схилянні будь-яким способом осіб жіночої чи чоловічої статі до заняття проституцією, незалежно від того, якій кількості клієнтів надано платні сексуальні послуги. Втягнення особи жіночої або чоловічої статі в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією здійснюється шляхом використання таких криміналізованих способів: обману, шантажу, уразливого стану потерпілої особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства (фізичного або психічного) (В. Т. Дзюба) [175, с. 1027].

Втягненням у пияцтво визнаються умисні дії дорослої особи, безпосередньо спрямовані на збудження (появу) у неповнолітнього бажання систематично вживати спиртні напої. Частіше – це спільне з неповнолітнім вживання таких напоїв чи пригощання ними. Однак систематичність утворюють не тільки епізоди безпосереднього залучення підклітка до вживання спиртних напоїв, а й схиляння його до вживання таких напоїв шляхом припущення чи умовляння їх вжити, придбання, дарування, розрахунок такими напоями за виконану неповнолітнім роботу тощо (В. А. Ломако) [124, с. 611]. Примітно, що той факт, що неповнолітній незважаючи на такі дії, не вживав спиртних напоїв, так само як і ступінь його сп'яніння, на кваліфікацію дій винної особи не впливають (В. В. Кузнецов, Л. О. Кузнецова) [177, с. 692].

Втягнення у заняття жебрацтвом полягає в умисному схилянні неповнолітнього до систематичного (не менше трьох разів) жебракування, випрошування у сторонніх осіб грошей або інших матеріальних цінностей (див. абз. 2 п. 10 ППВСУ від 27 лютого 2004 р. №2). Воно має місце як у разі схилення підлітка будь-яким із названих раніше способів до самостійного жебрацтва, так і при залученні його до участі в такій діяльності спільно з дорослою особою (В. А. Ломако) [124; 206].

Втягнення неповнолітнього в азартні ігри теж означає умисне схиляння неповнолітньої особи до систематичної (не менше трьох разів) гри на гроші або інші матеріальні цінності (див. п. 10 ППВСУ від 27 лютого 2004 р. №2) [206; 124, с. 611].

Як бачимо з наведених тлумачень, термін «втягування» здебільшого трактується як умисне схиляння до вчинення певних протиправних дій. Що ж до самого поняття «схиляння», то словник сучасної української мови визначає, що «переконувати, умовляти, примушувати робити що-небудь, погоджуватися на щось [30]. Тобто сутність схиляння полягає у тому, щоб викликати в іншої особи бажання поводитися певним чином. Це бажання, у свою чергу, може бути як добровільним, так і вимушеним, спрямованим на вчинення конкретного кримінального правопорушення або інших антигромадських діянь самостійно чи в співучасті з тим, хто втягнув у таку поведінку. Тому ми цілком погоджуємося з науковою думкою В. В. Дзундзи, який зазначив, що формами втягнення неповнолітніх у вчинення злочину чи інші антигромадські дії є пропаганда антисоціального способу життя та схиляння до вчинення злочину або іншого антигромадського діяння. Схиляння включає в себе такі форми: залучення, спонукання, примушування як складову частину, але цими формами не вичерпується і за обсягом схиляння є ширшим за всі вищевказані три форми, які конструктивно входять до нього [80].

Розглянемо наступні дефініції поняття «схиляти» у наукових джерелах. Так, схиляння до вживання наркотичних засобів або речовин потрібно розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії, спрямовані на те, щоб збудити в іншої особи бажання чи добитися від неї згоди вжити їх хоча б один раз (умовляння, пропозицію, пораду, переконання тощо) (О. В. Навроцький) [176, с. 984].

Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, – це будь-які умисні дії, спрямовані на те, щоб збудити в неповнолітньої особи бажання чи добитися від неї згоди вжити їх хоча б один раз (умовляння, пропозиція, порада, переконання, примушування, погрози застосування насильства тощо) (А. А. Музика) [176, с. 1003].

У межах досліджуваної проблематики думки науковців щодо доцільності використання розглядуваних термінів також різняться. Так, А. С. Чепурко, вивчаючі окремі кримінально-правові аспекти схиляння до вживання наркотиків, обґрунтував авторське розуміння юридичної природи незаконного вживання наркотиків, дослідив та порівняв поняття «схиляння до вживання наркотиків» і «втягнення до незаконного вживання наркотичних засобів,

психотропних речовин або їх аналогів». В результаті проведеного аналізу, автором запропоновано замінити термін «схиляння» на «втягнення до незаконного вживання наркотиків», оскільки, на думку науковця, термін «втягнення» повною мірою відповідає юридичній природі злочину, передбаченого ст. 315 КК України [290].

Не погоджується з такою позицією, М. М. Давидова, зазначаючи, що не дивлячись на певну юридичну спорідненість термінів «схиляння» та «втягнення», законодавець не випадково у ст. 315 КК України застосував саме перший з них. Так, стверджує вчена, практика застосування ст. 304 (Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність) КК України свідчить про обов'язковість наявності причинного зв'язку між діями винної особи і виникненням у потерпілого бажання вчинити протиправні дії. Схиляння ж до вживання наркотиків є закінченим злочином з моменту вчинення винною особою дій, спрямованих на збудження у потерпілого бажання вжити наркотик. Для настання відповідальності за ст. 315 КК України не має значення чи вжив потерпілий наркотик чи ні, чи виникло у нього бажання до вживання чи ні, тобто, законодавець передбачив суспільну небезпеку цього кримінального делікту на стадії пропонування (вмовляння, переконання тощо) вжити наркотик чи іншу психоактивну речовину [63, с. 39]. Водночас М. М. Давидова стверджує, що суспільна небезпека схиляння до вживання наркотиків обумовлена поширенням незаконного наркообігу саме за рахунок втягнення у немедичне вживання психоактивних речовин нових осіб, у яких формується наркозалежність, що у свою чергу, створює умови для стійкого попиту на такі речовини [63, с. 83].

У межах монографічного дослідження «Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх», підготовленого науковцями Національної академії внутрішніх справ, зазначається, що вжитий у диспозиції ст. 315 КК України термін «схиляння» є видовим щодо поняття «втягнення», яке представлене в багатьох статтях КК України, зокрема і в ст. 304. Особливість останньої полягає в тому, що вона є загальною нормою, зокрема, щодо спеціальної – ст. 315 КК України [126, с. 119].

Звернення до кримінального законодавства іноземних країн також свідчить про варіативність використання досліджуваних термінів. Так термін «схиляння» використовується для позначення відповідних протиправних діянь у КК Республіки Казахстан (ст. 299. «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів»), Республіки Латвія (ст. 251 «Схиляння до вживання наркотичних та психотропних речовин»), Республіки Туркменістан (ст. 296 «Схиляння до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин»), Республіки Азербайджан (ст. 236 «Схиляння до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин»), водночас у КК Китаю, Республік Молдова та Узбекистан використовується термін «втягнення».

На наше переконання, для визначення співвідношення термінів «схиляння» та «втягнення» в межах представленого дослідження варто виходити з тлумачення, наданого у ППВСУ «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2, де зазначається, що: «Під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії» [206].

Ураховуючи вищезазначене, *у контексті представленого дослідження пропонується використовувати саме термін «втягнення» у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, який, на нашу думку, повною мірою відповідає юридичній природі досліджуваних кримінальних правопорушень.*

Тому слід зауважити, що будь-яке залучення є схилянням, але не будь-яке схиляння є втягненням. Така ситуація виникає у випадках, коли у спеціальних нормах використовується термін, який за своїм змістом та обсягом є вужчим, ніж термін «втягнення», що міститься у загальній нормі. Це свідчить про необхідність вдосконалення закону про кримінальну відповідальність і ці питання вимагають поглиблених наукових досліджень у напрямі термінологічної уніфікації.

Слід акцентувати увагу практичних працівників на тому, що за умови вчинення кримінального правопорушення у співучасті з неповнолітнім слідчі мають визначати дії, що сприяли втягненню неповнолітнього до злочинної діяльності, встановлювати конкретні форми, способи, засоби втягнення, здійснювати кваліфікацію вчиненого діяння за відповідною статтею КК України, а також додатково – за ст. 304 КК України [177, с. 701–703].

Кримінальній відповідальності за втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність можуть бути піддані особи, які на час вчинення цих дій досягли віку 18-ти років. Однак необхідно враховувати, що кримінальна відповідальність за зазначені дії настає як у разі, коли доросла особа знала про неповнолітній вік втягуваного, так і тоді, коли вона за обставинами справи повинна була або могла про це знати (п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність») [206].

Під час вирішення питання про кваліфікацію кримінального правопорушення, вчиненого дорослою особою із залученням неповнолітніх осіб, які внаслідок свого віку (ст. 22 КК України) чи неосудності (ст. 19 КК України) не є його суб'єктами, слід зважати на те, що таке спільне вчинення злочину не утворює співучасті. У зазначених випадках, відповідно до ч. 2 ст. 27 КК України, дорослу особу розглядають як виконавця кримінального

правопорушення, її дії кваліфікують за статтями КК України, у яких передбачено відповідальність за це кримінальне правопорушення і за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. У разі втягнення у вчинення кримінального правопорушення неповнолітнього, що досягнув віку, з якого, відповідно до ст. 22 КК України, може наставати кримінальна відповідальність, дії дорослого учасника злочину слід кваліфікувати за статтями КК України, у яких передбачено відповідальність за втягнення неповнолітнього в злочинну діяльність і за вчинений разом з ним злочин (п. 6, 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність») [206].

Проблеми забезпечення ефективної боротьби із втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність повсякчас привертають увагу законодавця, учених і практиків. Так, нещодавно, у січні 2020 р., на засіданні Кабінету Міністрів України було ухвалено законопроєкт, який встановив кримінальну відповідальність за втягування дітей у злочинну діяльність, а саме до незаконних воєнізованих або збройних формувань, за що передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 10-ти до 15 років [81].

Під час запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів необхідно з'ясовувати характер відносин між дорослим та молодою людиною. Наприклад, такі відомості мають суттєве значення для з'ясування ролі дорослого у залученні підлітка до вчинення кримінального правопорушення, яким способом це здійснено. У тих випадках, коли дорослій особі інкримінують кримінальне правопорушення, передбачене ст. 315 КК України, у повідомленні про підозру й обвинувальному акті має бути чітко зазначено, якими конкретно діями на жертву здійснено вплив, спрямований на те, щоб сформувати в нього бажання взяти участь у вживанні наркотиків [49]. Тут, необхідно зупинити увагу на видах самого втягнення.

Найповніший опис можливих способів (видів) містить постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність». Зокрема, у ній роз'яснено, що втягнення дорослою особою неповнолітнього в злочинну чи іншу антигромадську діяльність можуть досягати за допомогою всіх видів фізичного насильства (заподіяння тілесних ушкоджень, мордування, катування тощо) і психічного впливу (погроза застосувати насильство, завдати матеріальних збитків, зганьбити в очах однолітків і товаришів, позбавити повсякденного спілкування, переконання, залякування, обман, шантаж, підкуп, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших ниць почуттів; давання порад щодо місця та способів учинення злочину або приховання його слідів; обіцянка приховати сліди злочину, забезпечити грошима, подарунками, розвагами тощо) [206].

У процесі запобігання такого діяння важливе значення має виявлення підготовчих дій щодо залучення та обставин, що надали можливість обрати

певний спосіб залучення особи віком 14-35 років до вживання наркотиків. Наявність підготовчих дій зі сторони втягувача засвідчує суспільну небезпечність власне суб'єкта, який, поставивши перед собою мету – залучити у вживання наркотиків, активно прагне до його досягнення.

Оскільки сам процес втягнення має повну структуру, необхідно виділити такі складові його вчинення, як підготовка, безпосереднє вчинення, приховування.

Підготовчі дії щодо залучення молодої людини до вживання наркотиків є різноманітними, проте найпоширенішими вважають такі:

1) підбір жертви злочинного посягання, яку можна залучити до вживання наркотиків (у 47,55 % вивчених кримінальних провадженнях);

2) створення зацікавленості жертви злочинного посягання у вживанні наркотиків, з подальшим заробітком й підвищення авторитету (28,44 % вивчених кримінальних провадженнях).

Наприклад, такими підготовчими діями дорослий розвиває в дитини протиправний інтерес й нахили, які дають змогу залучити його до вживання. У підготовчих діях втягувача реалізується умисел на втягнення. Тому виявлення їх має важливе значення для запобігання.

На етапі підготовки, дорослі злочинці підбирають дітей з огляду на такі чинники: особа підлітка (схильність до вчинення правопорушень, сугестивність, нездатність чинити супротив, залежність від інших), особливості способу життя (неблагополучна сім'я, схильність до вживання спиртних напоїв, прихильність до азартних ігор), відповідність розвитку та фізичної сили утягненого визначеній ролі в запланованому вживанню [99];

3) вчинення дій, що послаблюють контроль молодої людини за власними діями: розпивання спиртних напоїв, куріння, уживання «енергетиків» (3,55 %, кримінальних проваджень (додатки Б).

Наприклад, Заводським районним судом м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області засуджено ОСОБУ_2, громадянина України, маючого середню освіту, не працюючого, не одруженого, раніше неодноразово судимого за ст. 189, 185, 395, 263 за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 315, ч. 1 ст. 317 КК України. Так, ОСОБА_1 незаконно придбав наркотичний засіб – канабіс без мети збуту, незаконно зберігав його за місцем проживання. Після чого схилив свого знайомого – неповнолітнього до вживання наркотичного засобу – канабіс та психотропної речовини – метамфетамін, шляхом неодноразових розмов з потерпілим, з метою збудження в останнього бажання вжити наркотичний засіб канабіс, радив потерпілому їх вживати для покращення настрою. В подальшому, потерпілий разом із засудженим, за місцем проживання останнього, вжив невстановлену кількість наркотичного засобу канабіс шляхом куріння за допомогою деформованої пляшки та невстановлену кількість психотропної речовини метамфетамін шляхом вдихання через ніс [35].

Однак дорослі вдаються і до таких способів, як обман, введення в оману, тобто коли молода людина виконуючи прохання дорослого або прийнявши

його пропозицію, не усвідомлюючи, що вчиняє правопорушення і стає залежною особою.

Наприклад, *12 березня 2014 р. о 15.00 годині ОСОБА_2, проходячи біля будинку №31 по вул. Чайковського, м. Першотравенська, Дніпропетровської області, побачивши біля будинку два пакетика з порошкоподібною речовиною білого кольору і, так як вона епізодично вживає психотропні речовини, за кольором та запахом ОСОБА_2 виявила в даних пакетиках речовину психотропного походження - метамфетамін, які вона незаконно придбала та зберігала в квартирі, в якій вона проживає, за адресою: АДРЕСА_3 Дніпропетровської області.*

12 березня 2014 р. о 16.00 годині до ОСОБА_2 в гості за адресою: АДРЕСА_3 прийшла її знайома ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_7, яка мешкає за адресою: АДРЕСА_4 достовірно знаючи, що ОСОБА_3 являється неповнолітньою, маючи намір на схилення неповнолітньої ОСОБА_3 до вживання психотропних речовин, 12 березня 2014 р. о 22.00 годині ОСОБА_2 запропонувала ОСОБА_3 вжити з нею разом психотропну речовину - метамфетамін, після чого використаний поліетиленовий пакетик викинула в пакет зі сміттям, який знаходився в кухні. Дане сміття ОСОБА_2 винесла з квартири зранку 13 березня 2014 р.

Продовжуючи свій злочинний умисел на схилення неповнолітньої ОСОБА_3 до вживання психотропної речовини - метамфетаміну, ОСОБА_2 повторно, достовірно знаючи, що ОСОБА_3 неповнолітня, 13 березня 2014 р. о 09.30 годин запропонувала ОСОБА_3 вжити разом з нею психотропну речовину - метамфетамін, після чого, використаний поліетиленовий пакетик викинула в пакет зі сміттям в ванній кімнаті, який 13 березня 2014 р. о 22.10 годин було виявлено та вилучено, згідно висновку експерта №70/10- 647 від 28 березня 2014 р. на фрагментах даного розірваного поліетиленового пакетику, виявленого у квартирі ОСОБА_2 за адресою: АДРЕСА_3 виявлено психотропну речовину, обіг якої обмежено, - метамфетамін, масу якого визначити неможливо у зв'язку з його недостатньою кількістю. Згідно висновку лікаря - нарколога Першотравенської ЦМЛ ОСОБА_4, складеного о 17.50 годині 13 березня 2014 р., ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_7, перебувала в стані сп'яніння, викликаного вживанням метамфетаміну, згідно висновку лікаря - нарколога Першотравенської ЦМЛ ОСОБА_4, складеного о 18.10 годині 13 березня 2014 р., ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, перебувала в стані сп'яніння, викликаного вживанням метамфетаміну [36].

Розглянуті й інші приклади з практики засвідчують, що такі способи вчинення злочину часто поєднують з метою реалізації злочинного наміру.

Здійснення підозрюваним цілеспрямованих дій щодо підготовки залучення неповнолітнього до злочинної діяльності є ознакою його суспільної небезпечності, виявом бажання вчинити кримінальне правопорушення.

Характеризуючи види втягнення у вживання наркотиків, слід зазначити, що вони містять два елементи: 1) діяння – залучення до вживання; 2) способи залучення – обіцянки, обман, погрози тощо.

Залучення не може бути вчинено шляхом бездіяльності, воно завжди полягає в активних діях, що ґрунтуються на здійсненні психологічного впливу на жертву. Здебільшого це відбувається за допомогою погроз, що є засобом психологічного тиску. Застосування фізичного насильства теж має психологічний ефект, спонукаючи до вживання в інтересах дорослого втягувача (наприклад, знайти собі товариша для спільного вживання, або схилити особу, яка матеріально забезпечена).

Таким чином, *сутність втягнення полягає в активному цілеспрямованому впливі на жертву кримінального протиправного посягання (особу віком від 14 до 35 років), що спонукує його до вчинення кримінального правопорушення, для чого дорослий використовує широкий арсенал конкретних способів впливу. Для наявності втягнення, не має значення той факт, що жертва раніше вживала наркотичні засоби або психотропні речовини чи допускала немедичне вживання лікарських та інших засобів, які не є наркотичними і які викликають одурманювання.*

Як ознака об'єктивної сторони розглянутого протиправного діяння спосіб залучення підлягає обов'язковому встановленню. Не встановивши спосіб залучення, неможливо запобігти або запобігти на стадії готування або раннього вчинення, а у процесі доказування – довести чи відбулося втягнення особи-жертви до вживання.

Учені вважають, що способи залучення до вживання можна об'єднати у дві основні групи: пов'язані й не пов'язані із застосуванням насильства чи погрози його застосування [60, с. 7; 64, с. 159].

Однак на підставі власних досліджень вважаємо за доцільне виокремити три групи способів втягнення до вживання наркотиків залежно від застосовуваного насилля:

пов'язані із застосуванням втягувачем лише психологічного насильства (42,88 % кримінальних проваджень);

застосуванням фізичного насилля (18,88 %);

поєднання цих способів (38,22 %, додаток Б).

Також можна констатувати поєднання груп способів учинення кримінальних правопорушень у межах реалізації злочинного наміру. Тобто втягнення у вживання охоплює способи, пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування. Ідеться як про фізичне, так і психічне насильство. У разі використання насильницьких методів пригнічують волю жертви, посилюється негативний вплив на нього. Ця група способів вирізняється підвищеним ступенем суспільної небезпечності. *Найпоширенішими ненасильницькими способами є обіцянка, обман, роз'яснення, пропозиція, переконання, особистий приклад втягувача*.

Таким чином, спосіб втягнення у вживання – це один з найбільш значущих елементів, який містить основну частину інформації про кримінальне правопорушення, особу злочинця, хоча залежить від суб'єктивних факторів й умов, за яких злочинець діяв. Найнебезпечнішими є такі: фізичне насилля, погроза фізичним насильством, психічний вплив, залякування, погроза завдати матеріальної шкоди, зганьбити в очах однолітків

і товаришів, виключити із середовища повсякчасного спілкування (неформальної групи). Протиправні дії щодо цькування підлітка можуть розпочинатися як булінг, поступово набуваючи злочинних ознак (словесні образи, глузування, погрози;образливі жести або дії;залякування за допомогою слів, погрозливих інтонацій, щоб змусити жертву діяти чи не діяти;ігнорування, відмова від спілкування, виключення з гри, бойкот). Домінуючими є корисливі мотиви вчинення втягнення до вживання наркотиків.

Структурним елементом способу втягнення є приховування:

а) дії спрямовані на перешкоджання отриманню інформації про втягнення (переміщення матеріальних джерел інформації про кримінальне правопорушення, їх маскування; знищення матеріальних, а подеколи й ідеальних джерел інформації про кримінальне правопорушення; недонесення);

б) дії, які перешкоджають запобіганню або виявленню втягнення й спрямовані на надання завідомо неправдивої інформації (фальсифікація; інсценування; завідомо неправдиве повідомлення з метою приховування втягнення; завідомо неправдиві показання).

Такі види втягнення варто розподілити на матеріальні (пов’язані з фізичним впливом на жертву) і вербальні (словесний вплив на жертву).

в) дії спрямовані на спотворення самого втягнення (погрози жертві та свідкам; шантаж, залякування потерпілого та його близьких).

Таким чином, незалежно від конкретних способів втягнення у вживання наркотиків, кінцевим результатом є їх суспільно шкідливі наслідки – сприяти тому, щоб жертва розпочала вживати наркотики з подальшою деформацією морального, розумового та фізичного розвитку.

Під втягненням молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів треба розуміти певні дії, що вчиняються суб’єктом кримінального правопорушення з будь-яких мотивів і пов’язані з безпосереднім впливом на особу віком від 14 до 35 років з метою викликати у нього рішучість взяти участь у вживанні наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв’язку між діями дорослої особи і виникненням у молодої людини бажання вжити наркотики.

На основі проведеного дослідження, пропонуємо доповнити КК України новою нормою щодо запобігання втягненню дітей у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні, у такому вигляді:

«Стаття 315-1. Втягнення неповнолітніх у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

1. Втягнення неповнолітніх у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів –

карається обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на строк до двох років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або щодо двох чи більше осіб, або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах чи особливо

небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини, –

караються позбавленням волі на строк від двох до п’яти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах, або вчинені із залученням малолітнього або щодо малолітнього, –

караються позбавленням волі на строк від п’яти до восьми років.

4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені батьком, матір’ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов’язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, або щодо особи, яка перебуває в матеріальній чи іншій залежності від винного, або якщо вони спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

1.3. Міжнародний та іноземний досвід запобігання втягненню у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

Боротьба з протиправним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, їх ввезенням і вивезенням, а також транзитом через територію України є важливим фактором стримування наркотизації суспільства. Діяльність в зазначеному напрямі, як свідчить міжнародна та іноземна практика, має будуватися на сукупності кримінально-правових, адміністративно-правових, оперативно-розшукових, митних, конвенційних та інших заходах [249, с. 228–233], у тому числі: виявлення і припинення злочинної діяльності осіб і організацій, що займаються контрабандою, а також незаконним виробництвом, виготовленням, зберіганням, транспортуванням, збутом наркотичних засобів і психотропних речовин, легалізацією злочинних доходів; припинення зрощування структур наркобізнесу з органами державної влади та управління; зміцнення підрозділів, зайнятих боротьбою з наркозлочинністю, добре підготовленими фахівцями, оснащення їх приладами для виявлення та ідентифікації наркотичних засобів і психотропних речовин; здійснення заходів з виявлення і ліквідації дикорослих нарковмісних рослин та їх незаконних посівів з використанням сучасних методів і науково-технічних засобів; боротьба з їх незаконним обігом і запобігання незаконному споживанню цих засобів; лікування та соціальна реабілітація хворих на наркоманію; законодавче забезпечення і міжнародне співробітництво.

Уся конвенційна діяльність ООН відображає зусилля міжнародного співтовариства націй, спрямовані на розвиток співробітництва в боротьбі проти зловживання наркотиками та переслідують завдання обмежень зловживання у використанні наркотиків в чисто медичних і наукових цілях [103, с. 135].

Перша ініціатива на міжнародному рівні належить до 1909 р., коли

представники 13 країн зібралися в Шанхаї на першій міжнародній конференції з наркотичних засобів. На цій конференції, яка більше відома як Комісія з опіуму, було прийнято дев'ять резолюцій.

Друга конференція була скликана з метою включення цих резолюцій в Міжнародну Конвенцію, в результаті чого в 1912 р. в Гаазі був підписаний перший багатосторонній договір про контроль над наркотиками – Міжнародна Конвенція про опіум. Вона вступила в силу в 1915 р. і урядам запропоновано «використовувати всі можливі засоби» для контролю над міжнародною торгівлею цими речовинами, а також створити національні органи з контролю за виробництвом та розповсюдженням опію. Функції контролю за здійсненням Конвенції 1912 р. взяла на себе Ліга Націй.

Згодом під егідою Ліги Націй були розроблені три основні конвенції: одна в 1925 р., друга – 1931 і третя – 1936.

У середині 30-х років XX ст. стало очевидним, що міжнародні конвенції, що передбачають контроль над законними поставками наркотичних засобів, уже не є достатніми для подолання неухильно поширення незаконного обігу наркотиків. Тому уряди низки країн в 1936 р. на конференції повноважних представників підписали новий документ – Конвенцію про боротьбу з незаконною торгівлею небезпечними наркотичними засобами. Такий нормативно-правовий акт був спрямований на зобов'язання сторін включити в свої кримінальні системи принципи, спрямовані на припинення діяльності найбільш небезпечних злочинців, що займаються міжнародним обігом наркотичних засобів, тобто тих, хто займається підбурюванням, вступає в кримінальну змову і керує такими операціями, а не тих, в чиєму розпорядженні знаходяться наркотичні засоби. Таким чином усі країни повинні були визначити міри покарання, які надають стримуючий вплив (зокрема, не штрафи, а тюремне ув'язнення); переслідувати в кримінальному порядку за всі види участі в такій діяльності, як вступ в злочинну змову і готування до злочину; застосовувати принципи універсальності в своїх кримінальних законах про правопорушення, пов'язані з наркотичними засобами, що означає переслідування в кримінальному порядку всіх осіб – як громадян відповідної держави, так і іноземців, які здійснювали такі правопорушення в будь-якій частині світу, і в відповідних випадках піддавати цих правопорушників видачі відповідним країнам [111, с. 136].

На підставі Протоколу від 11 грудня 1946 р., що є одним з перших актів щойно утвореної ООН, сталася юридична передача їй функцій контролю над наркотиками, раніше виконуваних Лігою Націй. І вже в 1948 р. Економічна і Соціальна рада ООН прийняла резолюцію, в якій було запропоновано розробити чинні міжнародні документи про наркотичні засоби і визнана бажаність спрощення організації міжнародного співробітництва в справі контролю над торгівлею наркотичними речовинами [230, с. 85–86].

Рада запропонувала Генеральному секретарю ООН приступити в складання проєкту «Нової єдиної Конвенції», яка могла б замінити діючі міжнародні документи і дозволити створити «один орган, що виконує всі обов'язки по контролю», за винятком тих, які доручені Комісії з наркотичних

засобів. У результаті була підготовлена Єдина Конвенція про наркотичні засоби 1961 р. Конвенція, що набула чинності 13 грудня 1964 р., вважається цілком успішною в історії міжнародної діяльності по контролю над наркотичними засобами і була визнана ефективним документом, отримавши широке визнання в світі.

При розробці Конвенції 1961 р. перед ООН стояли три важливі завдання:

кодифікація всіх чинних міжнародних договорів у сфері контролю над наркотиками;

спрощення механізму контролю, що було важливим кроком на шляху підвищення ефективності зусиль міжнародного співтовариства;

розширення діючих систем контролю і їх поширення на культивування рослин, що використовуються в якості сировини для виготовлення наркотичних засобів.

Конвенція 1961 р. була в подальшому укріплена на основі Протоколу 1972 р., який вступив в силу 8 серпня 1975 р. У Протоколі наголошено на необхідності посилення діяльності щодо запобігання незаконному виробництву, обігу та вживанню наркотичних засобів. У ньому також говориться про можливість надання наркоманам послуг, пов'язаних з лікуванням та реабілітацією, і підкреслюється, що лікування, навчання, подальший догляд, реабілітацію та соціальну реінтеграцію слід розглядати в якості заходів, які вигідно відрізняються або доповнюють тюремне ув'язнення, пов'язане з наркотичними засобами.

У 1984 р., проаналізувавши ситуацію зростання масштабів незаконного обігу наркотичних засобів, Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції 39/141 від 14 грудня 1984 р. висловила переконаність в необхідності створення нової Конвенції для вирішення питань у конкретних сферах, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів на всіх його етапах і координації дій між відповідними органами, такими як митна служба, органів поліції та судових органів, а також у підготовці для них відповідних юридичних принципів.

Конвенція 1988 р. передбачає знищення незаконно культивованих наркотичних рослин, а також встановлення жорсткого контролю над хімічними речовинами, які часто використовують при незаконному виробництві наркотичних засобів і психотропних речовин.

З метою запобігання та стримування протиправному обігу наркотичних засобів, Конвенцією пропонується правоохоронним органам і митним службам обмінюватися інформацією, що стосується місцеперебування і діяльності осіб, підозрюваних в діяльності наркомафії. Передбачається також здійснення обміну інформацією між правоохоронними органами різних країн про нові способи та маршрути незаконного обігу наркотичних засобів.

Крім того, сторонам Конвенції 1988 р. необхідно інформувати один одного в здійсненні відповідних програм підготовки кадрів з контролю за обігом наркотичних засобів.

У Конвенції 1988 р. містяться також керівні принципи щодо організації відстеження контрольованих поставок наркотичних засобів, що є одним з

найбільш ефективних, і водночас складних способів виявлення осіб, які здійснюють незаконні поставки наркотичних засобів [29].

Керівництво ООН встановлює, що контрольовані поставки – це процедура, при якій незаконна (або зухвало підозріла) партія наркотичних засобів або психотропних речовин, виявлена правоохоронними органами, допускається до вивезення, перевезення або ввезення на територію однієї або декількох країн з відома і під наглядом їх компетентних органів влади, з метою виявлення всіх учасників даної злочинної операції. Цей метод вимагає від співробітників компетентних національних служб різних країн тісної взаємодії, а також ретельного планування діяльності та її точного тактичного використання з виявлення та припинення контрабанди.

Конвенція 1988 р. містить також положення, націлені і на арешт доходів, отриманих в результаті незаконного обігу наркотичних засобів. Конфіскація цих доходів чинитиме серйозний стримуючий вплив на розвиток торгівлі наркотиками. У ній містяться положення, що стосуються відповідних санкцій, процедури видачі злочинців і взаємну юридичну допомогу з метою судового переслідування торговців наркотиками.

Широке здійснення практичних заходів, зазначених в Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р., є ефективним механізмом запобігання і протидії поширенню наркоманії в світі [194, с. 82].

Слід враховувати також, що організована наркозлочинність є одночасно і внутрішньонаціональною та міжнародною проблемою [19, с. 6–7].

З точки зору стратегії, різниця між запобіганням і боротьбою з організованою наркозлочинністю, вважають експерти ООН, ґрунтується на тому, чи мають вживані заходи оборонний чи наступальний характер. Хоча може здаватися, що всі заходи протидії організованому криміналу тісно взаємопов’язані з погляду своїх наслідків, а їх відмінність полягає у переслідуваних цілях.

З одного боку, щодо запобігання може здійснюватися політика, спрямована на зменшення попиту на незаконні товари та послуги, що обмежує можливості для організованої злочинності і таким чином не допускає збільшення її масштабів.

І навпаки, відмова від регулювання, наприклад, в антинаркотичному законодавстві, або впровадження іншого виду регулювання пов’язане з тенденцією до значного зростання її темпів (уразливості значної маси населення, особливо неповнолітніх), що дасть злочинним організаціям можливість забезпечувати домінуюче, часто монополістичне становище на тіньовому ринку. Створює безліч можливостей їх проникнення в законну економічну діяльність. Тобто заходи боротьби з наркозлочинністю покликані підірвати структуру кримінальних організацій.

Щоб заходи цих двох видів були ефективними, їх слід об’єднати в рамках систематизованого підходу. І справді, коли заходи боротьби з наркозлочинністю вживаються без урахування їх позитивного впливу на результативність заходів щодо запобігання цьому небезпечному явищу, а

також коли зусиллям стримування криміналу не приділяється особливої уваги (вони вважаються єдиною формою запобігання злочинності), система кримінального правосуддя починає зазнавати навантаження, стає менш дієвою [62, с. 11–12].

У Міланському плані дій, прийнятому Конгресом ООН щодо запобігання злочинності та поводженню з правопорушниками, було визнано міжнародний масштаб проблеми організованої наркозлочинності, необхідність вживання спільнотою націй узгоджених відповідальних заходів, спрямованих на боротьбу з її різними формами.

Конгрес затвердив комплекс керівних принципів боротьби з організованою кримінальною діяльністю, в якому є спеціальний розділ «Міжнародне співробітництво», який включає наступні основні положення:

1) міжнародний характер організованої наркозлочинності вимагає термінової розробки нових та ефективних угод про співпрацю на більш всеосяжній основі. Важливе значення має також обмін інформацією між відповідними установами держав-членів, які необхідно зміцнювати та розвивати;

2) урядам необхідно активно підтримувати всі корисні ініціативи інших країн та міжнародних установ щодо боротьби з незаконним обігом наркотиків та запобігати зростаючим загрозам. У зв’язку з цим, слід заохочувати узгоджені дії щодо обміну необхідною інформацією та оперативними ресурсами;

3) необхідно розробляти та здійснювати на практиці типове законодавство про конфіскацію доходів від наркозлочинності;

4) важливо зміцнювати технічне співробітництво в найрізноманітніших формах і розширити консультативні послуги з метою обміну досвідом і новими досягненнями, а також надавати допомогу країнам, які її потребують. Слід заохочувати проведення міжнародних, регіональних та субрегіональних конференцій за участю працівників правоохоронних органів, прокуратури та судових органів;

5) необхідно використовувати сучасні технічні засоби в галузі паспортного та транспортного контролю та заохочувати зусилля щодо пошуку та виявлення автомобілів, суден, літаків або інших засобів, що використовуються для вчинення передачі або незаконних поставок, що здійснюються на міжнародному рівні;

6) слід створювати та розширювати бази даних, що містять інформацію про використовувані ефективні правоохоронні, фінансові операції та про правопорушників, при належному дотриманні конфіденційності;

7) важливо сприяти збору інформації та проведенню порівняльного аналізу щодо міжнародної організованої наркозлочинності, її причин, зв’язки з внутрішньодержавною нестабільністю та іншими формами злочинності, а також щодо її запобігання та боротьби з нею;

8) необхідно настійно закликати фінансові установи та держави системи ООН розширювати свою допомогу національним, регіональним та міжнародним програмам щодо запобігання організованій наркозлочинності та

боротьби з нею [161, с. 18–25].

Вельми показовим прикладом взаємовигідного двостороннього співробітництва є відносини між США та Італією. До цих країн, що спеціалізуються на проблемах боротьби з організованою злочинністю та розповсюдженням наркотиків, з 2005 р. приєдналася як спостерігач Канада. Завдяки наявності договорів про взаємну допомогу вдалося усунути правові перешкоди на шляху обміну слідчими матеріалами, включаючи інформацію про рішення великих журі та дані, зібрані іноземною владою.

Така співпраця допомогла виявити мережу обороту наркотиків, створену американською та сицилійською мафіями.

У результаті проведення спільної операції співробітники правоохоронних органів Бразилії, Німеччини, Іспанії, Італії, Канади, США та Швейцарії заарештували понад сто злочинців та зробили таку ж кількість обшуків протягом одного дня [259, с. 56].

Особлива ефективність співпраці правоохоронних органів Італії та США пояснюється цілою низкою різних факторів:

1) обидві держави однаково оцінюють проблему обігу наркотиків та організованої злочинності та приділяють їй першорядну увагу;

2) співробітництво здійснюється на взаємовигідній основі та передбачає досягнення конкретної мети та реалізацію практичних завдань;

3) обидві держави вже давно займаються проблемою організованої наркозлочинності на національному рівні, і перехід до операцій на міжнародному рівні, не становить для них особливої складності;

4) співробітництво не обмежується формальним підписанням угоди, і відбувається постійна взаємодія з метою здійснення цієї угоди, що забезпечує необхідність динамізму у подоланні виникаючих проблем та труднощів;

5) робоча група діє під керівництвом міністра юстиції США та міністра внутрішніх справ Італії, які відповідають за провадження правоохоронної діяльності у своїх країнах [282, с. 184–186].

Двостороння співпраця має реальні переваги. Насамперед вона є дуже гнучкою стратегією, яка може визначатися залежно від потреб та цілей держав-учасниць.

Слід прагнути розвитку скоординованого і ширшого обміну інформацією шляхом удосконалення діяльності на національному рівні. Необхідно також створити комп’ютеризовані національні контактні відділення, щоб забезпечувати постійний зв’язок та оперативно відповідати на запити щодо надання інформації та отримувати її.

Щодо дослідницької діяльності, що проводиться на міжнародному рівні, та передачі інформації про нормативні та організаційні положення, прийняті в окремих країнах, то ці процеси можна здійснювати по лінії ООН. При цьому всі заінтересовані країни повинні на постійній основі надавати відповідну інформацію, а також забезпечити фінансування роботи зі збирання, обробки та розповсюдження відповідних даних.

Хоча загальна відповідальність за здійснення діяльності у сфері контролю над наркотиками покладено на Генеральну Асамблею ООН, Економічна і

Соціальна рада ООН доручила виконувати функції, пов'язані з прийняттям рішень, Комісії з наркотичних засобів. Цей орган виконує такі функції:

– надання допомоги Раді ООН у здійсненні контролю за реалізацією міжнародних конвенцій та угод, що стосуються наркотичних засобів і психотропних речовин;

– надання порад з питань, що стосуються контролю над наркотичними засобами та психотропними речовинами і підготовки проектів міжнародних конференцій;

– розгляду назрілих необхідних змін в механізмі міжнародного контролю над наркотичними засобами та психотропними речовинами та надання пропозицій Раді ООН.

За результатами своєї роботи Радою ООН публікуються щорічні доповіді, в яких дається огляд діяльності по контролю над наркотичними засобами та психотропними речовинами в різних частинах світу [146]. Радою ООН в якості неупередженого органу, який прагне виявляти і прогнозувати небезпечні тенденції і пропонувати заходи щодо їх запобігання. У зв'язку з цим щорічна доповідь Ради ООН є важливим аналітичним документом, що допомагає урядам різних країн здійснювати ефективний контроль над наркотичними засобами та психотропними речовинами на національному та міжнародному рівнях.

Розглянувши міжнародний досвід, а саме конвенційну діяльність ООН щодо запобігання наркозлочинності, варто зупинити увагу на діяльності окремих іноземних країн за цим напрямом.

Проведений нами аналіз кримінально-правових норм низки іноземних країн, що передбачають відповідальність за протиправні дії у сфері незаконного наркообігу, надає можливість стверджувати що:

у більшості іноземних країн норми щодо кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів розміщені у кримінальних кодексах (переважна більшість держав, що утворилися на пострадянському просторі, а також Франція, Іспанія, Китай) [63];

у низці країн, кримінальні кодекси яких не містять склади злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, такі норми розміщені в окремих національних законах з протидії незаконному наркообігу, зокрема: в Нідерландах – це «Опіумний закон» (1928 р.) [95]; у ФРН – «Федеральний Закон про обіг наркотичних засобів» [306]; Звід Законів у США [311], а також закони: «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» (1997 р.) у Австрії; «Про запобігання зловживанню наркотиками» у Польщі, так зване «надзвичайне законодавство», до якого належить «антинаркотичний» Закон № 685 (1975 р.) в Італії [43, с. 14–15; 67, с. 115–116];

у переважній більшості кримінально-правових актів іноземних країн наявні норми, що передбачають відповідальність за втягнення/схиляння до вживання наркотиків, зміст яких практично аналогічний ст. 315 КК України (Азербайджан, Казахстан, Болгарія, Грузія, Естонія, Латвія, ФРН);

кримінальне законодавство ряду іноземних країн містить «втягнення до

вживання» (Молдова, Таджикистан, Узбекистан, Китай); «спонукання» (Іспанія); «пропозиція» (Франція); «залучення», «навчання» (Китай);

у деяких іноземних країнах кримінальне законодавство не містить норми щодо відповідальності за втягнення до вживання наркотиків, водночас там криміналізовані: реклама та пропаганда наркотиків (Звід Законів США, Закон про Опіум Нідерландів); розповсюдження або виготовлення наркотиків у приміщеннях шкіл чи коледжів або на їх території (Звід Законів США) тощо [66, с. 48–49].

Інтернаціоналізація та тенденції транснаціоналізації наркозлочинності зумовлюють зростання значення такого напряму запобігання правопорушенням, як вивчення іноземного досвіду низки країн [161, с. 88–89]. При організації діяльності з подолання наркотизму в загальнодержавному масштабі корисно використати досвід інших держав, у яких розроблено та прийнято програми боротьби з наркотизмом.

Найбільший багатолітній досвід запобігання поширення наркотиків серед молоді мають США та деякі європейські країни, що наглядно переконує у дієвості антинаркотичного виховання, яке засноване на використанні різних форм запобіжної роботи.

Так, в останні два десятиліття у Західноєвропейських країнах, у США, Канаді, Японії активно розвивається теорія та практика запобігання правопорушенням. Щоправда, кримінологи західних країн воліють вести мову не про попередження кримінальних правопорушень як соціального явища, а лише про їх обмеження, про стримуючий вплив на конкретні криміногенні фактори та обставини контролю за ними. Тим не менш, у практичному аспекті попередження окремих видів правопорушень зрушення в цих країнах суттєві. При цьому передбачається, що попередження не може бути ефективним, якщо воно не організоване на систематичній та скоординованій основі та не включає заходів щодо покращення життя населення, удосконалення кримінального правосуддя та пенітенціарної системи.

У країнах-членах Європейського Союзу виділяють два рівні запобігання кримінальним правопорушенням: соціальне та ситуаційне. Ситуаційне запобігання виходить з того, що певні категорії злочинних проявів відбуваються за певних обставин, у певний час та у певних місцях. Сама ситуація стимулює та провокує певні види правопорушень (відвідування розважальних закладів, місць розпусти, показів мод, багатолюдних ярмарків тощо). Таке попередження щодо прийнятої вітчизняної термінології відповідає запобіганню та припинення правопорушень.

Англія. Англійський уряд розробив і з 1994 р. здійснює багатопланову стратегію проти зловживання наркотиками, яка передбачає проведення заходів боротьби з наркотизмом за такими п’ятьма пріоритетними напрямами: скорочення постачання наркотиків з-за кордону; забезпечення ефективності правоохоронних органів; проведення дієвих стримуючих заходів та організація жорсткого контролю всередині країни; здійснення превентивних заходів; поліпшення лікування та медичної реабілітації наркоманів.

При цьому передбачається домогтися скорочення постачання наркотиків за рахунок: підтримки міжнародних зусиль проти виробництва та торгівлі наркотиками; удосконалення митної служби в поліцейських цілях; стримування торговців наркотиками та наркоділків шляхом встановлених високих штрафів та позбавлення їх доходів від злочинної діяльності.

Боротьба проти попиту наркотиків має здійснюватися у двох напрямах: утримання тих, хто ще зловживає ними, і допомоги тим, хто вже пристрастився до них.

Для здійснення цієї стратегії та забезпечення необхідної взаємодії між усіма установами і відомствами, що беруть участь, урядом Великобританії створено міжвідомчу робочу групу з числа міністрів і вищих чиновників, яку очолює парламентський заступник міністра внутрішніх справ. До участі в її роботі залучено міністерства внутрішніх справ, охорони здоров'я та соціального забезпечення, фінансів, освіти та науки, закордонних справ, митної служби, управління розвитку заморських територій, департамент з охорони навколишнього середовища та ін.

Замість центральної розвідувальної служби боротьби з наркотиками створено нову Державну розвідувальну службу боротьби з наркотиками. Її штат укомплектований співробітниками поліції та митної служби. До обов'язків цієї служби входить робота зі збирання, зіставлення, аналізу та розподілу розвідувальної інформації, отриманої як усередині країни, так і за кордоном.

При регіональних загонах боротьби з кримінальною злочинністю створено спеціальні додаткові підрозділи. Здійснюється посилення митної служби шляхом укомплектування її фахівцями екстра-класу та оснащення сучасною спеціальною технікою для боротьби з контрабандою.

Створено спеціальне фінансове відділення з представників поліції та митної служби, в якому акумулюється, вивчається та розподіляється для подальшого розпізнавання вся розвідувальна інформація у загальнодержавному масштабі з фінансових питань (відомості від банків та інших фінансових установ та грошових фондів підозрілого походження).

Регламентовано права допомоги щодо здійснення оперативних заходів на трьох рівнях: проти великих торговців наркотиками, проти ділків середнього масштабу та ділків нижчого рівня. Для підтримки зусиль міжнародного співтовариства у цій сфері Великобританія бере участь в діяльності Управління ООН з наркотиків та злочинності (UNODC) та Європейського центру з контролю за наркотиками і наркоманією (EMCDDA), вносить до нього щорічно 150 000 фунтів стерлінгів на вирішення спільних завдань і, як зазначалося раніше, має програму спеціальної допомоги закордонним проектам [184, с. 2–4].

Також, в Англії розроблено мінімальні стандарти кримінальної безпеки, широко практикується залучення населення до співпраці з поліцією (патрулювання, чергування у найбільш криміногенних районах).

Для представників громадськості практикується видача «поліцейського» обмундирування (без знаків відмінності та службової атрибутики), засобів

радіозв'язку, палиць і навіть зброї для патрулювання на поліцейських автомашинах. Вся ця діяльність отримує моральну та матеріальну підтримку суспільства та держави.

У 1991 р. у Великобританії почалася масова освітня кампанія з метою визначити рівень знань у молоді про наркотики, і насамперед про наслідки їх вживання, включаючи і правовий аспект. У вказаній програмі антинаркотичної освіти велика увага приділяється, окрім студентів, педагогам і батькам, яким легше вчасно виявити інтерес підлітка до наркотиків, а тим більше їх вживання. Основними пунктами програми є: в процесі загального обговорення у групах визначається обізнаність студентів про окремі види наркотиків, наслідки їх вживання, юридичну відповідальність за це; у подальшому студентам пропонують різні варіанти ситуацій з наркотиками, що свідчать про порушення законодавства, а також визначитись, як необхідно відмовитись від першого вживання наркотиків.

В рамках цієї програми підліткам пропонують і практичну допомогу. Їх знайомлять з місцевими організаціями, в які можна звернутися за допомогою, і навіть з фахівцями, які можуть вирішити конкретну проблему.

Німеччина. У такій країні виділяють первинну, вторинну, третинну превенцію. Первинна превенція спрямована на подолання дефіциту соціальності тапозитивного правосуддя як головну причину правопорушення. Вторинна здійснюється поліцейськими органами та пов'язана з правовими засобами утримання від правопорушень. Третинна превенція – це ті профілактичні заходи та засоби, що застосовуються у процесі покарання та ресоціалізації правопорушників.

Для координації діяльності щодо запобігання злочинам у багатьох країнах створено відповідні органи (наприклад, Національні ради). Основними функціями таких органів є: збір інформації, планування, виконання та оцінка програм із запобігання правопорушенням, координація діяльності поліції та інших органів, що працюють у цій сфері, забезпечення участі населення, співробітництво засобами медіа, науково-дослідна робота,співпраця із законодавчими органами, які спрямовують політику у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями, навчальна підготовка.

Також варто відмітити і діяльність ряду громадських організацій. Зокрема, «Молодіжний наркологічний консультативний пункт» виник в Дрездені (Німеччина) в 1996 р. по моделі федерального проекту. Його організувало міське Управління у справах молоді та управління охорони здоров'я. Принципи роботи восьми співробітників - визнання об'єктивних причин наркоманії і таке її розуміння, за яким вживання наркотиків необов'язково призводить до залежності. Даний консультативний пункт, зокрема, виділяє два аспекти. По-перше, це визнання зв'язку між молодістю і наркотиками, в результаті чого вживання наркотиків вважається переважно типовим для молоді феноменом. По-друге, це широка профілактична робота, що розглядається як першочерговий напрям роботи консультативного пункту.

Крім первинної профілактичної діяльності «Молодіжний наркологічний консультаційний пункт» пропонує: різні вторинні і третинні напрямки

превентивної діяльності, вирішення кризових ситуацій та консультації для наркоманів (включаючи напрямок на детоксикацію, відвикання і лікування), ув'язнених, диспансерне обслуговування в стадії одужання.

Організація «Драг-скаути» («Drug Scouts») працює в Лейпцигу виключно в сфері вторинної профілактики. Вона виникла в 1998 р., і в своїй роботі обидва її співробітника керуються принципом терпимості і визнання об'єктивних причин наркоманії. Організатором виступає зареєстроване товариство «Наркологічний центр Лейпцига». «Драг-скаути» в першу чергу прагнуть повідомляти конкретну інформацію як про негативні, так і про позитивні наслідки вживання наркотиків, про наркоманію та її виникнення. При цьому вони виходять з принципу, що на передньому плані має стояти не стриманість, а відповідальне і менш ризиковане поводження з наркотиками. Об'єкт їхньої роботи – підлітки, які з різних причин до цього не вживали. Підхід передбачає, що підлітки повинні самі звернутися зі своїми потребами до «Драг-скаутів» [74].

У практичній діяльності поліції широко пропагується теза про те, що правопорушення вчиняються найчастіше тоді, коли потенційний злочинець зустрічає вразливу, жертву, що не охороняється, або об'єкт. Тому превентивні заходи мають бути спрямовані або на правопорушника, або на систему безпеки, або на потенційну жертву (індивідуальна, загальна та віктимологічна профілактика). У цій тріаді особлива увага приділяється охоронному попередженню цілеспрямованої роботи з населенням, спрямованої на його самозахист [160].

У Німеччині тривалий час вважалося, що запобігання правопорушенням є «побічним продуктом» поліцейської роботи просто тому, що саме існування апарату поліції вже діє як фактор, що стримує кримінальні правопорушення. Але з початку 70-х років XX ст. поліція стала широко практикувати цілеспрямовану роботу з громадськістю з орієнтацією на самозахист: консультувати населення як за допомогою технічних засобів виявляти наркозакладки, так і завдяки правильним діям не стати жертвою кримінальних правопорушень. З цією ж метою практикується створення порад із профілактики правопорушень, трансляція по радіо та демонстрація передач із циклу«Кримінальна поліція радить».

Існує спеціальна програма запобігання правопорушенням, ідеєю якої є формула: будь-який контакт поліцейського з населенням має слугувати інтересам спеціальної поліцейської профілактики.

Іспанія. Досить цікавою є Національна програма боротьби з наркоманією в Іспанії, країні, де допускається вживання «м'яких» наркотичних засобів. Характерно, що всупереч аргументам та очікуванням прихильників легалізації наркотиків, у цій країні наркотизм не скорочується, а зростає, у зв'язку з чим зростає рівень злочинності. Спостерігається зростання крадіжок із зломом та насильницьких корисливих злочинів, вчинених з метою отримання коштів на придбання наркотиків [6, с. 124].

Основними цілями іспанської програми боротьби з наркоманією є: припинення поширення найнебезпечніших видів наркотиків (героїну, кокаїну);

організація спеціальних медичних центрів для наркоманів, які виявили бажання лікуватися, боротьби з наркоманією та проституцією як факторами запобігання небезпеці зараження вірусом СНІДу; організація профілактики серед молоді; вдосконалення практики пропагандистських розмов про медичні знання та лікування наркоманів; активізація діяльності громадських організацій [153].

Франція. У Французькій Національній програмі боротьби з наркобізнесом, яка була представлена міністром внутрішніх справ та громадської безпеки, основна увага приділяється питанням боротьби з незаконною торгівлею наркотиками, особливо вуличними торговцями та розповсюджувачами цих препаратів.

Програма передбачає формування спеціальних підрозділів поліції, створення єдиного національного центру з координації діяльності всіх поліцейських сил та служб, запровадження курсу спеціальної підготовки особового складу у поліцейських школах для набуття досвіду та навичок боротьби з наркобізнесом, а також створення у найбільших комісаріатах поліції спеціальної служби по роботі з наркоманами. До обов'язків останньої входить надання практичної та фінансової допомоги різним організаціям, які ведуть боротьбу з наркоманією та токсикоманією [159, с. 1–2].

Новелою французького законодавства в галузі боротьби з поширенням наркоманії, зокрема серед неповнолітніх, є норма, яка забороняє видання та продаж літератури, що закликає цю категорію осіб до зберігання, вживання й торгівлі наркотиками. Французьке законодавство передбачає притягнення до кримінальної відповідальності осіб, визнаних винними в незаконних операціях щодо продажу наркотиків неповнолітнім чи у приміщеннях навчальних закладів або у приміщеннях адміністративних органів. Цей злочин тягне покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 2 до 10 років (п. 2 ст. 627-2 Кодексу охорони здоров'я) [55, с. 164].

Особливий інтерес викликає досвід США, де ефективно функціонують три моделі превентивної діяльності:

модель громадських установ;

модель безпеки індивідуума;

модель впливу через навколишнє середовище.

На федеральному та місцевому рівнях реалізуються програми запобігання правопорушенням. Тут передбачається винагорода за інформацію, що має оперативно-профілактичне значення.

У 1982 р. у США було розроблено Програму боротьби з незаконним розповсюдженням наркотиків та організованою злочинністю. Для її реалізації передбачалося створення спеціальної президентської політики та участь губернаторів штатів. Передбачалося збільшення штату службовців, зокрема, прокурорів, агентів ФБР та управлінь боротьби з наркотиками, митниці, берегової охорони, судових виконавців, служб оподаткування, управлінь міграції та інших установ [13].

Більше половини внутрішніх грошей прямували на виплату заробітної плати та винагород агентам спецслужб. Решта суми – на оснащення поліції

сучасними технічними засобами, на посилення технічних можливостей ФБР щодо протистояння злочинцям, які мають у своєму розпорядженні засоби для придбання найсучаснішого обладнання для прослуховування та стеження [13].

Програмою передбачалися також:

– створення спеціальних поліцейських структур на регіональному рівні;

– розробка програм участі органів влади та управління штатів у боротьбі з незаконним обігом наркотиків;

– збільшення кількості місць у федеральних в'язницях. У кожному із 94 федеральних судових округів було створено правоохоронні координаційні комітети, які функціонують під керівництвом міністра юстиції США [284, с. 35].

Програмою вперше передбачалося залучення збройних сил США для безпосередньої участі у боротьбі із розповсюдженням наркотиків. Їх завдання – проведення операцій із виявлення та затримання осіб, які намагаються провести в країну наркотики, особливо в районах американо-мексиканського кордону та басейну Карибського моря [14, с. 258–260].

Велика кількість різних програм боротьби з поширенням наркотиків створюється і на регіональному рівні, наприклад, з надання допомоги потенційним правопорушникам-наркоманам та його жертвам (округ Колумбія), боротьби з зловживанням наркотиками і алкоголем серед неповнолітніх (штат Мєріленд) та інших.

У 1989 р. у США було прийнято Національну стратегію боротьби з наркотиками, яку здійснює понад тридцять федеральних відомств, зокрема ЦРУ.

Враховуючи, що переважна частина наркотиків надходить у США з-за кордону, робиться ставка на силове вирішення цієї проблеми шляхом атаки на наркоділків на їх території, а також на активізацію заходів протидії розповсюдженню та збуту наркотиків у країні.

За даними Національного управління США по боротьбі з наркотиками профілактичні антинаркотичні програми мають достатньо успішний вплив. Зокрема, за останні 15 років у США кількість осіб, які допускають немедичне вживання наркотиків скоротилась на 50 %, завдяки участі понад 3,5 тисяч громадських організацій, які діють у американських містах. Статистичні дані свідчать, якщо молоду особу у віці від 10 до 21 року утримати від паління, вживання спиртних напоїв та наркотиків, вірогідність того, що ця особа опиниться серед наркозалежних осіб, фактично рівна нулю [242].

Найбільш поширеними формами запобігання втягнення молоді у вживання наркотиків у США є спеціалізовані лекції, бесіди, а також розповсюдження інформаційних матеріалів. Майже третина студентів беруть участь в інтерактивних формах виховної роботи – семінарах, тренінгах та антинаркотичних лекціях. Разом з тим, ефективність такої роботи, не висока, про що відзначили 57 % респондентів, які брали участь у профілактичних заходах, так як 45 % з них ведуть здоровий спосіб життя без шкідливих звичок, 4 % – перестали вживати алкогольні напої, 5 % студентів кинули палити. Лише

одна п’ята опитаних пов’язує вказані вище зміни (або навпаки їх відсутність як позитивний результат) з участю у профілактичних заходах.

Не дивлячись на відсутність великої різноманітності форм і методів такої профілактичної роботи, 47 % респондентів виразили позитивне відношення до такої діяльності. 20 % респондентів відносяться до неї байдуже, для 7 % студентів такі заходи є сумними та не цікавими. Але, не дивлячись на позитивне відношення до таких заходів в галузі здорового способу життя, участь у таких заходах приймає лише не більше чверті студентів [304].

В США існують інші профілактичні моделі запобігання втягнення молоді у незаконний обіг наркотиків. Зокрема, в університеті м. Чикаго була розроблена антинаркотична профілактична програма «Модель з використанням місцевого лідера» [310]. Основна робота в рамках цієї моделі повинна вестись неформальним лідером визначеної молодіжної групи.

Благодійна американська організація «Life Skills International», яка заснована у 1991 р., реалізовує антинаркотичні програми формування у молоді навичок супротиву вживання наркотиків та залучення до здорового способу життя [307]. Вирішуються такі завдання шляхом формування визначених соціально-психологічних установок: навчання студентів навичкам ефективного спілкування, критичного мислення, прийняття рішення, вироблення адекватної самооцінки; навчання навикам постояти за себе, уникати ситуацій невиправданого ризику, робити раціональний, здоровий життєвий вибір; засвоєння навичок регулювання своїх емоцій, уникнення стресів, вирішення конфліктів.

Таким чином, резюмуючи, можна зазначити, що цілями та завданнями здійснення антинаркотичної профілактичної роботи серед молоді у США є формування гармонійної особистості, яка стійка до впливу наркогенних факторів середовища.

Канада. 25 травня 1987 р. урядом Канади офіційно введено в дію Національну стратегію боротьби з наркотиками. Метою цієї стратегії була необхідність забезпечення єдиного скоординованого стратегічного підходу до організації боротьби зі зловживаннями наркотиками у Канаді. Загальну відповідальність за її проведення взяло на себе Міністерство національної охорони здоров’я та соціального забезпечення, у ній взяли участь також Королівська кінна поліція Канади, Служба виправних установ, Міністерство юстиції, митна та акцизна служби, Міністерство закордонних справ та Міністерство у справах молоді.

Стратегія спрямована на те, щоб шляхом збалансованого підходу, що відповідає потребам усіх жителів країни, скоротити вплив алкоголю та інших збуджувальних та стимулюючих коштів на окремих осіб, сім’ї та цілі громади. Передбачається шість напрямів діяльності: просвітництво та профілактика; контроль та спостереження за дотриманням законності; лікування та реабілітація; інформація та дослідження; міжнародне співробітництво та національний аспект. Понад дві третини ресурсів прямували через використання освітніх, превентивних та лікувальних програм на скорочення попиту на заборонені речовини.

Ресурси Королівської кінної поліції Канади в рамках стратегії призначалися для надання допомоги у розробці та застосуванні п'яти ініціатив: програми боротьби зі спекуляцією наркотиками; координаційної програми охорони узбережжя; програми збору та обробки даних про наркотики; програми технічної допомоги іноземним країнам; освітньої програми.

У Канаді широко практикується участь громадян у патрулюванні разом із поліцією. У ряді випадків створюються звані контрольні пости навколо виявлених зон підвищеної кримінальної активності, особливо у нічний час.

Мексика. Дещо інший характер мають програми боротьби з наркотиками, що здійснюються в Мексиці, яка вважається одним з головних виробників і постачальників у США опіуму, героїну та марихуани та основним транзитним пунктом доставки кокаїну. Тому головний акцент у програмах робиться на заходах щодо масового знищення посівів культур, що містять наркотики, з повітря та вручну, а також залучення до цих заходів армійських підрозділів; посилення правових санкцій; активізацію роботи з виявлення каналів контрабанди та організацій наркомафії; проведення предметної пропаганди серед населення [112].

Важливе місце посідають питання поглиблення та розширення взаємодії зі США на основі спільних двосторонніх угод та підписання договору про юридичну взаємодопомогу, що дозволяє здійснювати спільну роботу з виявлення каналів відмивання наркодоларів у фінансових та комерційних структурах.

У рамках програми «Авангард» передбачається проводити операції з виявлення та знищення посівів, культур та рослин, що містять наркотики. З 1990 р. армійські частини Мексики та берегова охорона США регулярно проводять операції із затримання постачальників наркотиків у мексиканських територіальних водах, посилення контролю за польотами літаків у прикордонній зоні (спільна американсько-мексиканська операція «Альянс»).

Одним із найбільш затребуваних є віктимологічний напрямок запобігання правопорушенням. Воно вимагає великих матеріальних витрат і реалізується з властивого всім громадянам прагнення самозахисту.

У Західній Європі та США з'явилося безліч популярних статей, посібників та методик на віктимологічну тематику: «Як захистити себе, свою сім'ю, своє житло та свою власність від кримінальних правопорушень». Реалізуються програми захисту потерпілих та свідків у кримінальних справах, сформувалися асоціації жертв від різних видів правопорушень. Повсюдно створено «Асоціації сусідів», «Сусідський контроль», члени яких патрулюють селища та мікрорайони, а за потреби викликають поліцейські патрулі.

У всіх навчальних закладах – від початкових до вузів – проводяться заняття з прикладної віктимології. Учні як вивчають теорію (тобто лекційний матеріал), а й проходять спеціальний тренінг: прийоми самозахисту, освоюють навички оптимальної поведінки у екстремальних ситуаціях.

Досить цікавим є так званий напрямок у профілактиці наркозлочинів – «криміногенний ландшафт». Встановлено, що у висотних житлових будинках

реєструються у кілька разів більше злочинів, ніж у малоповерховому житлі. Своєрідний архітектурний стиль великих міст нерідко ініціює правопорушення чи полегшує їх скоєння. Ці чинники стали враховуватися у практиці містобудування як збільшення обсягу будівництва малоповерхових котеджів; скорочення будівництва глухих кутів, прохідних дворів, підземних переходів тощо.

Численні комісії, які перевіряють діяльність поліцейських відомств США, дійшли висновку, що ця структура ще не повною мірою здатна контролювати кримінальну ситуацію в країні в цілому. Запропоновано нову стратегію, яка отримала назву суспільної поліцейської діяльності. Відповідно до неї головним завданням поліції є активна діяльність із запобігання правопорушенням, а не реагування на повідомлення про події.

У США створено Національний центр інформації про злочини, Уніфіковану систему обліку та реєстрації правопорушень та Автоматизовану систему ідентифікації відбитків пальців.

Достатньо поширеним заходом покарання стає домашній арешт з електронним моніторингом, що є ефективним засобом запобігання рецидивній злочинності. З нетрадиційних методів попередження правопорушень, що практикуються в США, слід зазначити випадки застосування гіпнозу та медитації (сеанси гіпнозу та антикриміногенної медитації).

Вивчення моделей, форм і методів запобігання правопорушенням, що використовуються у іноземних країнах, дозволяє зробити висновок про постійний рух до реалізації принципів гуманізму, системності, адекватного забезпечення та участі всіх членів суспільства.

Успіх міжнародного співробітництва в першу чергу залежить від політичної волі и рішучості національних урядів вжити дієвих заходів боротьби з незаконним обігом наркотиків. Без ефективного національного контролю міжнародні угоди не можливо реалізувати. Держави повинні сприяти партнерам із співробітництва у протидії незаконному обігу наркотиків, а саме у:

а) наданні правової допомоги;

б) налагодженні інформаційного зв’язку між відповідними службами країн-учасниць міжнародних угод та конвенцій;

в) створенні умов для контакту між неурядовими громадськими організаціями, діяльність яких спрямована на протидію незаконному обігу наркотиків та пов’язаних з ними негативних явищ;

г) допомога в обладнанні іноземних пунктів пропуску через державні кордони та морських портів сучасною технікою, налаштованою на пошук наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Головний акцент у міжнародній стратегії боротьби з незаконним обігом наркотиків повинен ставитися на розробку заходів, що охоплюють, насамперед, сфери профілактики и відмивання злочинних доходів, тобто ті, що зачіпають корені, стимули і причини розвитку наркобізнесу.

У питаннях стратегії і тактики боротьби з незаконним обігом наркотиків є й інші дискусійні питання, зокрема ті, що стосуються методів боротьби. Деякі

країни виступають за використання насамперед силових заходів і найжорстокіших покарань за виробництво, розповсюдження, втягнення і вживання наркотиків. В інших країнах кримінальному покаранню підлягають лише виробники і розповсюджувачі наркотиків, а вживання не вважається кримінальним злочином. Подібні питання пов'язані з культурними і соціальними особливостями країн і знаходяться в компетенції національних органів влади.

І все ж таки заходи, що розробляються міжнародними органами і організаціями спрямовуються на максимальне блокування шляхів поширення наркотизму, постійно деталізуються, раціоналізуються та посилюються.

До таких заходів слід віднести:

а) актуалізацію проблеми наркотизму і заходів боротьби з ними;

б) розширення сфери міжнародно-правового регулювання напрямів і заходів протидії наркотизму шляхом доповнення наявних і прийняття нових як національних, так і міжнародно-правових норм;

в) підвищення цілеспрямованості протидії наркотизму за допомогою виявлення його вразливих місць та впливу на нього нових, удосконалійших міжнародно-правових норм;

г) забезпечення універсалізації, уніфікації, стандартизації тлумачення міжнародно-правових норм, які регламентують наркотизм і заходи його подолання;

д) прийняття міжнародно-правових норм, які створюють реальні можливості протидії наркотизму;

е) створення спеціалізованих міжнародних органів по боротьбі з наркотизмом і розширення їх функцій;

ж) приведення у відповідність міжнародно-правових і внутрішньодержавних правових норм щодо протидії наркотизму внаслідок приєднання держав до міжнародно-правових актів і ратифікації останніх;

з) розвиток міжнародних відносин у сфері протидії наркотизму з використанням при цьому досвіду інших країн, які досягли прогресу та успіхів у цій сфері.

Світове співтовариство веде боротьбу з розповсюдженням наркотиків у таких напрямах:

– профілактична робота з метою недопущення втягнення молоді у вживання наркотиків [91 с. 37–38]. Для цього застосовуються найновіші досягнення медицини, психіатрії, педагогіки, права, широко залучається громадськість;

– силова боротьба з наркобізнесом із залученням спеціалізованих установ, спецтехніки, підготовлених спеціалістів, здійснення контролю за відмиванням «брудних» грошей, проведення операцій із перехоплення наркокур'єрів і вихід через них на лідерів наркобізнесу.

Розробка ефективних заходів запобігання незаконному обігу наркотиків та взаємодія різних країн у цьому напрямі можуть мати вирішальне значення у справі подолання наркотизму як вкрай негативного соціального явища і однієї з найгостріших проблем сучасного суспільства.

Підбиваючи підсумки підрозділу наголосимо на нестримному процесі наркотизації населення практично всіх країн світу, а у законодавстві окремих з них, вимушено посилюються заходи запобігання щодо молоді, а тому в останні десятиліття намітилася чітка тенденція до посилення репресивних заходів. Вивчення положень, що містяться у програмах боротьби з наркотизмом іноземних країн, й подальша їх імплементація на потреби та можливості правоохоронної діяльності України дозволить створити оптимальну власну Національну програму комплексних цільових заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Висновки до розділу 1

1. Здійснено системний аналіз кримінологічних та інших галузевих наукових джерел (кримінальне право, криміналістика, психологія тощо), присвячених розкриттю змісту, значення, розслідування і запобігання втягненню молоді у протиправну діяльність.

Установлено, що нині уже схвалено значну кількість нормативно-правових актів, а також здійснено чимало наукових досліджень, що стосуються сфери охорони дитинства, зокрема її кримінологічних аспектів. Науковий інтерес до цього питання, передусім, обумовлений турботою про майбутнє, що уособлюється в молодому поколінні, а також нагальною потребою вдосконалення законодавчої бази у цій сфері задля убезпечення молоді від згубного протиправного впливу дорослих. Зрештою значна кількість досліджень і рекомендацій мають досить вузьке спрямування та не розглядають проблему цілісно.

2. Втягнення молодої особи до вживання наркотиків полягає в учинені з будь-яких мотивів дій пов’язаних з безпосереднім впливом на жертву з метою сформувати в нього рішучість взяти участь у вживанні наркотиків. Встановлення способів втягнення має важливе кримінологічне значення при запобіганні таким протиправним діям й відмежуванні від протиправних діянь, учинених потерпілим за власною ініціативою. Таким чином, сутність втягнення полягає в активному цілеспрямованому впливі на жертву кримінального протиправного посягання (особу віком від 14 до 35 років), що спонукує його до вчинення кримінального правопорушення, для чого дорослий використовує широкий арсенал конкретних способів впливу.

3. Розглянуто такі складові способу втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, як підготовка, безпосереднє вчинення, приховування.

До підготовчих дій належать:1) підбір жертви злочинного посягання, яку можна залучити до вживання наркотиків (47,55 % кримінальних проваджень); 2) створення зацікавленості жертви злочинного посягання у вживанні наркотиків, з подальшим заробітком й підвищення авторитету (28,44 %);

3) вчинення дій, що послаблюють контроль молодої людини за власними діями: розпивання спиртних напоїв, куріння, уживання «енергетиків» (3,55 %).

Здійснення підозрюваним цілеспрямованих підготовчих дій засвідчує його суспільну небезпечність, умисел втягнути у вживання наркотиків. Під час безпосереднього втягнення можуть застосовувати фізичне (заподіяння тілесних ушкоджень, мордування, катування) або психологічне насильство (погрози, шантаж).

Дії, спрямовані на приховування втягнення (траплялися у 49 % кримінальних проваджень) включають: а) дії спрямовані на перешкоджання отриманню інформації про втягнення (переміщення матеріальних джерел інформації про кримінальне правопорушення, їх маскування; знищення матеріальних, а подеколи й ідеальних джерел інформації про кримінальне правопорушення; недонесення); б) дії, які перешкоджають запобіганню або виявленню втягнення й спрямовані на надання завідомо неправдивої інформації (фальсифікація; інсценування; завідомо неправдиве повідомлення з метою приховування втягнення; завідомо неправдиві показання); в) дії спрямовані на спотворення самого втягнення (погрози жертві та свідкам; шантаж, залякування потерпілого та його близьких).

4. Запропоновано доповнити КК України новою статтею, а саме «Стаття 315-1. Втягнення неповнолітніх у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

1. Втягнення неповнолітніх у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів –

карається обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на строк до двох років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або щодо двох чи більше осіб, або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах чи особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини, –

караються позбавленням волі на строк від двох до п’яти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах, або вчинені із залученням малолітнього або щодо малолітнього, –

караються позбавленням волі на строк від п’яти до восьми років.

4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені батьком, матір’ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов’язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, або щодо особи, яка перебуває в матеріальній чи іншій залежності від винного, або якщо вони спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років».

5. Міжнародне співробітництво у запобіганні наркозлочинності характеризується конвенційністю, співробітництвом та інституціональністю. Інституціональна основа цього механізму ґрунтується на діяльності

Управління ООН з наркотиків та злочинності, Організації з безпеки та співробітництва у Європі, Інтерполу, Європолу, Венеціанської комісії, Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркотичної залежності тощо. Ключовим документом, що регулює діяльність Євросоюзу в сфері контролю над наркотиками, є Стратегія ЄС з наркотиків, розрахована на період з 2021 по 2025 роки.

Іноземний досвід запобігання втягнення молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів здійснюється за такими напрямами: а) силові методи, «жорстка політика» (Китай, Малайзія, Пакистан, Таїланд); б) «жорсткий контроль», комплексне програмування, яке спрямоване на максимізацію запобіжних заходів (США, Великобританія, Франція); в) лібералізація обігу наркотиків, легалізації деяких видів (Нідерланди, Іспанія).

РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВТЯГНЕННЯ МОЛОДІ У ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ В УКРАЇНІ

2.1. Стан і тенденції втягнення молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

У сучасному українському суспільстві розвиток юридичних наук, зокрема кримінального напряму, характеризується масштабними реформаційними процесами оновлення моральних та етичних принципів формування галузевих норм права, фундаментальної перебудови всіх їх головних положень на новій демократичній основі. Ідеться, по суті, про якісно новий етап розбудови правовідносин, коли правові норми повинні максимально сприяти відродженню української державності. Ці кардинальні перетворення передбачають відмову від ідеологічних догм у правовій сфері та кримінальній політиці, спонукають до реформи суспільних структур, які беруть участь у стримуванні та нейтралізації негативних явищ, що детермінують злочинність [21].

У зв'язку з цим в українській правовій науці намітилась певна тенденція переорієнтації досліджуваної проблематики під кутом її переходу до науково-теоретичного й методичного забезпечення здійснюваних соціальних реформ. Актуалізуються нові зрізи наукових досліджень, у яких реалізація інтересів і потреб людини розглядається як найвища мета суспільного розвитку. Це стосується насамперед наук, що пов'язані з запобіганням злочинам [93, с. 18; 21, с. 108].

Злочинність є однією з найгостріших проблем суспільства. Згідно з результатами опитувань громадської думки, проведених в останні десятиліття, люди багатьох країн ставлять її за значимістю на друге-третє місце після проблем економічного характеру [133, с. 50]. Вона є невід'ємною складовою взаємовідносин людей, вона супроводжує суспільство на всіх етапах його розвитку і відображає поведінку окремих індивідів, яку інші члени суспільства сприймають як злочини. У кримінологічній науці і практиці терміном «злочинність» зазвичай позначають сукупність злочинів одного або кількох видів, що мають масовий характер і закономірно повторюються у країні або окремому регіоні протягом певного періоду часу. Таку позицію відстоюють прихильники фундаментального (кримінально-правового підходу). Злочинність невіддільна від людського суспільства. Неможливо уявити собі соціум, розвиток якого не супроводжувався б протиправними діяннями, адже безконфліктне співіснування особистостей і соціальних груп практично неможливе [293, с. 158; 263, с. 118-119].

Сучасний погляд на це явище почав формуватися у XIX ст. із запровадженням регулярних статистичних спостережень злочинності. Тоді ж

почали вживати сам термін «злочинність». Перші кримінальні статистичні звіти були складені у Франції у 1826 р. і з того часу почали друкуватися. Дослідження, засновані на аналізі статистичних звітів, були започатковані бельгійцем Дюкпет'ю, французом Гері і видатним бельгійським математиком і астрономом А. Кетле. В результаті цих досліджень, передусім праць А. Кетле, було встановлено дивовижну незмінність даних щодо злочинності, яка спостерігалася з року в рік. Це дало можливість глибше усвідомити сутність злочинності як соціального явища, виявити її закономірності. «Суспільство несе у собі зародки усіх злочинів, що мають бути скоєні, тому що в ньому є наявними умови, які сприяють їхньому розвитку; воно, так би мовити, готує злочини, а злочинність є лише засобом. Будь який соціальний стан передбачає відповідно, певну кількість та певний порядок проступків, які є необхідним наслідком його організації» [133, с. 50].

Дослідження проблеми злочинності активно продовжується сучасними кримінологами. В Україні ряд авторів розробляють цю проблему в рамках традиційного, сумарно-статистичного (або соціально-статистичного) напряму, який продовжує і розвиває уявлення про злочинність як про відносно масове, історично мінливе, соціальне явище, що представляє собою сукупність злочинів, вчинених на певній території і в певний проміжок часу (І. М. Даньшин [70; 71], І. К. Туркевич [270], О. М. Литвак [149], О. Г. Фролова [283], О. Г. Кулик [139; 140] та ін.). Представники другого напряму, який можна назвати соціально-практичним чи соціально-активним (діяльнісним) розглядають злочинність як кримінальну активність частини членів суспільства (теорія кримінальної активності) (А. П. Закалюк [94]), як предметну діяльність соціальну практику (інституціональна теорія криміналізації суспільства) (В. М. Дрьомін [83]), як прояв криміногенного потенціалу суспільства (В. В. Голіна [56]), як масовий прояв деструктивності у поведінці людей (А. Ф. Зелінський [100]), як форму соціальної адаптації (І. П. Рущенко, Н. В. Сметаніна [237; 246]).

Слід зауважити, що цей поділ на напрями є доволі умовним, оскільки їх представники по суті вивчають різні аспекти цього складного соціального явища. При цьому в ході таких розвідок дослідники як правило використовують кращі здобутки представників різних напрямів дослідження злочинності.

Зловживання наркотиками зумовлює хронічну інтоксикацію організму людини, викликає психічні розлади, призводить до хвороби на наркоманію. Це також пов'язано з ризиком ураження організму людини хворобами типу СНІД, вірусними гепатитами, тощо та призводить до народження наркозалежних дітей з ураженим генофондом, слабким здоров'ям, нездатних протистояти різним хворобам – все це негативно відображається на здоров'ї не тільки окремо взятої людини, а й – на здоров'ї суспільства, генофонді людства в цілому [172, с. 8].

Поширенню наркоманії передує незаконний обіг наркотиків, який проникає із суто кримінального середовища в ігровий і видовищний бізнес, до місць масового проведення дозвілля та у вищі навчальні заклади, стає

складовою молодіжної культури як раніше сигарети та алкоголь [38, с. 7].

Упродовж 2014–2021 рр. загальна кількість заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, що надійшли до органів поліції і були зареєстровані в журналі єдиного обліку (ЄО) переважно зростала. У 2014 р. цей показник зменшився на 8,2 % до 4288336, 2015–2018 рр. зріс до 7303120 (+70,3 % до рівня 2014 р.), 2019–2020 рр. незначно коливався (–1,2 % та +2,3 % відповідно) і становив у 2020 р. 7381550. У 2021 р. зменшився на 3,0 % порівняно з показником попереднього року й дорівнював 7160284. У 2021 р. зазначений показник зменшився у 17 регіонах країни, а зріс у 7. Помітне зменшення числа заяв та повідомлень відбулося у Луганській (–9,0 %), Полтавській (–8,4 %), Харківський (–7,7 %), Сумській (–7,5 %), Херсонській (–6,7 %), Миколаївській і Одеській (в обох: –6,2 %) та Дніпропетровській (–6,0 %) областях, а зростання – Тернопільській (+10,2 %), Київській (+6,7 %) та Запорізькій (+5,6 %) областях [205; 97; 214; 118; 119].

Тенденція постійного зростання кількості заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, яка мала місце у 2015–2018 рр., припинилася у 2019 р. Протягом останніх трьох років аналізованого періоду їх чисельність коливалася незначно. У 2020 р. цей показник трохи збільшився, незважаючи на зменшення соціальної мобільності населення на тлі пандемії коронавірусу, а в 2021 р. очікувано зменшився.

Для динаміки заяв і повідомлень про діяння з ознаками кримінального правопорушення та заяв і повідомлень про діяння без таких ознак протягом розглядуваного періоду характерні протилежні тенденції: чисельність перших переважно зменшувалася, а чисельність других переважно зростала. Внаслідок такої динаміки частка заяв і повідомлень про діяння з ознаками кримінального правопорушення серед усіх заяв і повідомлень зменшилася порівняно з показником 2013 р. у 3,3 рази й у 2021 р. становила 9,8 %, а частка заяв і повідомлень про некримінальні події зросла за цей період з 68,1 % до 90,2 %.

У 2014–2016 рр. відбувалося істотне погіршення діяльності підрозділів БНОН і, відповідно, суттєве скорочення показників їх роботи (рис. 1). За ці роки чисельність посягань у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів бо прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення скоротилася з 33982 до 23029 (–32,2%). У 2017 р. підрозділами протидії наркозлочинності Національної поліції України вдалося суттєво посилити діяльність щодо виявлення посягань цієї категорії, в результаті чого їх кількість збільшилася на 26,0 % і становила 29010. У наступні 4 роки вона перебувала приблизно на одному рівні з незначними коливаннями та в 2021 р. дорівнювала 29587. Проте, у 2022 р. відбулося збільшення чисельності таких діянь на 16,3 % до 34398. Їх частка серед усіх кримінальних правопорушень знизилася з 6,0 % у 2013 р. до 3,9% у 2016, а в подальшому постійно збільшувалася та у 2022 р. складала 9,5 %. Серед зазначених кримінальних правопорушень в останньому році аналізованого періоду 54,4 % (18703) були кримінальними проступками, а 45,6 % (15695) злочинами. Слід звернути увагу, що в попередніх роках відсоток злочинів був більшим, ніж проступків.

Рис. 1. Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення

Продовжилася тенденція до зростання чисельності другого за поширеністю та найбільш небезпечного виду наркозлочинів – випадків незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307) (рис. 2).

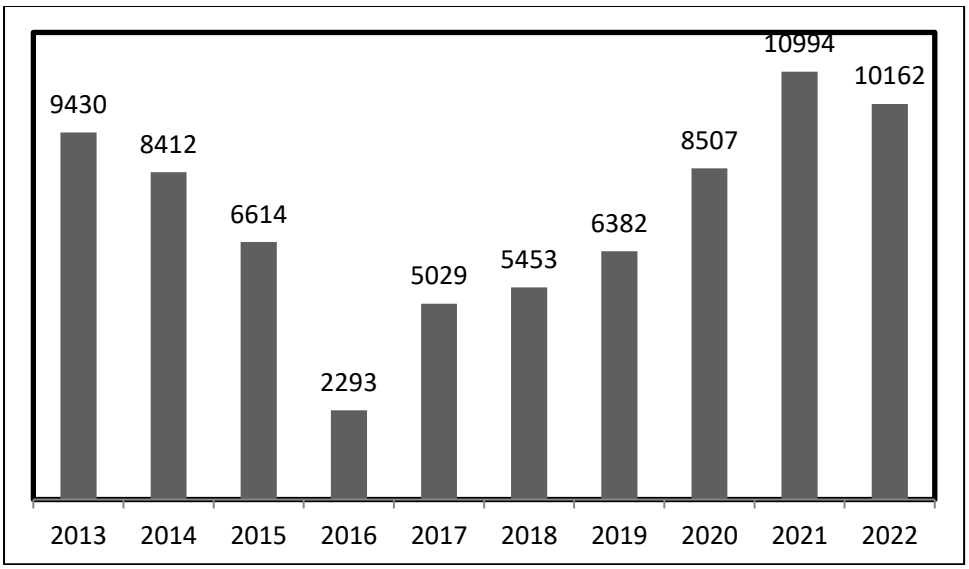

Рис. 2. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

У 2013 р. установлено 9430 таких діянь. У наступні три роки їх чисельність скоротилася до 2293, тобто в 4,1 раза (2014 р.: -10,8 %; 2015 р.: -21,4 %; 2016 р.: -65,3 %), а в подальшому вона постійно збільшувалася (2017

р.: +119,3 %; 2018 р.: +8,4 %; 2019 р.: +17,0; 2020 р.: +33,3 %) та в останньому році аналізованого періоду становила 10994 випадки, що на 29,2 % більше, ніж у попередньому році та в 4,8 раза вище за показник 2016 р. Аналогічно змінювалася й їх частка серед діянь розглядуваної категорії: у 2014-2016 рр. скорочення з 27,7 % до 10,0 %, а потім зростання до 37,2 %. В середньому 65 % цих злочинів складають установлені факти збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Їх кількість у 2014-2016 рр. знизилася з 5021 до 1276 (у 3,9 раза), а потім зросла у 5,8 раза та в 2021 р. становила 7448.

Аналогічною була динаміка чисельності виявлених випадків незаконного виробництва, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збуту отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 321). У 2014-2016 рр. вона зменшилася з 785 до 468 (-83,3 %), а в подальшому постійно зростала та у 2021 р. дорівнювала 495, що більше, ніж у минулому році на 41,4 % та в 3,8 раза вище порівняно з показником 2016 р.

Також у 2021 р., на відміну від двох попередніх років мало місце збільшення кількості встановлених фактів незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (ст. 311). Після суттєвого скорочення цього показника в 2014-2016 рр. з 1053 до 298 (у 3,5 раза) у 2017 р. він підвищився у 1,5 раза, а наступного року ще на 6,8 % та становив 468. Але в 2019-2020 рр. чисельність цих діянь скоротилася до 315(-27,6 % та -7,1 %). В останньому році аналізованого періоду вона збільшилася на 6,7 % та дорівнювала 336 випадків.

Крім того, в 2021 р. майже в 6 разів збільшилося число встановлених фактів незаконної видачі рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 319). У 2013-2018 рр. їх кількість не перевищувала 10 випадків щороку, 2019 р. зросла до 109 (у 10,9 раза), 2020 р. - до 127 (+16,5 %), а у 2021 р. дорівнювала 491 (+491,3 %).

Слід зазначити, що в останньому році розглядуваного періоду було виявлено 356 випадків викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308), чисельність яких у попередніх роках не перевищувала 50.

Тривало зменшення кількості зафіксованих випадків вчинення найбільш поширеного кримінального правопорушення, пов’язаного з наркотиками (в середньому 60,8 %) – незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309) (рис. 3). У 2014-2015 рр. їх число знизилося з 18605 до 14890 (-9,7 % та -11,4 %), наступні два роки зросло до 20071 (+16,8 % та +15,4 %), 2018-2019 рр. коливалося (2018 р.: -10,2 %; 2019 р.: +3,3 %), а в останні два роки скоротилося на 24,2 % до 14109. Зауважимо, що в 2021 р. серед зазначених діянь суттєво зросла частка кримінальних проступків (84,4 %; 11 902 випадки), та скоротився відсоток злочинів (15,6 %; 2207). У минулому році розподіл був іншим - 62,9 % та 37,1 % відповідно.

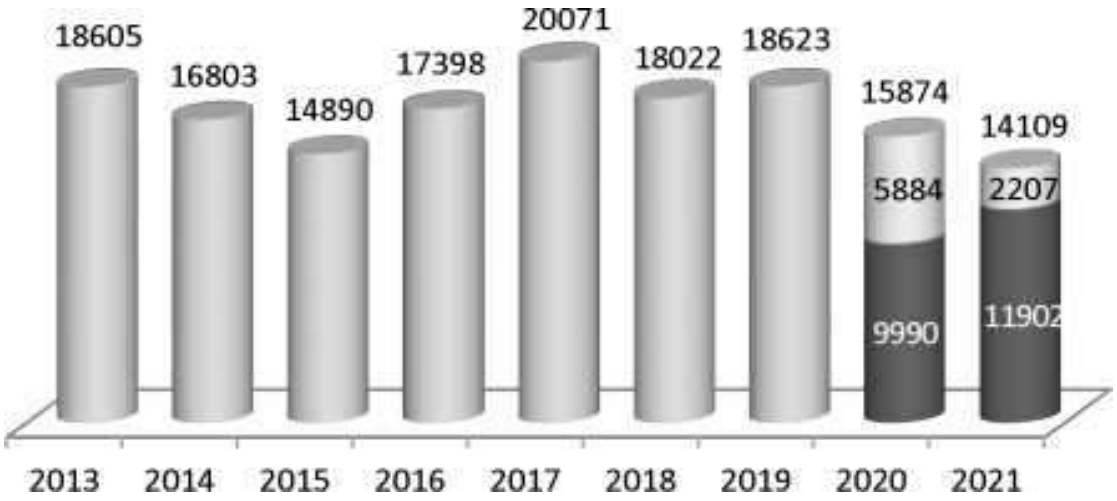

Рис. 3. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту

Упродовж періоду, який аналізується, виявлення фактів посіву або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310) здійснювалося хвилями. Активізація відповідних підрозділів щодо їх встановлення мала місце в 2014 р. (2013 випадків; +13,0 %), 2016-2017 рр. (2017; +23,2 % до рівня 2015 р.), 2019-2020 рр. (1822; +17,2 % до 2018 р.). У 2021 р. чисельність зазначених діянь скоротилася на 22,1 % та дорівнювала 1419.

У 2021 р. також продовжилася тенденція до скорочення чисельності встановлених фактів організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317) - з 1268 у 2013 р. до 357 у 2021 р. (у 3,5 рази за весь період і на 16,2 % до минулорічного рівня).

Після суттєвого зниження у 2017-2018 рр. до 212 (-18,8 % та -15,5 %) у 2019 р. збільшилася до 330 (+55,7 %) кількість установлених фактів контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305), яка в останні два роки періоду аналізу знову знизилася на 29,1 % та 21,8 % і у 2021 р. становила 183.

Також у 2021 р. знизилося число виявлених випадків використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306), яке скоротилося на 34,2 % до 100 (2016 р.: 10; 2017 р.: 47; 2018 р.: 120; 2019 р.: 70; 2020 р.: 152).

Після суттєвого зменшення показників виявлення наркоправопорушень у 2014-2016 рр. у 2017 р. їх чисельність помітно збільшилася й у наступні роки перебувала майже на цьому самому рівні. Це свідчить про достатньо ефективну діяльність підрозділів протидії наркозлочинності Національної поліції України.

Натепер більше половини таких кримінальних правопорушень становлять злочини.

Упродовж останніх п’яти років відбувається постійне збільшення кількості виявлених випадків незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. Тобто основні зусилля працівників поліції спрямовані на протидію особам та групам, які займаються збутом наркотичних засобів.

На відміну від попередніх років дещо знизилася активність правоохоронців щодо встановлення фактів контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів; використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Дедалі менше уваги приділялося протидії найбільш поширеним діянням цієї спрямованості – незаконному виробництву, виготовленню, придбанню, зберіганню, перевезенню чи пересиланню наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, а також випадкам організації або утриманням місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Проведений аналіз судових вироків по кримінальним провадженням відкритим за ст. 315 (Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів) КК України свідчить, що у період з 2015 до 2021 р, обліковано 362 кримінальні правопорушення пов’язані зі схиляннням (містило усі ознаки втягнення, внесено відомості за ст. 315 КК України або/та 304 КК України) молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (2015 р. було зареєстровано – 158 (0,6 % від загальної кількості наркозлочинів, облікованих у тому ж році), у 2016 р. – 19 (0,1 %), у 2017 р. – 44 (0,2 %), у 2018 р. – 34 (0,1 %), у 2019 р. – 45 (0,2 %), у 2020 р. – 45 (0,2 %), у 2021 р. – 17 (0,1 %)), а до суду направлено 255 вказаних проваджень. У 2016 році кількість кримінальних проваджень по яким особам було вручено повідомлення про підозру становила 15 проваджень, однак вже у 2017 році ця кількість різко зросла до відмітки у 39 проваджень, і в 2018 році знизилась до 29, та частково стабілізувалась у 2020 та 2021 рр. та становила 31 та 33 провадження відповідно. Частково зазначена тенденція пов’язана із значним скороченням штатної чисельності особового складу підрозділів БНОН з 2033 працівників на початок 2015 року до 662 на початок 2022 (тобто залишилось приблизно 33 % від штатної чисельності, яка була сім років тому).

У середньому питома вага таких кримінальних правопорушень за досліджуваний період становить 0,2 % від загальної кількості зареєстрованих наркозлочинів, а щорічна кількість їх реєстрації з 2015 р. зменшилась більш ніж у тричі (на 71,5 %): зі 158 у 2015 р. до 17 у 2021 р. Слід

відмітити, що 99 % зареєстрованих кримінальних правопорушень, виявлені Національною поліцією України.

Цікавим для порівняння з сучасними показниками динаміки наркозлочинів взагалі та схиляння до вживання наркотиків зокрема, є також аналіз динаміки таких кримінальних правопорушень за минулі періоди [63]. Так, проведений аналіз кількості злочинів у сфері незаконного наркообігу свідчить про падіння їх питомої ваги протягом останніх років більше ніж удвічі (з 11,4 % у 2015 р. до 4,4 % у 2021 р.). Водночас, питома вага схиляння до вживання наркотиків протягом зазначеного періоду скоротилася більше ніж у 5 разів – з 0,6 % у 2015 р. до 0,1 % у 2021 р. Найнижчий відсоток наркозлочинів, виявлених у зазначений період, зафіксовано у 2016 р. – 3,9 %, а кримінальних правопорушень, пов'язаних зі схилянням до вживання наркотиків – 0,1 %. Така ситуація пов'язана з початком реформування правоохоронних органів держави, зокрема й органів протидії наркозлочинності (ліквідацією на рівні районів підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків, скороченням чисельності працівників за цим напрямом роботи тощо) [63].

Зниження показника динаміки схиляння до вживання наркотиків можемо спостерігати з 2016 р. Свого найнижчого показника динаміка досягла у 2021 р. (-88 %), коли порівняно з попереднім періодом кількість виявлених кримінальних правопорушень скоротилася більш ніж у вісім разів. З 2017 р. спостерігається незначне зростання кількості вказаних злочинів (з суттєвими коливаннями та стабільно питомою вагою – 0,1-0,2 %) [65].

Цілком логічним виглядає при цьому припущення, що такі коливання в результатах діяльності правоохоронних органів у зазначеному напрямі стали однією з основних причин стрімкого поширення наркоманії в державі, про що йшла мова в попередньому розділі нашої роботи. Адже, як справедливо зазначають науковці, показники кримінально-правової статистики правоохоронних органів дають нам лише приблизні дані, які характеризують перш за все ефективність (інтенсивність) їх діяльності з виявлення злочинів і результатів їх розслідування, а не про реальний стан криміногенної обстановки в регіоні або державі в цілому. А показники судової кримінально-правової статистики, у свою чергу, характеризують діяльність судових органів [141]. Тобто, йдеться про високий рівень латентності кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним наркообігом.

За період з 2017–2021 рр. (5 років) судами України винесено 114 вироків за вчинення злочинів, передбачених ст. 315 КК України: у Черкаській області – 16, у Дніпропетровській – 14, у Харківській – 11, у Кіровоградській – 10, у Вінницькій – 9, у Одеській – 8, у Херсонській – 7, у Запорізькій та Закарпатській областях – по 6, у Миколаївській – 4, у Чернівецькій, Чернігівській, Тернопільській та Сумській областях – по 3, у Івано-Франківській, Житомирській, Хмельницькій та Луганській областях – по 2, у Рівненській, Донецькій та Київській областях – по одному. Як видно з діаграми 1 найбільша кількість кримінальних проваджень за ст. 315 КК України розглянута судами у Черкаській області – 14 %, а також у

Дніпропетровській – 12,3 %, Харківській – 9,6 %, Кіровоградській – 8,8 % областях. Жодного судового рішення не винесено у Полтавській, Львівській, Волинській областях та місті Києві [63].

Необхідно відзначити, що зростання показників поширення зловживання наркотиками і психотропами є характерним як для міського населення, так і для населення сільської місцевості України. Водночас, останніми роками спостерігається більш інтенсивне розповсюдження цього негативного явища серед сільського населення. Усього із психічними та поведінковими розладами у 2021 р. на обліку знаходились 7286 осіб, що на 9,7 % більше ніж у 2020 р. (6582 особи), із них: із психічними та поведінковими розладами унаслідок вживання наркотиків – 1918 осіб, що становить 26,3 % від усіх диспансерних хворих із психічними розладами, та на 35,4 % менше ніж у 2020 р. (2970 осіб). Якщо у 2014 р. із числа вперше поставлених на облік осіб частка сільських мешканців становила 16,3 % (1489 осіб) проти 83,7 % (7 655 осіб) мешканців міст, то у 2021 р. така пропорція становила вже 36,2 % (2626) до 63,8 % (4660 осіб). Отже, на тлі суттєвого зростання в означений період загальної кількості осіб, хворих на наркоманію (більш ніж у 10 разів) [178], очевидним є зростання відсотка таких осіб серед сільських мешканців (більш ніж удвічі), що свідчить про негативні тенденції процесів урбанізації в державі [178; 63].

Практично аналогічним є розподіл і вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 315 КК України. Так, результати нашого дослідження свідчать, що за період 2015–2019 рр. 62,3 % таких злочинів були вчинені у містах, а 37,7 % – у сільській місцевості. Такий розподіл поширення наркоманії та наркозлочинів можна пояснити тим, що для наркоділків легше схилити особу до вживання наркотиків у містах. Цьому сприяють особливі умови міста. По-перше, це значна кількість розважальних закладів, нічних клубів, дискотек, приватних вечірок, куди доступ правоохоронних органів часто буває обмежений. По-друге, у містах завжди існує досить розгалужений ринок збуту наркотиків та психотропів, що не викликає особливих труднощів у їх придбанні. Ще однією умовою може виступати необмежений доступ до Інтернет-ресурсів через спеціальні «інтернет-кафе» та «інтернет-клуби», де досить часто молоді на інтернет-форумах пропонується «відволіктись від проблем, які її турбують» і спробувати різні види психоактивних речовин [63].

Дослідження територіального розповсюдження наркозлочинів є необхідним інструментом для вироблення ефективних заходів їх запобігання. У цьому випадку, (з урахуванням досліджень наркотичної ситуації в Україні, що проводяться Центром психічного здоров'я і моніторингу наркотиків та алкоголю МОЗ України), стають більш видимими і конкретними чинникикримінальних правопорушень, що має не лише інформаційно-пізнавальне значення, але й є підставою для організації ефективної профілактичної діяльності на відповідних напрямках. Крім того, зміни у динаміці наркозлочинів, у т. ч. і втягнення до вживання наркотиків можуть бути пов’язані з кримінологічною, політичною, економічною ситуацією певного регіону; конкретними соціальними умовами життя; складом та чисельністю населення; особливостями організації запобіжної діяльності;

зниженням якості роботи правоохоронців в окремих областях тощо [63].

За результатами вивчення судових вироків протягом 2015–2021 рр., з'ясовано, що майже у 78 % випадків втягнення носить предикатний характер та поєднується з іншими протиправними діяннями у сфері незаконного наркообігу, зокрема, передбачених ст. 309 (46,5 %), 317 (29,8 %), 307 (27,2 %), 185 (4,4 %), 263 (4,4 %) КК України та деякими іншими. При цьому, 13 % супроводжувалося корисливою метою – подальшим збутом наркотиків потерпілій особі.

Отже, втягнення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, у сукупності з іншими кримінальними правопорушеннями у сфері незаконного наркообігу наносять суттєву шкоду молоді, значні збитки державі та суспільству. Запобігання таким кримінальним правопорушенням є пріоритетним завданням усього суспільства, всіх державних органів і в кінцевому рахунку є боротьбою за самореалізацію та розвиток потенціалу молоді в України, її участі та інтеграції у суспільне життя, що розвиватиме їх національну свідомість на основі суспільно-державних цінностей та відповідального громадянства, надаватиме молоді можливості для успішної реалізації і соціалізації, підвищить рівень їх громадянських компетентностей, спроможності бути самостійними, життєстійкими, активними, патріотичними і відповідальними учасниками суспільного життя [72].

У 2021 році було опитано 1535 учнів з 33 навчальних закладів, розташованих у 22 населених пунктах (12 містах та 10 селах) України у віці 15, 18 та 25 років, які навчаються у загально освітніх школах, професійно-технічних навчальних закладах, ЗВО.

Результати опитування засвідчили про наступне. Так, про досвід вживання наркотиків у житті (щонайменше 1-2 рази), повідомили майже 20 % першокурсників ЗВО, серед яких 25 % юнаків та 15 % дівчат. Про те, що ніколи не вживали наркотики повідомили 80 % опитаних осіб. Серед тих, хто вживав наркотики, близько половина (10 %) вживали їх 1–2 разів, а тих хто вживав наркотики від 3-5 до 40 і більше разів – 7 % студентів ЗВО (споживачів наркотиків серед хлопців в усіх вікових групах і типах навчальних закладів було у 2–4 рази більше, ніж дівчат).

Результати опитування засвідчили про наступне:

про шкідливі звички своїх друзів краще обізнані хлопці; про те, що їхні друзі вживають наркотики знають у середньому 14 % хлопців і 7 % дівчат;

досвід вживання марихуани або гашишу у своєму житті мали 19 % студентів ЗВО I-II рівня акредитації та 22 % – ЗВО III-IV рівня акредитації. При цьому досвід вживання наркотиків мало 29 % хлопців та 11 % дівчат у ЗВО I–II рівнів акредитації, і, відповідно, – 30 % хлопців та 14 % дівчат – у ЗВО III-IV рівня акредитації. З вказаної кількості осіб про вживання хоча б 1-2 рази наркотиків у своєму житті повідомило 13 % хлопців та 8 % дівчат у ЗВО I–II рівнів акредитації, і, відповідно, – 14 % хлопців та 10 % дівчат – у ЗВО III-IV рівня акредитації. Про вживання наркотиків більше 3 разів повідомили

16 % хлопців та 3 % дівчат у ЗВО I–II рівнів акредитації, і, відповідно, – 16 % хлопців та 4 % дівчат – у ЗВО III-IV рівня акредитації.

За останні 12 місяців вживали наркотики 8 % опитаних (17 % хлопців та 5 % дівчат у ЗВО I–II рівнів акредитації, і, відповідно, 15 % хлопців та 6 % дівчат – у ЗВО III-IV рівня акредитації). При цьому вживали наркотики хоча б 1-2 рази за вказаний період повідомили 8 % хлопців та 4 % дівчат у ЗВО I–II рівнів акредитації, і, відповідно, 11 % хлопців та 4 % дівчат – у ЗВО III-IV рівня акредитації. Про вживання наркотиків більше 3 разів повідомили 9 % хлопців та 1 % дівчат у ЗВО I–II рівнів акредитації, і, відповідно, 7 % хлопців та 2 % дівчат – у ЗВО III-IV рівня акредитації.

Про досвід вживання наркотиків протягом останніх 30 днів повідомили 3 % респондентів – студентів ЗВО I–IV рівнів акредитації (9 % хлопців та 1 % дівчат у ЗВО I–II рівнів акредитації, і, відповідно, – 8 % хлопців та 3 % дівчат – у ЗВО III-IV рівня акредитації). При цьому вживали наркотики хоча б 1-2 рази за вказаний період повідомили 4 % хлопців та 0,8 % дівчат у ЗВО I–II рівнів акредитації, і, відповідно, – 5 % хлопців та 2 % дівчат – у ЗВО III-IV рівня акредитації. Про вживання наркотиків більше 3 разів повідомили 1 % хлопців та 0,2 % дівчат у ЗВО I–II рівнів акредитації, і, відповідно, – 3 % хлопців та 1 % дівчат – у ЗВО III-IV рівня акредитації [253].

Порівняльний аналіз проведених досліджень у 2015 та 2021 рр. засвідчив наступні тенденції поширення розповсюдженості наркотиків у ЗВО I–II рівнів акредитації:

частка студентів ЗВО I–II рівнів акредитації, які вживали наркотики зменшилась з 20 % до 19 %, разом з тим залишається значною частка студентів ЗВО III-IV рівня акредитації, які вживали наркотики у 2015 році – 22 %. Таким чином кожен п’ятий студент ЗВО I-IV рівня акредитації пробував наркотик, а серед хлопців ЗВО III-IV рівня акредитації – майже кожен третій;

загальна кількість осіб, які вживали наркотики протягом останніх 30 днів залишилась без змін – 3 %, разом з тим такий показних серед студентів ЗВО III-IV рівня акредитації у 2020 році склав 9 %.

Отже, отримані результати щодо показників віку початку й поширеності вживання наркотиків в останнє десятиріччя, поступової наркотизації досить значного прошарку опитаних свідчать про нагальну необхідність посилення ефективності профілактичної роботи стосовно цих чинників здорового способу життя в тих навчальних закладах, де вона вже проводиться, а також охоплення відповідною діяльністю всієї системи закладів освіти незалежно від їх типів, рівнів акредитації і форм власності [9].

Про стан розповсюдженості наркотиків серед студентів ЗВО можуть також яскраво засвідчити результати дослідницького проекту «Європейське опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотиків» (ESPAD: The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs), що реалізовується в Україні з 1995 року. Опитування в рамках проекту ESPAD проводиться раз на чотири роки. Україна представлена у всіх проведених хвилях опитування, які відбулися в 1995, 1999, 2003, 2007, 2011, 2015, 2019 рр. [85].

Результати дослідження ESPAD засвідчуютьвживання наступних наркотиків:

студенти І курсу ЗВОІ–ІІ рівнів акредитації (після 9 класів): вживали наркотики хоча б один раз в житті – 17,7 %; транквілізаторів – 1,7 %; амфетаміну – 1,5 %; ЛСД або інших галюциногенів – 1,4 %; галюциногенних грибів – 1,4 %; кокаїну – 0,6 %; «креку» – 0,5 %; героїн – 0,9 %; оксибутират натрію – 0,6 %; кетаміну – 0,6 %. 0,3 % студентів вказаної категорії вживає наркотики ін'єкційно. Про те, що важко дістати наркотики, повідомило 7,3 % студентів цієї категорії;

студенти ІІ-ІІІ курсів ЗВОІ–ІІ рівнів акредитації (після 9 класів): вживали наркотики хоча б один раз в житті – 25,5 %; транквілізаторів – 2,2 %; амфетаміну – 2,2 %; ЛСД або інших галюциногенів – 2,6 %; галюциногенних грибів – 1,8 %; кокаїну – 1,1 %; «креку» – 1,1 %; героїн – 1,1 %; оксибутират натрію – 1,1 %; кетаміну – 1,1 %. 0,9 % студентів вказаної категорії вживає наркотики ін'єкційно. Про те, що важко дістати наркотики, повідомило 17,5 % студентів цієї категорії;

студенти І курсу ЗВОІ–ІІ рівнів акредитації (після 11 класів) та І курсу ЗВОІІІ–ІV рівнів акредитації (після 11 класів): вживали наркотики хоча б один раз в житті – 19,0 %; транквілізаторів – 2,7 %; амфетаміну – 1,8 %; ЛСД або інших галюциногенів – 1,2 %; галюциногенних грибів – 0,9 %; кокаїну – 0,6 %; «креку» – 0,3 %; героїн – 0,6 %; оксибутират натрію – 1,8 %; кетаміну – 0,6 %. 0,6 % студентів вказаної категорії вживає наркотики ін'єкційно. Про те, що важко дістати наркотики, повідомило 15,5 % студентів цієї категорії [143].

Окремо зупинимось на вживанні студентами такого наркотику, як марихуана та гашиш.

Результати проведеного в рамках дослідження ESPAD свідчать, що з усіх наркотиків, які вживає молодь, найбільш поширеним, як і в 2007 році, так і попередні роки, відповідно до попередніх проведених досліджень, залишається марихуана та гашиш. Зокрема, 12,6 % опитаних студентів І курсу ЗВОІ–ІІ рівнів акредитації (після 9 класів) вживали вказаний наркотик протягом життя, з яких про вживання хоча б 1-2 рази заявило 6,8 % студентів, 3-5 разів – 2 %, 6 і більше разів – 3,8 %.

Ще гірша ситуація зі студентами ІІ-ІІІ курсів ЗВОІ–ІІ рівнів акредитації (після 9 класів), тут вживали хоча б один раз у житті марихуану або гашиш– 20,8 % опитаних, з яких хоча б 1-2 рази – 10,9 % студентів, 3-5 разів – 4,2 %, 6 і більше разів – 5,7 %.

Майже аналогічна ситуація щодо розповсюдженості марихуани та гашишу серед студентів І курсу ЗВОІ–ІІ рівнів акредитації (після 11 класів) та І курсу ЗВОІІІ–ІV рівнів акредитації (після 11 класів). Тут про вживання вказаних наркотиків у своєму житті заявило 15 %, у т.ч. про 1-2 рази заявило 5,7 % студентів, 3-5 разів – 3,3 %, 6 і більше разів – 6 %.

Підводячи підсумки до підрозділу зазначимо, що незаконний обіг наркотиків серед студентської молоді та безпосередньо у ЗВО залишається ще високим, про що свідчать проведені кримінологічні дослідження в рамках міжнародного дослідницького проекту HBSC: про досвід вживання наркотиків

у житті (щонайменше 1-2 рази) повідомили майже 20 % першокурсників ЗВО, серед яких 25 % юнаків та 15 % дівчат. Відповідно, про те, що ніколи не вживали наркотики повідомили лише 80 % опитаних осіб.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, що наркотична ситуація в Україні складається несприятлива, що є наслідком та, водночас, фактором напруженої криміногенної обстановки у сегменті відтворення наркозлочинності. Остання перебуває переважно «в тіні», залишається поза фокусом державного обструктивного, кримінально-превентивного впливу, що формує каскад загроз національній безпеці, підриває й без того не надто міцне здоров'я населення, майбутніх поколінь [54]. Так, аналіз кримінальних проваджень засвідчив, що за 2016–2023 рр. було обліковано 362 кримінальні правопорушення пов'язані зі схиляннням (містило усі ознаки втягнення, внесено відомості за ст. 315 КК України або/та 304 КК України) молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (2016 р. було зареєстровано – 158 (0,6 % від загальної кількості наркозлочинів, облікованих у тому ж році), у 2017 р. – 19 (0,1 %), у 2018 р. – 44 (0,2 %), у 2019 р. – 34 (0,1 %), у 2020 р. – 45 (0,2 %), у 2021 р. – 45 (0,2 %), у 2023 р. – 17 (0,1 %)), а до суду направлено 255 вказаних проваджень. У 2016 році кількість кримінальних проваджень по яким особам було вручено повідомлення про підозру становила 15 проваджень, однак вже у 2017 році ця кількість різко зросла до відмітки у 39 проваджень, і в 2018 році знизилась до 29, та частково стабілізувалась у 2021 та 2023 рр. та становила 31 та 33 провадження відповідно (99 % зареєстрованих кримінальних правопорушень, виявлені підрозділами БНОН Національної поліції України). Частково зазначена тенденція пов'язана із значним скороченням штатної чисельності особового складу підрозділів БНОН з 2033 працівників на початок 2015 року до 662 на початок 2023 (тобто залишилось приблизно 33 % від штатної чисельності, яка була сім років тому).

Окреслена динаміка відтворення таких кримінальних правопорушень на рівні відповідної статистичної моделі відповідає генеральним трендам наркозлочинності, зокрема можливо відмітити найбільш виражене падіння рівня, найнижчі абсолютні прирости у 2021 р. За останні роки рівень виявлених таких кримінальних правопорушень скоротився більш ніж у 10 разів, що виводить такий вид кримінальних практик як втягнення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів молоді на провідні «антирейтингові» позиції.

Немає жодних сумнівів у тому, що такий стан справ не просто має сприйматися як тривожний сигнал для правоохоронної системи, зрештою – всього суспільства, а як дійсний індикатор істотної активізації механізмів самодетермінації наркозлочинності на фоні правоохоронної дисфункції держави. Цілком очевидно, що втягнення до вживання наркотиків молоді є потужним фактором стимулювання попиту на них – базової детермінанти всієї наркозлочинності. Саме тому неприпустима мінімізація уваги держави до цих кримінальних правопорушень є, без перебільшення, злочинною бездіяльністю по відношенню до майбутніх поколінь.

Втім, врахування такого стану у його статиці ще недостатньо для розробки дієвих, а головне – проактивних контрзаходів. Статистична модель злочинності без якісної її інтерпретації сама по собі навряд чи може бути в достатній мірі корисною у справі запобігання втягнення молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

2.2. Детермінанти, що сприяють втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

У сучасних умовах, коли Україною взятий упевнений курс на побудову демократичної правової держави, особливої актуальності набуває захист прав і законних інтересів особи, у тому числі й боротьба зі злочинністю. Позаяк, кримінальна ситуація в Україні, що склалась протягом останнього десятиріччя, вимагає вжиття адекватних заходів із протидії злочинності. Стабільна криміналізація суспільства, високий рівень злочинності, значне її омолодження представляють серйозну загрозу для реформ, спрямованих на побудову в нашій країні демократичної, правової, соціальної держави. Для створення належної противаги цим явищам необхідна державна політика, що забезпечуватиме не тільки своєчасне реагування правоохоронних органів на кожний факт вчинення кримінального правопорушення, але й вжиття ефективних запобіжних заходів [24, с. 150-153].

Злочинність в сфері обігу наркотиків набуває нових та вкрай загрозливих тенденцій, негативно впливає на соціально-психологічну атмосферу в суспільстві, економіку, політику та правопорядок в нашій державі. Проблема незаконного обігу наркотиків має чітко визначену соціальну спрямованість: наркоманія домінує переважно в молодіжному середовищі.

У той же час, сама наркоманія та злочинність є негативними продуктами соціальної дійсності, тісно взаємопов’язаними, такими, що взаємопроникають один в одного. Тому зміни в стані одного явища відбиваються на стані іншого. У сучасних умовах традиційні причини, що зумовлюють порушення соціальних норм, доповнюються, посилюються й ускладнюються кризовими явищами в економіці, соціальною нестабільністю, аморальністю та правовим нігілізмом. Відповідно, зміни, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності нашого суспільства, ставлять перед гуманітарними науками, зокрема і перед кримінологією, завдання вдосконалення форм і методів протидії негативним соціальним девіаціям, особливо наркотизму, та формування якісно нових стратегії й тактики кримінологічного впливу на них [55].

У період глобалізації географічне положення України набуло суттєвого значення для перехрестя потоків товарів і послуг. У цілому таке позитивне для економіки країни географічне положення несе в собі і певну небезпеку, оскільки за таких умов активізується нелегальна діяльність з перевезення наркотичних засобів і психотропних речовин або їх аналогів. Торгівля наркотиками, як влучно зауважив В. Тимошенко, належить до надприбуткових сфер нелегального бізнесу, що поряд з нелегальною торгівлею зброєю складає

підґрунтя економічної потужності транснаціональних злочинних угруповань [264, с. 89–90].

Нині сплеск наркотизації населення, особливо в країнах Східної Європи, дослідники пов'язують з перехідним періодом, завдяки якому різко погіршилися умови життя, а разом з цим соціальна, політична стабільність та перспективи поліпшення життя для більшості населення. Особлива небезпека наркотизації населення полягає в тому, що значна частина наркоманів – це молодь [5, с. 17–18]. Саме молодь, на думку багатьох дослідників, з її нестійкою ціннісною орієнтацією стає основною жертвою наркотизації [186, с. 367].

Як слушно зазначив П. Я. Мінка, потрібно завжди пам'ятати, що молодь – це не тільки наше майбутнє, а й значний виробничий і духовний потенціал країни, який перебуває в репродуктивному віці. Наркоман, зважаючи на його емоційний та психологічний стан, виключений з будь-яких суспільних відносин. Від наркоманів часто народжуються діти з біологічними та психічними вадами, до того ж в багатьох випадках наркозалежний з самого народження [162, с. 312–313].

Молодіжний рух як форма вияву соціальної активності молодого покоління є найефективнішим механізмом взаємодії молоді із суспільством. У рамках молодіжного руху молода людина проходить соціалізацію, здобуває необхідний досвід, самореалізовується. Молодіжний рух відіграє важливу роль в змінах суспільно-політичного характеру. У демократичному суспільстві молодіжна політика реалізується через молодіжний рух, який пронизує політичну систему на всіх рівнях: всеукраїнському, регіональному, місцевому [17, с. 84]. Молодь знаходиться в авангарді суспільного прогресу. Неможливо собі уявити не лише політичного, але й економічного і культурного життя в XX ст. поза молодіжним ракурсом. Під час, роль молоді в тій чи іншій історичній події важко переоцінити. Молодь завжди гостро реагує на соціальні та політичні процеси і, як не парадоксально, є першою жертвою цих перетворень. Молодіжні рухи Заходу несуть в собі довгу історію зміни та розвитку. Вони пройшли тривалий культурний та історичний шлях від самодіяльних клубів за інтересами до найпотужніших у суспільстві утворень. Зараз ми можемо констатувати, що молодіжні рухи стали практичними засобами самореалізації багатьох молодих поколінь. Вони є засобами, що відкривають канали зв'язку, комунікації в середовищі одного покоління, виявляючи та репрезентуючи його інтереси перед суспільством в цілому. Тому дослідження процесу становлення молодіжного руху в його організованій та неформальній формі є дуже актуальним питанням суспільної науки. Особливо актуальним є вивчення процесу формування та становлення молодіжного руху в країнах перехідного періоду, зокрема в Україні [138].

Наркотизація населення несе безпосередню загрозу національній безпеці країни і веде до масового підриву фізичного, психічного, морального здоров'я нації, особливо молоді, ізоляції споживачів наркотиків від життя суспільства, його ціннісних орієнтацій. Усе зазначене дає змогу виділити три основні

фактори, що обумовили привабливість території України для транзиту наркотиків.

По-перше, частина державного кордону до 1991 року, була адміністративною межею УРСР, тобто кордону в повному розумінні цього слова не існувало. Термінологія того часу – «прозорі кордони» – значною мірою залишається актуальною і сьогодні. Аналогічна ситуація спостерігалася в усіх новоутворених державах пострадянського простору.

По-друге, Україна на той час переживала значний спад виробництва в деяких галузях народного господарства. Потенціал хімічної промисловості України і сьогодні залишається на рівні, але значна кількість кваліфікованих працівників хімічної промисловості на той час залишалася без роботи.

Комплекс цих факторів зробив територію України привабливою не тільки для первинної, але й остаточної обробки і нелегального виготовлення наркотичних речовин.

По-третє, на той період особовий склад правоохоронних органів ще не був готовий до протидії злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, або їх аналогів. Це і відсутність інформації про зовнішні ознаки наркотизації населення, наслідки їх вживання, і неналежне технічне, нормативно-правове та організаційне забезпечення боротьби з незаконним обігом наркотиків. Потрібно зазначати, що Україна досить швидко розв’язала останню проблему, але наркобізнес уже отримав значну фору.

Нажаль, існує світова закономірність, згідно якої регіон транзиту наркотиків дуже швидко наповнюється наркозалежними особами, а далі починає діяти принцип семивідсоткової квоти.

Поряд з проблемами наркоманії існує не тільки висока ймовірність вчинення кримінального правопорушення, а й проблема швидкого поширення ВІЛ/СНІДу. Загальносвітова статистика свідчить, що найуразливішою групою ризику є ін’єкційні наркомани (особи, які вживають наркотики за допомогою ін’єкцій) [279].

Сучасні соціально-економічні й політичні перетворення в країні, що пов’язані з реформуванням усіх сфер суспільного життя, неминуче призводять до суттєвих змін у соціальному просторі, зламу колишніх моральних цінностей, норм, традицій, стереотипів мислення. Ці трансформації негативно впливають на формування особистості дітей та сприяють вчиненню ними злочинів й інших правопорушень. Відповідно до Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки (2021) [72], необхідність самореалізації та розвитку потенціалу молоді в України, її участі та інтеграції у суспільне життя, що розвиватиме їх національну свідомість на основі суспільно-державних цінностей та відповідального громадянства, надаватиме молоді можливості для успішної реалізації і соціалізації, підвищить рівень їх громадянських компетентностей, спроможності бути самостійними, життєстійкими, активними, патріотичними і відповідальними учасниками суспільного життя є однією із суспільних цінностей, а її соціальна підтримка одним з основних пріоритетів державної політики. Потребують

нагального розв'язання проблеми, що пов'язані з низьким рівнем участі молоді у суспільному житті, в діяльності інститутів громадянського суспільства; громадянських компетентностей, у тому числі щодо дотримання правових норм, стандартів прав людини, насамперед толерантного ставлення та взаємоповаги один до одного; підготовки молоді до сімейного життя, відповідального ставлення молоді до планування сім'ї та власного репродуктивного здоров'я; соціалізації, реінтеграції та адаптації молоді, яка проживає у складних життєвих обставинах, вразливих та маргіналізованих груп у суспільстві, насамперед молоді з інвалідністю; свідомого вибору професії та кар'єрного розвитку, набуття лідерських якостей [72].

Очевидно, що своєчасне виявлення й усунення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, має не тільки правове значення, але й спричиняє позитивний психологічний вплив, демонструючи прагнення і здатність осіб, які здійснюють кримінальне переслідування, всебічно, повно і об'єктивно встановити всі обставини його вчинення, у тому числі детермінанти. Необхідно також відзначити соціальне значення їх запобіжної діяльності, оскільки виявлені і усунуті причини та умови, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, не можуть сприяти аналогічному або іншому кримінальному протиправному діянню [179, с. 19].

Кримінологічне визначення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, як правило, містить у собі два взаємозалежних аспекти: антигромадську установку особистості і конкретну життєву ситуацію, що складається до моменту вчинення злочину [144, с. 105-106]. При цьому варто підкреслити, що при вчиненні умисних злочинів вирішальну роль, як правило, відіграє антигромадська установка, тоді як при вчиненні необережних злочинів зростає роль життєвої ситуації.

Детермінувати значить визначити. Це поняття ширше, ніж причина або умова, тому що включає те й інше. Термін «детермінація» походить від латинського «determinate», що означає визначати, відокремлювати, відмежовувати. Як роз'яснюють фахівці, у цьому стародавньому сенсі даний термін позначав операцію визначення предмета шляхом виявлення ознак, що відрізняють даний предмет від інших. У міру розвитку наук цей термін еволюціонував, змінив свій початковий зміст. Сьогодні він означає не відмежування, а обумовлення одних явищ, процесів, станів іншими явищами, процесами, станами, в результаті чого перші набувають ознак, які можна зафіксувати в поняттях [104, с. 49].

У сучасному розумінні детермінізм – це вчення про загальну обумовленість явищ. Це визнають усі. Як визнають і те, що вихідними принципами детермінізму являються зв'язок і взаємодія. Як зазначає М. А. Парнюк, кримінологічна детермінація являє собою вид соціальної детермінації, яку можна розглядати в рамках більш загальної системи – детермінації подій і явищ природи й суспільства. У свою чергу ця детермінація – різновид універсального зв'язку явищ [193, с. 10].

Причина, що є рушійною силою якогось процесу, визначає його характер або окремі риси, розглядається також як фактор. Причина з точки зору

результату, наслідку, може визначатись як детермінанта. На думку О. М. Джужі, причинами злочинності є такі процеси і явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок [130, с. 79]. Як зазначає Н. М. Ярмиш, детермінізм – це категорія, що виражає будь-яку обумовленість явищ, предметів, процесів, усі види зв'язків між ними. Причинність же – категорія, призначена для того, щоб висловлювати виключно причинно-наслідкові відносини, тобто має більш вузьке значення [303, с. 35].

Причинами та умовами злочинності є система соціально-негативних явищ та процесів, які її детермінують як свій наслідок. Причини та умови злочинності не випадковий механічний набір детермінант злочинності, а система, яка являє собою єдність та цілісність взаємодіючих підсистем та елементів, які розташовані в певній ієрархії та підрядності рівнів. Причини – це явища (системи), що породжують інші явища (системи) – наслідок. Причинний зв'язок – зв'язок генетичний. При визначенні того, що було причиною, а що наслідком, треба виділити два основні елементи, один з яких «причина», а інший – «наслідок». До причин протиправної поведінки необхідно відносити соціально-психологічні детермінанти, які складаються з таких елементів, як економічна, політична, правова, побутова психологія на різних рівнях суспільної свідомості [225, с. 66].

Проблема причинності в кримінології важлива не тільки для теорії, а й для практики, оскільки дає змогу вести боротьбу із злочинністю не тільки силами правоохоронних органів, а також використовуючи економічні, соціальні та інші важелі, якими суспільство і держава можуть розпорядитись.

Причинами всієї злочинності є ті явища і процеси, з якими пов'язана закономірність виникнення та існування злочинності загалом. Відповідно, причинами злочинності окремих видів є такі явища і процеси, які зумовлюють саме такі види злочинності. Причинами конкретного злочину є ті явища і процеси, які, порівняно з іншими явищами і процесами, що наявні і взаємодіють, створюють більш високу ймовірність здійснення злочину конкретною особою за конкретних обставин. Виявлення причин конкретного злочину означає виявлення факторів, що відіграють вирішальну роль у його генезисі. Взаємозв'язок і взаємозалежність факторів, що детермінують злочинність і окремі кримінальні правопорушення, свідчить про множинність як причин злочинності, так й індивідуальної злочинної поведінки. Область дії причин – це перш за все стадії мотивації і прийняття рішення, визначення мети та засобів її досягнення. Умовами злочинності виявляються певні обставини, що сприяють виникненню та існуванню злочину і злочинності загалом, пов'язані з предметом і об'єктом посягання [261, с. 372–373].

Умови злочинності слід відрізняти від умов зростання показників злочинності (наприклад, демографічна структура населення, криміналізація або декриміналізація певних діянь тощо).

Є різні критерії класифікації причин та умов злочинності. Зокрема, за змістом причини і умови злочинності поділяють на: соціальні, економічні, психологічні, ідеологічні, політичні, культурно-виховні, організаційно-управлінські та інші. За природою виникнення: індивідуальні або

антропологічні, що безпосередньо пов'язані з особистістю злочинця; фізичні – пов'язані з впливом природних явищ, клімату, температури тощо; соціально-економічні, що пов'язані з впливом на процес прийняття рішення таких обставин як багатство і бідність, політичний режим, можливість реалізувати законні інтереси і т. ін. Залежно від зв'язку з волею суб'єкта – об'єктивні і суб'єктивні. Об'єктивні причини і умови існують незалежно від волі і свідомості людей (історично зумовлений рівень розвитку суспільства, економіки; стихійні лиха й інші явища природи тощо). Суб'єктивні причини та умови злочинності залежать від діяльності людей, вони є, як правило, результатом недоліків цієї діяльності, помилок та упущень [262, с. 273].

Людська потреба, для того щоб породити мотив поведінки, повинна актуалізуватися, тобто перетворитися з пасивної форми в активну. Прагнення негайно задовольнити цю потребу виникає під впливом якихось зовнішніх обставин. Так, матеріальні потреби індивідів задовольняються повсякденно, але можуть актуалізуватися при появі можливості заробити зайві гроші або при погіршенні матеріального становища. У цих випадках актуалізація потреб виникає у результаті взаємодії особи з об'єктивним соціальним середовищем та з ситуацією, в якій опинився суб'єкт і в якій йому доведеться діяти. При цьому починає працювати механізм планування та скоєння вчинку – правопорушення, яке відповідало б задоволенню певної потреби, навіть всупереч перешкоді, що виникла. У структурі цього механізму велику роль відіграє емоційний стан особи.

Регулятором діяльності спільноти виступають групові потреби, колективні інтереси та мотивація, а також групові норми поведінки – формальні й неформальні. Групові потреби, інтереси та мотивація разом з груповими нормами поведінки спрямовані на реалізацію двох основних форм групової діяльності: предметної (за типом суб'єкт – об'єкт) та спілкування (за типом суб'єкт - суб'єкт). Вони не втрачають при цьому значення детермінант колективної діяльності. Специфіка їх полягає в регуляції внутрішньогрупового спілкування, міжособистісних відносин. Такий підхід дає змогу виділити фактори, що обумовлюють *втягнення молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів* [3].

Відомо, що у багатьох випадках правопорушення виникають під впливом гострих емоційних станів. Початкові елементи механізму протиправних вчинків під впливом емоцій саме такі, як і при раціональній поведінці. Але потім процес розгортання механізму змінюється: на цій стадії емоції настільки охоплюють правопорушника, що психологічний процес вибору цілі, засобів, правової та моральної оцінки скоєного згортається і тоді перехід до дії наступає після появи образу бажаного об'єкта.

Поєднання антисуспільної спрямованості особистості, слабкого розвитку інтелекту й емоційного збудження викликає неспроможність дії механізмів внутрішнього контролю. Потреба суб'єкта задовольнити актуальну потребу вступає у протиріччя з об'єктивною дійсністю. При цьому виникає проблемна ситуація, тобто сукупність обставин, що потребують виходу, швидкого прийняття рішення. Така ситуація є фактором, який актуалізує потреби і

мотивує відповідну поведінку (правомірну або злочинну). Можливість незаконним шляхом задовольнити свої потреби співпадає з проблемною ситуацією. Це провокуюча ситуація. Тому її в багатьох випадках можна розглядати як виникнення незаконних можливостей для задоволення актуальних потреб.

Якщо розглядати механізм злочинної поведінки – потреби, мотивацію, то необхідно звернути увагу на систему ціннісних орієнтацій особи. Останні стимулюють мотиви, що склалися, та закріплюють антисоціальну лінію поведінки. Ціннісні орієнтації засвоюються людиною в різноманітних соціальних групах, в яких вона мешкає, працює, вчиться, проводить вільний час. Засвоєння цих орієнтацій тісно пов'язане зі ступенем адаптованості особи до способу життя, звичок, потреб цих груп. В основі протиправної поведінки, лежить інша система цінностей та правил, що закріплені в правових і моральних нормах. Виходячи з цього, деякі вчені називають специфічною рисою особи злочинця антисуспільну установку [115, с. 125]. Ціннісні орієнтації не однакові у представників різних верств населення, вони розрізняються залежно від індивідуальних особливостей особи. Але разом з тим можна виділити типові для тієї чи іншої групи системи ціннісних орієнтацій.

Сьогодні у суспільстві відбуваються кардинальні соціальні реформації, корінні перетворення його життєдіяльності, перехід від однієї суспільно-політичної орієнтації до діаметрально протилежної з усіма соціально-економічними і соціально-психологічними суперечностями, що випливають звідси. Все це сприяло глибинній переорієнтації молоді - від колективістських, духовних цінностей, що пропагувалися (але далеко не завжди реалізовувалися) в радянський період на корисливо індивідуалістичні цінності пострадянського періоду. Природно, що найбільш відчутно і боляче вказані явища вдарили по процесу соціалізації дітей.

Саме в соціальному середовищі формуються «суспільні хвороби» – соціальна патологія. До особливо небезпечної соціальної патології можна віднести таке негативне явище, як насильство. Останнє і багато інших «суспільних хвороб», змінюючись на різних етапах розвитку суспільства та впливаючи один на одного, породжують складні й викривлені форми поведінки людей. Проблема, на нашу думку, може бути розглянута в такий спосіб: хоча окремі кримінальні правопорушення вчиняються свідомо, під впливом тих чи інших мотивів, їх причини криються в глибинних прошарках процесів суспільного розвитку і так чи інакше пов'язані з соціальним середовищем, відносинами у сфері відкритого простору. Змінюються люди, змінюється процес суспільного розвитку, а молодіжна злочинність залишається. У результаті проблема полягає в тому, як забезпечити контроль над її негативним впливом на людей і суспільством загалом [236].

Для дітей особливо важливу роль відіграє найближча соціальна (референтна) група, оскільки реакція оточення є стимулом поведінки підлітка. Спільна злочинна діяльність підлітків справляє на співучасників значно більший вплив, що розбещує, ніж злочин, здійснений самостійно. Злочини

неповнолітніх мають переважно груповий характер (у трьох випадках з п’яти вони здійснені групою осіб). До недавнього часу такі групи були нечисленними та нестійкими і після скоєння злочину часто розпадались. У 90-х роках з’явилась тенденція формування організованих угруповань дітей з вираженим алко-наркотичним спрямуванням [196, с. 326].

Дослідження причин, що породжують молодіжну наркозлочинність, та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень особами молодіжного віку, має здійснюватися як на теоретичному, так і практичному рівні. Останній підхід дозволяє отримати нові дані, а теоретичний відкриває нові можливості пояснення передбачення змін до емпіричної складової. Вивчення та виявлення причин та умов молодіжної наркозлочинності, формування їхньої цілісної концепції сприяє встановленню реальних причин конкретних злочинів, які вчиняються особами молодіжного віку з метою розробки дієвого механізму їх запобігання [22].

На основі аналізу праць кримінологів [134, с. 527–528], нами виділено чотири факторні комплекси, які включають причини та умови, що мають найбільший вплив на кримінальну наркотичну активність молоді. З метою визначення ступеня їхнього впливу на рівень молодіжної наркозлочинності, проведено опитування співробітників Національної поліції, які в ході анкетування проранжували включені до опитувального листка факторні комплекси та окремі фактори. З урахуванням отриманих даних, можна дійти висновку, що комплекс соціально-психологічних чинників більшості фахівців [198, с. 14–17] визнаний найбільш значущим, а отже такі чинники заслуговують на першочерговий розгляд.

Втрата значною частиною населення загальновизнаних людських ідеалів, на думку опитаних фахівців, є найнебезпечнішим криміногенним фактором, який детермінує злочинну поведінку молоді. Це свідчить про те, що суттєві зміни, які відбулися в соціумі за останній період, особливо у воєнний час, руйнують існуючу раніше систему загальнолюдських цінностей та ідеалів, не надаючи нічого натомість.

За підсумками опитування фахівців [5, с. 7–8], негативна соціально-психологічна тенденція зростання наркотизації та алкоголізації продовжує залишатися однією з найбільш проблематичних для нашої держави. Дані негативні явища завдають величезних матеріальних та моральних збитків як суспільству в цілому, так і окремим громадянам.

Результати проведених в Україні наукових досліджень показують, що реальні масштаби вживання наркотиків у 2–3 рази перевищують дані офіційної статистики.

Третім соціально-психологічним фактором, який здійснює, на думку фахівців [197, с. 63–66], найбільший вплив на рівень молодіжної наркозлочинності, є орієнтація суспільної свідомості на примітивні моделі задоволення людських потреб. На цьому тлі у значної частини населення спостерігаються зміни світоглядних установок, ідеологічних орієнтацій.

Необхідно враховувати і такі фактори, як слабкий ступінь підтримки населенням кримінального антинаркотичного законодавства, поширення

кримінальної субкультури, правовий нігілізм, вкрай низький рівень довіри до правоохоронних органів. Ці фактори доповнюють перелік основних криміногенних факторів, що сприяють збереженню високого рівня молодіжної наркозлочинності в країні. Визначення їхнього рівня в рамках аналізованого комплексу дає можливість обрати правильні напрямки та засоби профілактичної та запобіжної діяльності.

Також, зв'язок наркотизму зі злочинністю дуже тісний і проявляється в наступному:

у стані наркотичного сп'яніння людина втрачає контроль над собою, частково чи повністю усувається дія стримувальних факторів (совість, страх покарання);

потяг до наркотиків може підштовхнути людину на будь-який злочин;

нерідко наркомани стають активними учасниками наркобізнесу;

вживання наркотиків часто тягне за собою включення людини, особливо неповнолітнього, в злочинне середовище, де він може бути втягнутий у вчинення небезпечних злочинів [170, с. 254].

До негативних тенденцій у галузі обігу та споживання наркотиків відносяться:

перетворення України на транзитну зону та ринок виробленого наркотовару як усередині країни, так і за кордоном [181, с. 90–91];

збільшення загального обсягу споживаних українцями наркотиків;

зростання кількості наркоманів у геометричній прогресії;

зростання частки жінок, підлітків та молоді серед наркоманів [15, с. 82–83];

збільшення обсягу споживання синтетичних наркотиків низької якості, що тягне за собою:

а) прискорене утворення синдрому фізичної та психічної залежності;

б) порушення психіки у споживачів;

в) зростання смерті від передозувань та отруєнь нарпкотиками;

г) поширення насильницької наркотизації («посадити на голку») як засіб шантажу та придушення опору, а також як одного з інструментів сучасного рабства (як фізичного, так і фінансового).

До основних соціальних чинників поширеності наркоманії у нашій країні відносяться:

криза духовності, відсутність позитивних ідеалів у свідомості;

криміногенна роль наркоманії;

наркотична самодетермінація;

екстатичний стан молодіжної культури, емоційний чад та придушення у собі елементів традиційної національної культури. Так, звукозаписи низки популярних рок-музикантів кодуються закликами до вживання наркотиків, алкогольної субкультури;

поширеність самовчителів з виготовлення наркотиків у домашніх умовах, наявність тієї ж інформації в Інтернеті. Сьогодні наша молодь опинилася в потужному криміногенному полі, яке генерується наркоманією, політичною злочинністю та різними релігійними течіями сатанинського штибу;

недостатня ефективність діяльності медичних установ з профілактики наркотизму та лікування наркоманії, слабка забезпеченість їх як у матеріальному, так і в кадровому відношенні. Слабке наукове опрацювання проблем ранньої діагностики та лікування наркоманії, психологічної підтримки осіб, які звільнилися від наркотичної залежності;

низький культурний рівень багатьох молодих людей, відсутність у їх свідомості антинаркотичного бар'єру;

слабка активність громадськості у роботі з профілактики наркотизму;

мінімальна ефективність антинаркотичного виховання у навчальних закладах чи повна відсутність такого;

непідготовленість батьків до проведення антинаркотичного виховання у сім'ї;

розпад системи правового виховання та правової пропаганди;

надзвичайно пасивна участь у антинаркотичному вихованні та антинаркотичній пропаганді засобів масової інформації, діячів кінематографа, письменників;

недоліки в організації дозвілля дітей та молоді;

низький рейтинг здорового способу життя у системі соціальних цінностей;

романтизація кримінальної «наркокультури» у вітчизняних та іноземних кінофільмах;

недосконаліть національного законодавства, що регулює обіг та споживання наркотиків, а також відсутність ефективного законодавства щодо боротьби з організованою злочинністю;

недостатня ефективність роботи правоохоронних органів у боротьбі з наркоманією як в Україні, так і за кордоном, низький рівень їхнього забезпечення [134, с. 357].

Практично на один щабель із комплексом соціально-психологічних факторів кримінологи поставили і комплекс економічних факторів.

Фінансова незабезпеченість осіб молодіжної вікової категорії, безумовно, є однією з найважливіших складових комплексу, що розглядається. Сучасний стан економіки України, особливо у воєнний час, свідчить про протиріччя та особливості економічного розвитку. Все ще мають місце такі явища як безробіття, зубожіння, бездоглядність та безпритульність. Звідси й те, що матеріальний чинник не втратив свого значення у причинному комплексі, що породжує наркозлочинність, наркотичного сп'яніння навпаки, став акумулювати різні протиріччя соціально-економічної сферіиі дедалі частіше визначати потреби, інтереси та мотиви поведінки різних молодіжних груп. Фактично криміногенне значення мають протиріччя між завищеними матеріальними потребами та можливостями їх задоволення.

Важливим фактором, що впливає на рівень молодіжної наркозлочинності, фахівці вважають безробіття, тобто відсутність зайнятості суспільно корисною працею. Серед усіх виявлених осіб у 2021 році, які вчинили наркозлочини, кількість непрацюючих і не учнів становила 57 %, щодо молодіжної вікової категорії цей показник становив 62 % [214].

Сучасний стан криміногенної обстановки в Україні, зокрема суттєвий рівень молодіжної наркозлочинності, багато в чому зумовлений запізненням правового реагування держави на розвиток криміналу. На думку більшості опитаних фахівців, такі чинники, як слабка дієвість законів у сфері боротьби з молодіжною наркозлочинністю та недосконаліть правозастосовної практики щодо них, належать до найбільш значущих складових правового факторного комплексу, що детермінує злочинну поведінку представників цієї категорії [227, с. 74].

Комплекс криміногенних чи внутрішніх факторів включає широкий спектр кримінологічних проблем та соціально небезпечних явищ. Максимальний вплив на кримінальну ситуацію надають проблеми повернення осіб, які відбували кримінальне покарання, в законослухняне середовище та обумовлена нею проблема кримінального рецидиву.

Дослідженням встановлено, що у 2021 році серед усіх виявлених осіб, які вчинили злочини, були раніше засуджені 32,3 %, а у віковій групі 18–29 років – 37,7 %. У ході опитування засуджених молодіжного зросту 43,3 % вказали на наявність кримінального минулого, при цьому третина з них на момент останнього засудження мала дві і більше судимості.

Кримінальна організованість, кримінальні традиції та кримінальний професіоналізм – фактори, які ще більше посилюють негативні тенденції, виявлені у кримінальному середовищі молоді. Їхній сукупний аналіз дозволяє зробити прогноз подальшого розвитку молодіжної наркозлочинності, яка носить груповий характер, а часом організована в руслі професійної злочинності з підтримкою кримінальних традицій [171, с. 185].

Домінування комплексу соціально-психологічних факторів, найкриміногеннішим з яких є втрата молодими людьми загальновизнаних людських ідеалів, дозволяє стверджувати про руйнування загальнолюдських ідеалів і цінностей, що існували раніше. Розглянуті в рамках даного комплексу соціально-негативних тенденцій, що виразились у зростанні наркоманії та алкоголізму, та орієнтація суспільної свідомості на примітивні моделі задоволення людських потреб підтверджує пріоритет цього причинного комплексу порівняно з рештою.

Вивчення впливу економічних, правових, кримінальних, кримінологічних чинників на рівень молодіжної наркозлочинності дозволить визначити основні напрями запобігання діяльності її суб’єктів.

Варто констатувати, що суспільна небезпека наркотичної злочинності виходить за рамки ступеня небезпеки багатьох видів злочинності, оскільки вона в значній своїй частині взаємопов’язана і навіть зливається з одним з найбільш небезпечних її видів – організованою злочинністю. Дане положення ускладнюється за допомогою пізнання механізму існування і поширення наркотичної злочинності [22, с. 58].

У центрі наркотичної злочинності знаходиться особа, яка споживає наркотичні засоби, зокрема наркоман. Вона являє собою і джерело наркотизма, і кінцевий пункт обігу наркотиків, їх реалізації. Опинившись в наркотичній залежності, дана особа постійно спрямовує свої помисли і дії на добування

будь-якою ціною необхідних їй доз наркотичних засобів. Необхідність таких осіб до придбання наркотичних засобів обумовлена злочинною діяльністю – від посіву або вирощування рослин, що містять наркотики, і виготовлення наркотичних засобів до їх збуту, а також втягнення у таку діяльність інших.

Умови життя індивіда оцінюються скоріш за все як обставини діянь, ніж як чинник, що зумовлює дії органів юстиції. Залучення до кримінальної відповідальності тут розглядається як один із показників рівня життя обстежуваних.

Коливання у зростанні злочинності можна пояснити і серйозними потрясіннями у суспільстві (наприклад війною), з іншого боку – еволюційні процеси, які впливають на схильність до вчинення злочинів переважають у всіх вікових категоріях протягом більш-менш тривалого часу [195, с. 7-10].

Злочинність у такі періоди може значно знизитися, коли виявляються відповідні передумови. Кількість правопорушників, які отримали у дитячі роки «добре виховання» і стали рецидивістами, збільшилася у міру того, як на них після досягнення ними 18-річного віку все більше впливав злочинний світ, а тиск з боку суспільства посилювався.

Чинники, які можуть сприяти вчиненню кримінальних правопорушень, це риси характеру, що позначаються або як інфантильна слабкість та первинна зіпсованість характеру.

Інфантильна слабкість характерна для осіб незрілих і нездатних контролювати свої імпульси, а тому зазнають життєвих невдач [226, с. 17].

Характерною рисою первинної зіпсованості є відсутність почуття каяття та провини. Ці риси значно частіше виявляються в хлопчиків, які стоять на обліку в поліції, ніж в інших групах підлітків.

Інфантильна слабкість виникає в процесі відносин з батьками вже в перші роки життя. Якщо група, що виросла в несприятливих умовах, продовжує жити в такій обстановці, це вказує на можливість значного рецидиву.

Первинна зіпсованість характеру, закладена у перші роки життя, проявляється у вигляді серйозних правопорушень швидше за все на початку підліткового періоду.

Один із традиційних факторів, що впливає на злочинність та визнаних кримінологічною наукою – «зруйнована сім’я», – найчастіше є характер осіб, які перебувають на кримінальному обліку [5, с. 17–18].

З багатьох причин пояснити зростання злочинності умовами життя населення і, зокрема, молоді дуже важко. Кримінологи очікували, що на початку XXI ст. у зв’язку з підвищенням рівня життя та тривалішим періодом навчання молоді злочинність піде на спад [157, с. 76-78].

Але сталося протилежне. У деяких сферах життя для молодого покоління настало абсолютне погіршення, незважаючи на загальну картину підвищення рівня життя. Очевидно, пояснення цьому слід шукати щодо погіршення становища осіб, народжених пізніше.

Дослідження показало, що умови життя тих, хто потрапляє повторно до картотеки кримінальної реєстрації, гірші, ніж у решти населення. І навіть невелика різниця в рівні життя може відіграти важливу роль, коли

суспільством висуваються вищі вимоги до окремої особи, коли спокуса збільшується, а солідарність між членами суспільства зменшується.

Участь дітей та підлітків у наркозлочинності, у складі організованих груп, є надійним прикриттям для дорослих правопорушників. Затримуючи за збут наркотиків осіб віком до 16 років, оперативно-слідчі групи, як правило, рідко справляються із завданням доказу причетності до цього злочину дорослих організаторів та підбурювачів. В останні роки вчені кримінологи звертають особливу увагу на регіональні особливості ювенальної наркозлочинності. Їхні рекомендації мають не тільки теоретичне, а й практичне значення [266; 201].

Розглянемо фактори, що детермінують наркотизм серед дітей та підлітків та ювенальну наркозлочинність:

– психолого-фізіологічна привабливість наркотичних засобів (за даними кримінологічних досліджень, 67 % підлітків вперше вжили наркотики з цікавості, 83 % – у пошуках нових відчуттів);

– у регіонах України ще не повною мірою налагоджено цілісну систему антинаркоманійної пропаганди та профілактичної роботи. Епізодичні заходи правоохоронців, викладачів навчальних закладів не вирішують комплексного завдання, не переконують підлітків у необхідності категорично відмовитися навіть від одиничного вживання;

– потужним криміногенним чинником є високоприбутковий наркобізнес, в сферу якого залучається молодь на стадіях виробництва, транспортування, збуту, зберігання наркотичної продукції. Матеріали досліджень [180, с. 12–13] свідчать про збут наркопродукції у місцях масового відпочинку підлітків, на дискотеках, у спортивних клубах, у навчальних закладах;

– негативну роль відіграє відсутність повноти та своєчасності виявлення дітей і підлітків, які вживають наркотичні засоби. У роботі недостатньо взаємодіють органи освіти, охорони здоров’я, правоохоронні органи. Запізніле виявлення таких осіб ускладнює процес лікування;

– усе ще слабке забезпечення зацікавленими відомствами перекриття каналів надходження наркотиків (наркотрафіку з Афганістану, місць зростання наркотиковмісних рослин – Кавказького регіону, Середня Азія та ін.) до аптек, лікарень, поліклінік, хімічних лабораторій, де можливе їх систематичне виготовлення;

– не налагоджено чіткого взаєморозуміння та взаємодії сім’ї та школи у питаннях протидії та запобігання наркоманії та токсикоманії серед школярів. Під натиском жорсткого фізичного, а іноді жорстокого сімейного, не отримуючи кваліфікованої підтримки у школі, діти йдуть у неформальні групи за місцем проживання, потрапляючи під вплив дорослих злочинців, п’яниць, наркоманів, токсикоманів;

– відзначається різке погіршення організації дозвілля неповнолітніх та молоді. У пошуках засобів для відвідування дискотек, барів та кафе, придбання наркотиків, підлітки вчиняють крадіжки, грабежі, шахрайства та інші корисливі кримінальні правопорушення.

Збільшення чисельності споживачів наркотиків прямо пропорційне зростанню числа кримінальних правопорушень, пов'язаних з наркотичними засобами, зокрема:

1) розширення ринку збуту наркотичних засобів;

2) збільшення виробництва наркотичних засобів або їх отримання з медичних і фармацевтичних установ;

3) підвищення ступеня організованості всієї злочинної діяльності, пов'язаної з наркотиками.

При цьому останній із зазначених напрямів забезпечує реалізацію перших двох. Саме підвищення ступеня організованості є фундаментом діяльності з розширення ринку збуту, збільшення виробництва і використання інших способів залучення в обіг наркотичних засобів.

Розширення ринку збуту наркотичних засобів, на думку М. А. Подольного, здійснюється за допомогою схиляння до їх споживання нових людей, особливо молоді [59, с. 79], організації та завуальованого рекламування притонів для вживання наркотиків і магазинів для їх реалізації, розробки більш сильнодіючих наркотичних засобів та ін.

Збільшення виробництва наркотиків або їх отримання з медичних і фармацевтичних установ виражається в створенні плантацій рослин, що містять наркотики, в фізично важко доступних та інших місцях, а також нелегальних цехів для виготовлення відомих наркотичних засобів, а також лабораторій для розробки нових наркотичних засобів; в отриманні таких коштів за допомогою підкупу, шантажу співробітників відповідних установ, застосування до них насильства або погроз; в організації та вчиненні крадіжок наркотиків тощо.

Як слушно зазначив Е. В. Расюк, ступінь організованості злочинної діяльності, пов'язаної з наркотиками, підвищується різними шляхами, зокрема за допомогою укрупнення злочинних груп і співтовариств, посилення в них внутрішньогрупової дисципліни, згуртованості членів групи і злагодженості їх дії, удосконалення способів конспірації і посилення прийомів впливу на порушників правил поведінки в групах, залучення в злочинні групи державних чиновників, постановка під контроль злочинних груп і співтовариств осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з наркотиками [234, с. 117], в поодинці; централізації фінансів, монополізації цін на наркотики тощо.

У даний час в світі існує безліч синдикатів і картелів, що поділили між собою регіони обігу наркотичних засобів. Діяльність цих синдикатів і картелів включає в себе систему конкретних ланок чітко налагоджених злочинних дій, що становлять обіг наркотиків, зокрема, організацію посіву та вирощування рослин, що містять наркотичні засоби, їх виробництва, оптової скупки (заготовки), транспортування і збуту, що замикаються на споживачах наркотичних засобів [161; 89].

У сучасних умовах картелі і синдикати, основним джерелом доходів яких є діяльність з обігу наркотиків, виступають під вивіскою різних фірм, прагнучи максимально легалізуватися. Керівники і учасники картелів, синдикатів і тих груп, які входять до них, що представляють собою суб'єктів

наркотичної злочинності, ставлять перед собою завдання і спрямовують зусилля на створення активних перешкод діям правоохоронних органів з розслідування наркотичних злочинів [32, с. 127].

З цією метою вони чинять не тільки протидію поліції, а й роблять спроби проникнення членів наркоугруповань в поліцейські установи. Для забезпечення особистої безпеки вони, як правило, використовують різноманітні прийоми контрнагляду, що ставить у скрутне становище добре підготовлених фахівців поліції. Практика свідчить, що злочинні групи завжди встановлюють своє спостереження за всіма підходами до місць передачі наркотиків.

Отримуючи прибуток від розповсюдження наркотиків, наркоділки прагнуть її не тільки примножити, а й легалізувати. Для цього вони вступають в новий етап злочинної діяльності – тісного переплетення різних протизаконних і легальних операцій.

Отримані за допомогою незаконної торгівлі наркотиками кошти або використовуються ними для участі у підприємницькій діяльності, придбання нерухомості, або «відмиваються» за допомогою фінансових операцій, вкладеннях в акції та інші цінні папери, а також іншими знову винайденими способами.

Як слушно зауважив А. В. Савченко, кошти, отримані від обігу наркотиків, також використовуються для забезпечення впливу на політику, зокрема шляхом висування своїх людей на ключові посади в державній економіці і політиці або підкупу (корумпування) осіб, які вже займають такі посади [238, с. 37].

Такі тенденції, зазначає О. М. Стрільців, переконливо свідчать про те, що наркотична злочинність являє собою чітко організовану сплановану систему взаємопов’язаної злочинної діяльності осіб, груп, спільнот, синдикатів, картелів, здійснювану з поділом взаємодоповнюючих функцій та ін. [256, с. 297].

Зазначене дає підставу розглядати даний вид злочинності як різновид організованої злочинності. На думку ряду дослідників, зокрема В. Г. Севрука, прибуток від наркотичної злочинності є економічною базою існування організованої злочинності [241, с. 317].

Аналіз опублікованих матеріалів Інформаційного центру ООН показує, що різноманітні види організованої злочинності поширюють свій вплив за межі національних кордонів і активно «транснаціоналізуються», що ускладнює здійснення ефективних заходів щодо запобігання злочинності та боротьби з нею [87; 88].

Аналізуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне привести перелік найбільш загальних ознак організованої злочинності, властивих також і наркотичній злочинності. До них належать такі:

– наявність виражених організаційно-управлінських структур, їх ієрархія, що забезпечує безпеку їх лідерів, так як їх дії залишаються за рамками чинного кримінального закону;

– планований характер протиправної діяльності, наявність єдиних цілей, спрямованих на отримання надприбутків;

– єдині норми поведінки та відповідальність;

– система нейтралізації всіх форм соціального контролю і цілеспрямована розробка заходів протидії;

– загальні грошові фонди, що інвестуються в різні сфери злочинної діяльності, а також використовувані для підкупу «потрібних» осіб, матеріальної підтримки членів організованого злочинного співтовариства, фінансування вчинення злочинів;

– монополізація і розширення сфер злочинної асоціальної діяльності; кооперація організованих злочинних співтовариств в різних галузях народного господарства;

– впровадження на «чорний ринок» товарів і послуг; експлуатація наркобізнесу, порнографії, проституції та ін.;

– використання легальних шляхів «відмивання» наркогрошей [292, с. 125–126].

Таким чином, наркотична злочинність являє собою негативне соціальне явище, яке вразило різні сфери життя, що відрізняється високим ступенем суспільної небезпеки, що виражається головним чином і найбільш чітко в заподіянні шкоди здоров'ю людей, хворих на наркоманію, у вчиненні пов'язаних з наркотиками злочинів, сукупність яких утворює самостійний вид злочинності (наркотичну злочинність) і в організованості останньої, яка перетворила найбільш небезпечну частину цієї злочинності (контрабанду наркотиків) в підрив національної безпеки тієї чи іншої країни [61, с. 13–14].

Звідси випливає і кримінологічний аспект заходів боротьби з наркотичною злочинністю, як сукупності пов'язаних з наркотиками кримінальних правопорушень. До таких заходів належать:

по-перше, вивчення, аналіз та узагальнення стану, рівня, структури і динаміки цих злочинів, в тому числі їх латентності;

по-друге, встановлення причинного комплексу даного виду злочинності і визначення змісту, характеру, напрямів діяльності щодо усунення або нейтралізації причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, пов'язаних з наркотиками;

по-третє, виявлення і фіксація типових рис, властивостей, якостей особи винних у вчиненні того чи іншого виду розглянутих злочинів;

по-четверте, розробка комплексу заходів щодо запобігання злочинам, пов'язаним з наркотичними засобами [51].

Враховуючи глобальні перетворення у державі, можна виділити цілу низку детермінант, особливо значущих для існування, самовідтворення і поширення наркозлочинності.

Це і економічна криза, яка посилюється під час військових дій, досягнення загрозливого рівня безробіття, що має суттєве значення для значної частини населення, внутрішня і зовнішня міграція, відсутність легальних альтернатив заробітку та схиляння до участі у наркобізнесі, суттєве перевищення доходів від наркобізнесу над легальним сектором економіки,

нестабільна економічна ситуація в державі та занепад малого та середнього бізнесу тощо [247, с. 24–26].

Це і політичні детермінанти, тобто неналежна наукова обґрунтованість здійснюваної антинаркотичної політики її непослідовність, слабка ефективність парламентського та громадського контролю у цій сфері, непослідовність у проведенні суспільних перетворень, що не може не позначитися на виконанні владними інститутами своїх функцій та повноважень.

В організаційно-управлінській сфері все ще слабка робота з громадськістю, недостатня взаємодія між правоохоронними структурами щодо протидії та запобіганню наркотизму.

В правовій сфері, не завжди обґрунтована зміна законодавства, особливо нормативної бази в сфері протидії та запобіганні незаконному обігу наркотиків [167, с. 185].

Щодо інших детермінант, то це наслідування певної частини молоді рухів архаїчного процесу (хіпі, рокерам, реперам тощо), у середовищі яких споживання наркотиків є складовою повсякденного способу життя, активізація зусиль злочинного середовища щодо втягнення у нього неповнолітніх і молоді, зокрема, за рахунок схиляння до вживання наркотиків, втрата культу сім'ї, що сприяє неналежному вихованню неповнолітніх, домашньому насильству тощо, омолодження кадрів правоохоронних органів, ослаблення системно направленого напряму профілактики, що знижує контроль над середовищем наркозалежних осіб.

Вивчення факторного комплексу наркозлочинності дозволяє краще усвідомити досліджуваний феномен, а також розробити дієві профілактичні заходи адекватного реагування на злочини даної спрямованості.

Таким чином детермінанти втягнення молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів слід розподілити на:

а) загальні (макрорівень): стрімке розшарування суспільства на бідних і багатих та інший стратифікаційний розподіл суспільства на групи; загальне зниження керованості соціальними процесами, що сприяє обґрунтованомувизначенню пріоритетів антинаркотичної політики та її реалізації; нестабільність економічного та суспільно-політичного життя країни, різке зниження життєвого рівня населення; деградація традиційних моральних устоїв; пропаганда в засобах масової інформації різних форм девіантної поведінки; зниження рівня життя; неспроможність сім'ї; недоліки державного та громадського устрою; широкомасштабна корупція, неможливість для молоді отримати бажану професію та знайти достатньо оплачувану роботу; послаблення соціального контролю у суспільстві, попит населення на наркотики, недосконаліть загальнодержавних молодіжних та соціальних програм, профілактичної роботи серед молодого покоління щодо негативного впливу наркотиків, наслідків їх вживання; прорахунки в реформуванні правоохоронної системи, що призвели до послаблення запобіжної ролі органів кримінальної юстиції, зокрема підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків Національної поліції України;

неурегульованість на законодавчому рівні питань, пов'язаних із виявленням та постановкою на облік осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини; правовий нігілізм та небажання більшості громадян звертатися до правоохоронних органів із заявами про втягнення особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що сприяє латентності [63; 55];

б) *спеціальні (мікрорівень)*: дисфункціональність сім'ї; деформація морально-психологічних установок; формування специфічного середовища наркоманів та осіб, які допускають немедичне вживання наркотичних засобів і психотропних речовин; соціальна дезадаптація особи та інші відчуження від соціального середовища; вікові, психічні та інші особистісні особливості; негативний вплив з боку однолітків чи дорослих; переважання егоїстично-індивідуальних, демонстративно-агресивних та насильницьких мотивів; уникнення від вирішення матеріальних життєвих проблем; відсутністьможливості реалізуватися у суспільно корисній діяльності; відчуття безцільності існування; вплив асоціального середовища та потрапляння до субкультурної групи, у тому числі й організованої (наркомани й наркоділки), що є найпотужнішим фактором наркотизації молоді.

Безумовно, такі причини та умови знаходяться між собою в діалектичному взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємообумовленості, а молодіжне середовище відіграє важливу роль у становленні особистості, задоволенні її духовних потреб. Аналіз саме соціального оточення молоді дозволив виявити ті суперечності мікросередовища, які лежать в основі спотвореного їх духовного світу. Різноманітність цих суперечностей зводиться до декількох типологічних груп:

І група – *внутрішньосімейні* (не відповідність нормам моральності відношення між батьками та повнолітніми дітьми; порушення етичної цілісності відносин між батьками і дітьми; відсутність єдності в етичній спрямованості дітей (особливо в багатодітних сім'ях) та відмова дитині в емоційному теплі.) та *внутрішньоколективні* (виникають в етичній спрямованості мікрогруп усередині колективу, при не сформованості єдиної думки і єдиних оцінок, а також відсутності взаєморозуміння між колективом і його керівником);

ІІ група – суперечності міжколективні, такі, що виявляються, наприклад, в неприйнятті психології колективу в якому перебуває особа. Найпоширенішими тут є суперечності в психологічній спрямованості і вимогах частини колективу, які роблять вплив на формування подвійної моралі особи, що ставиться без належної пошани до суспільних вимог;

ІІІ група – між колективами і малими групами, що формуються поза колективом. До них належать суперечності в етичній зовнішності і психологічній спрямованості школи, ЗВО, студентського колективу і неформальних молодіжних угруповань за місцем проживання чи навчання, які часто мають асоціальну групову психологію, стимулюючу молодь вживати наркотики чи схилятися до їх незаконного обігу.

2.3. Особливості кримінологічної характеристики осіб, які втягують молодь у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

Вирішення проблеми запобігання кримінальним правопорушенням неможливо без проведення багатосторонніх наукових досліджень закономірностей і тенденцій розвитку підростаючого покоління, без об'єктивного аналізу соціальних умов і процесів, що впливають на соціально-негативний розвиток особи. Дана обставина обумовлює також необхідність виявлення і нейтралізацію криміногенних факторів, що визначають їх протиправну поведінку.

Особа злочинця, її особливості й взаємовідносини з оточуючим соціальним середовищем, вивчались багатьма науковцями, зокрема: А. Ф. Зелінським [101], М. Ю. Валуйською [20], В. В. Вітвицькою [39], І. М. Даньшиним [128], О. М. Джужею [77], О. Г. Кальманом [105], О. М. Костенком [116; 244], С. А. Шагуновою [294] та ін.

Соціально-демографічний склад споживачів наркотиків, алкоголю, токсикоманів та інших маргінальних верств населення являє сьогодні значний теоретичний і практичний інтерес. Вивчаючи це питання, ми наводимо дані, отримані в результаті локальних досліджень, які не можуть містити 100 % репрезентативність, хоча і відкривають завісу невизначеності цього соціального девіантного явища [25].

Так, у всіх девіантних проявах, серед споживачів наркотичних засобів та наркоманів переважають чоловіки. За офіційними даними, співвідношення жінок і чоловіків серед наркоспоживачів і хворих на наркоманію становить від 1:2-1:3 в розвинених країнах і до 1:20 в країнах третього світу. Загальна тенденція – зростання частки жінок серед споживачів наркотиків. До початку XXI ст. це співвідношення в різних регіонах України становило 1:2 – 1:6. З тих, хто хоча б раз пробував наркотики, жінок було 10,7 %, чоловіків – 25,6 %, а активних споживачів наркотичних засобів відповідно – 2,9 % і 9,5 % [25].

Наркотизм – переважно молодіжна світова проблема. У роботах А. Габіані відзначається, що серед споживачів наркотиків було понад 65 % молодих людей у віці до 30 років, а початок споживання наркотиків припадає на 14–16 років [48, с. 78–79].

Вік першої проби наркотичних засобів або сильнодіючих засобів з числа їх споживачів в Україні 11–13 років близько – 6 %, 14–16 років – близько 52 %, 17–19 років – понад 42 %.

Освітній рівень споживачів наркотиків і наркоманів досить високий, хоча і дещо поступається середньому. В Україні в цілому спостерігається зниження наркоспоживання зі зростанням освітнього рівня. Але серед усіх груп споживачів (зрідка пробували наркотики, колишніх і реальних активних споживачів) найбільшу питому вагу складають особи з незакінченою вищою освітою [25].

Серед наркоспоживачів відзначається відносно висока частка самотніх, несімейних осіб. Це пояснюється частково молодим віком любителів наркотиків, що пов'язано з неможливістю для них влаштувати особисте життя. У частині наркоманів сім'ї розпадалися з цілком зрозумілих причин. Із загальної кількості осіб, які вчинили злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, робочих виявилося – 37 %, службовців – понад 12 %, учнів – 8 %, непрацюючих і тих, хто не навчався – близько 40 % [25].

В Україні за результатами локальних емпіричних досліджень, високим виявився відсоток споживачів наркотичних засобів серед учнів. Висока питома вага осіб, які не мають постійного джерела доходів (непрацюючі і тих, хто не навчається). У 2021 році в м. Києві активними споживачами наркотиків були: з усього населення – 8 %, з студентів і учнів – 25,3 %, з некваліфікованих робітників – 7 %, з робочих середньої кваліфікації – 5,3 %, з некваліфікованих службовців – 6,2 %, із службовців середньої кваліфікації – 3,4 %, з числа керівників – 7,3 %, серед технічної інтелігенції – 3,4 %, серед гуманітарної інтелігенції – 2,7 % [178; 25].

Як зазначає І. О. Топольська, варто звернути увагу на такі характеристики як взаємозв'язок статусу і виду бажаних наркотиків, міський характер наркотизма і підвищену частку іммігрантів серед наркоманів [267, с. 157-158]. Як і слід було припускати, переважну масу засуджених за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і їх аналогів становлять підлітки і молодь у віці до 35 років (близько 70 %). Як видно з матеріалів кримінальних проваджень, більшість кримінальних протиправних дій наркомани вчиняють заради придбання наркотиків, або засобів для їх придбання. Латентність наркотизма дуже велика. Це необхідно враховувати, як використовуючи дані офіційної статистики, так і вибіркових регіональних досліджень [182, с. 13–14].

Звідси, наркотизм – поширене, статистично стійке соціальне явище, що виражається в споживанні частиною населення наркотичних (або токсичних) засобів, що в кінцевому рахунку призводить до відповідних наслідків: соціально-побутового, адміністративно-правового, кримінально-правового, медико-біологічного характеру.

Серед засуджених у 2015–2021 рр. за вчинення дій передбачених ст. 315 КК України (схиляння до вживання наркотиків) лише 3,5 % мали вищу освіту (78,9 % – середню освіту, 14,9 % – середню спеціальну, 2,6 % – неповну середню); більше 92 % не працювали і не навчалися; 9,6 % перебували на психіатричному, наркологічному обліку; лише 10,5 % мали свою сім'ю (офіційно були одружені); 36 % мали попередню судимість (судимість, яка не знята чи не погашена в установленому порядку), а більше 31 % не мали судимості згідно зі ст. 89 КК України. Із числа засуджених за схиляння до вживання наркотиків осіб більшість (86 %) самі вживали наркотичні засоби; 11,4 % учинили злочин у стані алкогольного, а 7,9 % – наркотичного сп'яніння.

Вивчення генезису протиправного поводження злочинця показує, що між середовищем, що впливає на нього, і конкретними вчинками лежить часом

досить складний соціально-психологічний механізм, який визначає спрямованість дій правопорушника. Іншими словами, шлях до здійснення злочину найчастіше починається із провин й особливо з тих, на які вчасно й належним чином не відреагували школа, громадськість, правоохоронні органи. Проведене нами дослідження свідчить, що у багатьох випадках для осіб, які були винні у вчиненні злочину, передбаченого ст. 315 КК України характерним є попередня злочинна чи інша антигромадська діяльність [63, с. 108–109].

Злочинна поведінкова установка посідає важливе місце серед причин вчинення кримінальних правопорушень такими суб'єктами дослідження. Установка у загальному вигляді представляє собою стійку поведінкову реакцію на типові життєві ситуації та дії інших осіб. На її формування впливає багато факторів. Автор психологічної теорії установки Д. М. Узнадзе вважає, що при наявності потреби і засобів її задоволення у суб'єкта виникає особливий стан, який можна характеризувати як схильність, спрямованість, готовність здійснити акт, що веде до задоволенню потреби. Це і є установка – готовність до здійснення певної дії [274, с. 348]. К. Є. Ігошев наголошує, що підґрунтям вчинення будь-якого злочину виступає попередній спосіб життя людини, зокрема, досвід, який наклав негативний відбиток на риси її характеру і мотиви поведінки [155].

Логічним наслідком негараздів у житті молоді стає поведінка, спрямована на те, щоб довести іншим і відчути самому свою повноцінність. Злочинна поведінка характеризується як система суспільно небезпечних дій, які суперечать інтересам суспільства. Поняття злочинної поведінки є частиною її соціальної характеристики, яка необхідна для того, щоб визначити її витоки та ступінь небезпечності. При відсутності належного запобіжного впливу ця поведінка може закріпитися [1]. Цілком можливо, що поступово, стаючи дорослішою, така особа буде вчиняти асоціальні вчинки свідомо. Серед зовнішніх чинників, що провокують злочинну поведінку молоді, можна виокремити такі: 1) невиразність позитивних світоглядних орієнтирів суспільства перехідного періоду; 2) недостатність уваги до проблем дітей, підлітків, молоді з боку державних інститутів і самого суспільства; 3) педагогічна занедбаність (дефекти сімейного виховання, низька успішність у школі, асоціальні форми проведення дозвілля тощо) [1].

Поєднання несприятливих зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку особи призводить до появи спочатку відхилень у поведінці молоді, а потім – формування злочинної поведінки дорослого. У психології поведінка визначається як довільна активність особи, тобто така, за якою стоїть свідомо переслідувана мета і є можливість контролю за перебігом процесів [285, с. 13].

Поведінка людини розгортається у часі та просторі, вона має зовнішню (об'єктивну) та внутрішню (суб'єктивну) сторони. Зовнішня сторона відтворюється у формі дії, що спрямована на певний об'єкт; внутрішня сторона не тільки супроводжує цю дію (бездіяльність), але й передбачає її. Маємо на увазі передбачення вчинку, уявне його моделювання. Ці процеси, що характеризують довільну активність суб'єкта, являють собою елементи

поведінки особи, яка на своїй заключній стадії відображається в зовнішньому акті (вчинку). «Вчинок – не просто дія, фактично це результат дії, доцільність якої людина усвідомлює ще до її вчинення. Кожний вчинок отримує певну оцінку не тільки самої особи, але й інших людей. Залежно від відповідного вчинку, інтересів та потреб суспільства, він або схвалюється, або засуджується» [258, с. 29].

Вивченню злочинної поведінки приділялась значна увага. Так, О. М. Бандурка та О. М. Литвинов запропонував не тільки описову, але й структурну модель злочинної поведінки. Він виокремлює такі її складові: 1) формування й актуалізація потреб або інших детермінантів; 2) виникнення та встановлення конкретного мотиву; 3) вибір мети; 4) вибір шляхів, заходів, способів досягнення цієї цілі; 5) прогнозування можливих дій, бажаних та небажаних наслідків, у тому числі можливість кримінального покарання; 6) прийняття рішення діяти; 7) здійснення контролю та корекції дій; 8) аналіз наслідків, порівняння досягнутого та бажаного; розкаяння або вироблення захисного мотиву [11, с. 9].

Структура злочинної поведінки агресивної спрямованості має такі самі компоненти, як законослухняна, але зміст їх інший. Загалом, характеризується як антисуспільна, тобто заборонена законом через підвищену суспільну небезпеку. Можна виокремити три основних етапи механізму злочинної поведінки молоді: мотиваційний, цілепокладаючий, операціональний (виконавчий), кожен з яких виконує свої функції у взаємозв’язку з іншими [94, с. 214].

До найбільш суттєвих внутрішніх факторів, що детермінують генезу емоційної сфери молоді, можна віднести потребово-мотиваційну активність, розвиток адаптивних і захисних функцій організму. До зовнішніх факторів – умови життєдіяльності, серед яких як соціально-психологічні, так і природно-техногенні.

Виявлення та вивчення мотивів злочинної поведінки важливі не тільки для запобігання, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, психологічної роботи з конкретними особами, успішного виховного впливу на окремих злочинців, правильної кваліфікації, а й для вирішення загальних задач профілактики злочинності.

Мається на увазі типологія особи злочинця залежно від мотивів злочинної поведінки. Створена на цій основі, вона буде дуже цінна, саме з профілактичною метою, оскільки не можна успішно запобігати кримінальним правопорушенням, якщо не знати мотиви, за якими вони вчиняються.

Мотив – внутрішнє спонукання до поведінки, те, навіщо воно здійснюється, у ньому полягає його суб’єктивний сенс. Тому можна сказати, що мотив найбільш яскраво характеризує людину і особа така, як її мотиви [108; 285].

За характером злочинної спрямованості може бути виділено такі типи: корисливий, насильницький, корисливо-насильницький, універсальний і навіть *алкогольно-наркотизований тип.* Останній становлять ті, хто перебуває у патологічній залежності від алкоголю та наркотиків й вчиняють корсиливі

кримінальні правопорушення для того, щоб забезпечити себе спиртними напоями чи наркотичними засобами. Найчастіше такі суб'єкти опиняються на соціальному дні, а їх ресоціалізація характеризується винятковою складністю. Як правило, вона має супроводжуватись лікуванням.

Дезадаптація та відчуження подібних осіб стрімко прогресує при настанні таких умов, як розпад сім'ї, коли діти втікають від батьків, переїзд на проживання в інший регіон, зміна роду занять – іншими словами, їхнє «скочування» має місце тоді, коли значно послаблюється чи взагалі перестає діяти звичний чи досить сильний соціальний контроль. Спостереження показали, що такі особи, навіть маючи певне місце проживання та роботу, ведуть по суті дезадаптований спосіб життя.

За ступенем стійкості злочинної установки можна виділити наступні підтипи:

а) *ситуаційний* – особи, які користуються сприятливими ситуаціями вчинення кримінальних правопорушень;

б) *нестійкий* – їх нестійкість проявляється, зазвичай, у тому, що вони схильні до коливань у виборі варіантів поведінки між дозволеним і забороненим, найчастіше схиляючись на користь останнього. Представників такого типу можна зустріти серед молодих людей, які не в змозі встояти перед спокусою вчинити кримінальне правопорушення або під тиском однолітків чи дорослих;

в) *злісний* – становлять ті особи, які самі активно й цілеспрямовано створюють сприятливі ситуації вчинення протиправних дій. Їм притаманні вміння й навички, знання обстановки й умов вчинення протиправних діянь;

г) *особливо небезпечний* – особи, які організовують наркобізнес на регіональному, міжрегіональному та міжнародному рівнях. Вони не тільки активно забезпечують сприятливу ситуацію для себе, а й створюють систему для довгострокової й безпечної злочинної діяльності. Ці особи, як правило, співпрацюють із злочинними спільнотами, нерідко входять до їх складу.

Виокремивши у структурі особи-злочинця такий тип як алкогольно-наркотизований, перейдемо до типологізації осіб, які втягують молодь у кримінальну протиправну діяльність, зокрема у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Так, Е. В. Расюк вважає, що осіб, які причетні до незаконного обігу наркотиків, умовно можна поділити на дві категорії: споживачі наркотиків та особи, які причетні до незаконного розповсюдження наркотиків, включаючи осіб, які входять до злочинних організованих наркоугруповань. Що стосується споживачів наркотиків, то тут Е. В. Расюк виділяє ряд самостійних, хоча й тісно взаємопов'язаних підгруп:

«відносного ризику» (особи, які проявляють нездоровий інтерес до наркотиків);

«підвищеного ризику» (особи, які вживали наркотики без усвідомлення шкідливих для свого здоров'я наслідків);

«предхворобливого ризику» (особи, що епізодично вживають наркотики, але ще не стали наркоманами);

«хворих наркоманією» (особи, яким медичною комісією встановлено діагноз «наркоманія») [233, с. 13-14].

До речі, М. С. Хруппа виділів серед осіб, причетних до немедичного вживання наркотиків, додаткові підгрупи:

а) група крайнього ризику: особи, які через різні обставини виявляють прагнення до немедичної наркотизації або психотропотизації; особи, які експериментують на собі з наркотиками чи психотропами;

б) група із загрозливим розвитком патологічного процесу захворювання на наркоманію чи психотропоманію: особи, які епізодично вживають наркотики чи психотропи; особи, які зловживають наркотиками чи психотропами без явних ознак психічної або фізичної залежності від них;

в) група хворих на наркоманію чи психотропоманію: особи з психічною залежністю; особи з фізичною залежністю; хронічні наркомани чи психотропомани [287, с. 54].

Щодо збувачів наркотиків, то Е. В. Расюк поділяє таких осіб на наступні категорії:

крупні наркоділки (організатори, лідери організованих наркоугруповань та їх помічники);

особи, причетні до незаконного виготовлення наркотиків;

особи, що незаконного культивують наркотиковмісні речовини, з метою їх подальшого збуту;

перевізники наркотиків;

розповсюджувачі наркотиків [233, с. 13-14].

У свою чергу Д. Й. Никифорчук та О. М. Стрільців визначають наступну структуру осіб, які причетні до незаконного обігу наркотиків [224, С. 36-40].

Організатори – це особи, що організують і керують діяльністю злочинних груп. Як правило, у цій ролі виступають злочинні авторитети, наприклад, особи, що добре орієнтуються в сфері незаконного обігу наркотиків, раніше засуджені за вчинення злочинів вказаної категорії. Найчастіше вони розпоряджаються великими коштами, але самі в здійсненні операцій по скупці і продажу наркотиків особистої участі не приймають. Вони лише фінансують цю діяльність і одержують доходи, ретельно маскуючи свою причетність до наркобізнесу.

Збувачі (оптовики, перекупники, роздрібні торговці) – особи, що роблять незаконну реалізацію наркотиків. Вони різні за соціальним станом, віком, професійними і злочинними навичками. Серед роздрібних торговців значне число неповнолітніх і жінок. Але всіх їх поєднує негативне відношення до соціально-корисної діяльності, корислива мотивація, наявність злочинного досвіду, у тому числі по виготовленню, споживанню і збуту наркотиків. Особливістю протиправної діяльності збувальників наркотиків є її організований характер, розгалуженість злочинних зв’язків, розподіл ролей.

Виробниками наркотичної сировини і наркотиків виступають різні категорії населення. Ними можуть бути і сільські жителі, що вирощують наркотиковмісткі культури (частина – за замовленнями збувальників), і особи, які тривалий час допускають немедичне вживання наркотиків, особливо

опіатів та амфетамінний ряд, науковці, представники високооплачуваних сфер хімічного, біологічного виробництва, студенти фізико-хімічних факультетів тощо.

Перевізники наркотиків – це найчастіше споживачі наркотиків і дрібні збувальники, але перевізниками можуть бути й особи, прямо не зв'язані з незаконним обігом наркотиків: родичі, сусіди, випадкові знайомі, попутники осіб, що володіють маршрутними можливостями (водії, працівники повітряного і залізничного транспорту тощо). Нерідко участь у незаконному обігу наркотиків приймають організатори і власники притонів, а також особи, що здобувають чи зберігають наркотики з метою особистого споживання.

В. Г. Пшеничний виділяє такі типи учасників злочину, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків:

а) наркоділки, які очолюють організовані групи чи інші формування, та їх найближче оточення. Їх характеристика збігається з характеристикою лідерів інших організованих структур і передбачає наявність у них таких якостей, як авторитарність, жорстокість, організаційні здібності, впевненість у власній перевазі та недоторканності тощо;

б) рядові учасники злочинних груп. Для них характерні жадібність, егоїзм, відсутність жалю до жертв, жорстокість, готовність до силових методів вирішення конфліктів тощо;

в) особи, які вирощують наркотичні речовини. Як правило, їх особисті якості не пов'язані з криміналізацією, близькі до характеристик жителів відповідної місцевості. Для них не є обов'язковим мотив користі чи збагачення;

г) особи, які збирають дикорослі наркотичні речовини. Серед них дисертант виділяє три групи: 1) професіонали, орієнтовані на користь – збагачення; 2) випадкові особи, які приїхали «за компанію», «з цікавості»; 3) наркомани;

д) збувальники-професіонали, орієнтовані виключно на збагачення. Для них характерні спритність, наполегливість, уміння відшукати й переконати клієнта, прагнення встановити взаємовигідні зв'язки з працівниками правоохоронних органів, які обслуговують дану територію [229].

О. Ф. Дудар визначає наступні категорії осіб, причетних до незаконного обігу наркотиків [84, с. 56-66].

Організатори злочинних угруповань – особи, які організують і керують діяльністю груп з придбання, виготовлення і поширення наркотиків на чорному ринку. Ними, як правило, стають злочинні авторитети, раніше судимі особи і, зокрема, за злочини, пов'язані з наркотиками, які добре орієнтуються у сфері обігу наркотиків. Останнім часом злочинні угруповання частіше очолюють особи, які володіють великими коштами. Самі організатори, як правило, в здійсненні операцій по скупці й продажу наркотиків участі не беруть, вони лише фінансують цю діяльність і одержують прибутки, старанно маскуючи свою причетність до наркобізнесу. Збувальники (оптові збувальники, перекупщики, роздрібні збувальники) – особи, які здійснюють незаконну реалізацію наркотиків. Для них характерним є негативне

відношення до соціально-корисної діяльності, наявність злочинного досвіду, в тому числі й з виготовлення, споживання і збуту наркотиків. Особливістю протиправної діяльності збувальників наркотиків є її організований характер, розгалуженість злочинних зв'язків, їх міжрегіональний і міждержавний характер, розподіл ролей серед учасників злочинного угруповання. Встановлено, що характерною ознакою злочинних угруповань збувальників наркотиків є їх функціонування за земляцькою (національною) ознакою, що створює додаткові труднощі при розкритті і розслідуванні злочинної діяльності.Виробникинаркотиків – різноманітні категорії населення, медики, науковці, працівники хімічних підприємств та ін. Ними можуть бути сільські жителі, які вирощують наркомісткі культури (частково – на замовлення збувальників).Заперевізниківнаркотиків організатори злочинних угруповань використовують як споживачів і дрібних збувальників, так і осіб, відкрито не пов'язаних зі злочинним обігом наркотиків: родичів, сусідів, випадкових знайомих, попутників, осіб, які володіють маршрутними можливостями (водіїв, працівників повітряного і залізничного транспорту та ін.) [84].

У свою чергу, М. М. Давидова визначила типологію осіб, які вчиняють схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, зокрема це особи, які:

1) не вживають наркотичні засоби, професійно беруть участь у незаконному обігу наркотиків. Особи, які не вживають і схиляють інших до вживання наркотичних засобів, як правило, пов'язані з організованим незаконним наркообігом (злочинні групи та організації, які здійснюють протиправну діяльність у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів). До даної категорії слід віднести збувачів наркотиків, зацікавлених у створенні мережі розповсюдження психоактивних речовин з метою розширення ринку їх збуту та отримання злочинного прибутку. Наприклад, *Тернопільським міськрайонним судом Тернопільської області засуджено ОСОБУ_2 (громадянина України, не одруженого, не працюючого, раніше неодноразово судимого за ст. 125, 185, 186, 229-6, 309 КК України) за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 307, ч. 2 ст. 309, ч. 1 ст. 311, ч. 2 ст. 315, ч. 1 ст. 317 КК України. Так, встановлені факти неодноразових протиправних дій ОСОБИ_2, а саме: незаконне придбання психотропної речовини – амфетамін, зберігання її за місцем свого проживання, з метою збуту, та в подальшому її збуті іншим особам; неодноразово надавав приміщення, де він проживає для незаконного вживання наркотичних засобів; незаконно купував та зберігав прекурсори для виготовлення наркотичних засобів; з метою збудження бажання вжити психотропну речовину амфетамін, в громадському місці шляхом пропозиції та переконання про надзвичайний стан ейфорії схиляв потерпілого до вживання психотропної речовини – амфетамін* [37]. Такі особи здебільшого вчиняють втягнення з метою одержання прибутку, зокрема, на цьому наголошує 91 % респондентів, які назвали основною причиною вчинення – корисливий мотив;

2) вживають наркотичні засоби самі та не пов'язані з організованим незаконним наркообігом, мають наркотичну залежність або вживають

наркотики епізодично, купують або виготовляють, зберігають наркотичні засоби без мети збуту для себе. Зазвичай такі особи схиляють інших до вживання наркотичних засобів у «дружній» формі (пропозицією, наданням порад тощо). Наприклад, *у 2018 році Богодухівським районним судом Харківської області засуджено ОСОБУ_2 (громадянина України, з середньою освітою, не працюючого, неодруженого, не судимого) за вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 315 КК України. Так, ОСОБА_2, незаконно придбала на ринку насіння маку, після чого перенесла його до квартири за місцем свого проживання, де незаконно, шляхом виварювання виготовила рідину світло коричневого кольору, яка згідно з висновком судової експертизи є особливо небезпечним наркотичним засобом – концентратом з макової соломи. Після чого незаконно зберігала її без мети збуту за місцем свого проживання. В подальшому, знаходячись за місцем свого проживання, запропонувала своїй знайомій вжити шляхом перорального прийому особливо небезпечний наркотичний засіб – концентрат з макової соломи, та схилила потерпілу до його вживання* [34]. Такі особи, вчиняють схиляння інших осіб за місцем свого проживання, а в подальшому, отримавши згоду від потерпілого, можуть надавати для вживання приміщення, де проживають. Тобто, вчиняють ще й кримінальне правопорушення за ст. 317 КК України. Крім того, такі особи зазвичай схиляють до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів осіб із кола своїх знайомих (83 %) чи навіть родичів (8 %). Також необхідно враховувати, що у більшості випадків такі особи не працюють, не мають коштів на придбання наркотичних засобів, і тому вчиняють схиляння з метою одержання вигоди [63];

3) вживають наркотичні засоби самі та пов’язані з організованим незаконним наркообігом. Особи, які вживають наркотичні засоби самі та пов’язані з організованим незаконним наркообігом, мають наркотичну залежність, купують або виготовляють самі наркотичні засоби, зберігають їх для себе та для збуту наркозалежним чи іншим особам. Такі особи схиляють інших до вживання наркотичних засобів з корисливих мотивів, з метою отримати кошти для придбання наркотиків для особистого вживання [63]. Наприклад, *Бердянським міськрайонним судом Запорізької області засуджено ОСОБУ_2 (громадянина України, який має середню освіту, вдівець, не працює, раніше неодноразово судимий за ст. 190, 307, 309, 311, 317 КК України) за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 307, ч. 2 ст. 309, ч. 2 ст. 315 КК України. Так, ОСОБА_2, з метою збуту особливо небезпечного наркотичного засобу, неодноразово, повторно, умисно, незаконно придбав та зберігав при собі особливо небезпечний наркотичний засіб – канабіс у вигляді сухої подрібненої речовини рослинного походження, сіро-зеленого кольору. У подальшому неодноразово збував іншим особам особливо небезпечний наркотичний засіб – канабіс. Також, неодноразово виготовляв, за місцем свого мешкання наркотичний засіб – концентрат з макової соломки (екстракційний опій), зберігав його для власного вживання. При цьому, схилив свого знайомого до вживання наркотичного засобу – канабіс, шляхом пропозиції* [33; 63, с. 113].

Підводячи підсумки аналізу, зазначимо, що особа, яка втягує молодь у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у 90 % збуває або вживає наркотичні засоби, нерідко має психічні відхилення, судимість. Їй притаманні такі негативні риси, як егоїзм, жорстокість, агресивність, зневажання суспільних обов'язків, нехтування інтересами інших, жадібність, цинізм.

За характером злочинної спрямованості варто виокремити *алкогольно-наркотизований тип* особи-злочинця (підтипи: ситуаційний; нестійкий; злісний; особливо небезпечний) й охарактеризувати особу, яка втягує молодь у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів так: чоловік (74 % кримінальних проваджень) віком 25–35 років (59 %), неодружений (38 %), офіційно не працевлаштований (54 %), має повну загальну середню (65 %) або професійно-технічну освіту (22 %), схильний до вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (75 %). Дітей нерідко втягують у злочину діяльність раніше судимі особи (45,3 %), а також батьки чи особи, що їх замінюють (18,3 %).

Для кримінологічної характеристики важливо з'ясувати: а) характер взаємозв'язку між особою злочинця та особою потерпілого. У більшості вивчених кримінальних проваджень (54,7 %) зазначені особи підтримували знайомство чи товариські відносини, у 30,6 % випадків між особами були родинні зв'язки, у 14,7 % – знайомство було короткочасним, переважно відбувалося під час спільного вживання алкогольних напоїв чи наркотичних засобів; б) відомості про особу-злочинця, його поведінку в період, що передував втягненню, зокрема типовою є ситуація, коли їх раніше притягували до адміністративної (16 % кримінальних проваджень) або кримінальної відповідальності (11 %). Найуразливішою для втягнення є вікова група осіб віком від 16-ти до 22 років.

Аналіз емпіричних досліджень дозволив розробити й запропонувати авторську кримінологічну типологію осіб, які втягують молодь у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що враховує вид суспільно небезпечного діяння, наркотичну залежність, глибину та стійкість злочинних проявів, мотиви злочинної діяльності, за основними групами:

1) *професійний* – особи, які не вживають наркотичні засоби, професійно беруть участь у незаконному обігу наркотиків й втягують до злочинної чи іншої антигромадської діяльності інших. До цієї групи входять молоді люди віком 25–35 років, які групують навколо себе молодь переважно для дрібних доручень, спільного проведення часу, розпивання спиртних напоїв, уживання наркотиків, учинення корисливих кримінальних правопорушень (50 %);

2) *кримінальний* – особи, які вживають наркотичні засоби самі, не пов'язані з організованим незаконним наркообігом, як правило засуджені віком понад 25 років. Відбувши покарання, вони намагаються відновити втрачені соціальні зв'язки. Приховують залучення, як правило дітей, у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що ускладнює їх виявлення (17,77 %);

3) *організований* – особи, які належать до організованих злочинних груп зі стійкими антигромадськими поглядами. Втягнення у вживання відбувається під час учинення кримінальних правопорушень з метою прив'язки до злочинного угрупування й втягнення у злочинну діяльність (23,33 %);

4) *сімейний* – особи, які пов'язані родинними зв'язками. Здебільшого це родичі (батьки або особи, що їх замінюють), які деградовані, що живуть переважно за рахунок злочинних або антигромадських занять пов'язаних з незаконним обігом наркотиків (8,88 %).

Таким чином, дослідження кримінологічних ознак особи-злочинця, який втягує молодь у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів дозволяють з високим ступенем ймовірності встановити можливе коло осіб, від яких можна чекати вчинення таких кримінальних правопорушень, й провести цілеспрямовані заходи впливу на них з метою недопущення вчинення протиправних дій, а також виявити обставини, що сприяли втягненню, визначати найбільш ефективні заходи запобігання.

Висновки до розділу 2

1. Динаміка відтворення втягнення молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів на рівні відповідної статистичної моделі відповідає генеральним трендам наркозлочинності й засвідчила найбільш виражене падіння рівня, найнижчі абсолютні прирости у 2023 р. За останні роки рівень виявлених таких кримінальних правопорушень скоротився більш ніж у 10 разів, що виводить такий вид кримінальних практик як втягнення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів молоді на провідні «антирейтингові» позиції.

2. Втягнення молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів трапляються дедалі частіше. Цілком очевидно, що втягнення до вживання наркотиків молоді є потужним фактором стимулювання попиту на них – базової детермінанти всієї наркозлочинності. Саме тому неприпустима мінімізація уваги держави до цих кримінальних правопорушень є, без перебільшення, злочинною бездіяльністю по відношенню до майбутніх поколінь.

Втім, врахування такого стану у його статиці ще недостатньо для розробки дієвих, а головне – проактивних контрзаходів. Статистична модель злочинності без якісної її інтерпретації сама по собі навряд чи може бути в достатній мірі корисною у справі запобігання втягнення молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

3. Нестабільність економічного та суспільно-політичного життя країни, різке зниження життєвого рівня населення, деградація традиційних моральних устоїв, пропаганда в засобах масової інформації різних форм девіантної поведінки, а також низка інших факторів створили сприятливі умови для зростання наркотизму в Україні, в першу чергу серед молоді. Численні реформи, спрямовані на розвиток прогресивних суспільних відносин,

викликали серед іншого й негативні наслідки у вигляді виникнення нових сфер прояву кримінальних тенденцій, пов'язаних із наркотизмом.

4. Молодіжне середовище відіграє важливу роль у становленні особистості, задоволенні її духовних потреб. Аналіз саме соціального оточення молоді дозволив виявити ті суперечності мікросередовища, які лежать в основі спотвореного їх духовного світу. Різноманітність цих суперечностей зводиться до декількох типологічних груп:

І група – *внутрішньосімейні* (не відповідність нормам моральності відношення між батьками та повнолітніми дітьми; порушення етичної цілісності відносин між батьками і дітьми; відсутність єдності в етичній спрямованості дітей (особливо в багатодітних сім'ях) та відмова дитині в емоційному теплі) та *внутрішньоколективні* (виникають в етичній спрямованості мікрогруп усередині колективу, при не сформованості єдиної думки і єдиних оцінок, а також відсутності взаєморозуміння між колективом і його керівником);

ІІ група – суперечності міжколективні, такі, що виявляються, наприклад, в неприйнятті психології колективу в якому перебуває особа. Найпоширенішими тут є суперечності в психологічній спрямованості і вимогах частини колективу, які роблять вплив на формування подвійної моралі особи, що ставиться без належної пошани до суспільних вимог;

ІІІ група – між колективами і малими групами, що формуються поза колективом. До них належать суперечності в етичній зовнішності і психологічній спрямованості школи, ЗВО, студентського колективу і неформальних молодіжних угруповань за місцем проживання чи навчання, які часто мають асоціальну групову психологію, стимулюючу молодь вживати наркотики чи схилятися до їх незаконного обігу.

5. Для кримінологічної характеристики важливо з'ясувати: а) характер взаємозв'язку між особою злочинця та особою потерпілого. У більшості вивчених кримінальних проваджень (54,7 %) зазначені особи підтримували знайомство чи товариські відносини, у 30,6 % випадків між особами були родинні зв'язки, у 14,7 % – знайомство було короткочасним, переважно відбувалося під час спільного вживання алкогольних напоїв чи наркотичних засобів; б) відомості про особу-злочинця, його поведінку в період, що передував втягненню, зокрема типовою є ситуація, коли їх раніше притягували до адміністративної (16 % кримінальних проваджень) або кримінальної відповідальності (11 %). Найуразливішою для втягнення є вікова група осіб віком від 16-ти до 22 років.

6. Аналіз емпіричних досліджень дозволив розробити типологію осіб, які втягують молодь у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що враховує вид суспільно небезпечного діяння, наркотичну залежність, глибину та стійкість злочинних проявів, мотиви злочинної діяльності, за основними групами:

1) професійний – особи, які не вживають наркотичні засоби, професійно беруть участь у незаконному обігу наркотиків й втягують до злочинної чи іншої антигромадської діяльності інших. До цієї групи входять молоді люди

віком 25–35 років, які групують навколо себе молодь переважно для дрібних доручень, спільного проведення часу, розпивання спиртних напоїв, уживання наркотиків, учинення корисливих кримінальних правопорушень (50 %);

2) кримінальний – особи, які вживають наркотичні засоби самі, не пов'язані з організованим незаконним наркообігом, як правило засуджені віком понад 25 років. Відбувши покарання, вони намагаються відновити втрачені соціальні зв'язки. Приховують залучення, як правило дітей, у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що ускладнює їх виявлення (17,77 %);

3) організований – особи, які належать до організованих злочинних груп зі стійкими антигромадськими поглядами. Втягнення у вживання відбувається під час учинення кримінальних правопорушень з метою прив'язки до злочинного угрупування й втягнення у злочинну діяльність (23,33 %);

4) сімейний – особи, які пов'язані родинними зв'язками. Здебільшого це родичі (батьки або особи, що їх замінюють), які деградовані, що живуть переважно за рахунок злочинних або антигромадських занять пов'язаних з незаконним обігом наркотиків (8,88 %).

РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ВТЯГНЕННЮ МОЛОДІ У ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ В УКРАЇНІ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

Сучасне українське суспільство першочерговим завданням вбачає мінімізацію та зниження до реального рівня такого суспільно небезпечного явища, як злочинність. Виходячи із зазначених наукових підходів, В. В. Василевич обґрунтовано зробив висновок про те, що загальносоціальне запобігання злочинам – це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього запобігання злочинам, а спрямована передусім на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави [225, с. 20].

Ефективність загальносоціальних заходів запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів пов’язана зі здатністю держави розробляти та реалізовувати ефективні комплекси запобіжних заходів за напрямами:

правовий – система спеціальних заходів загальнодержавного рівня боротьби зі кримінальним протиправним обігом наркотиків, що ґрунтується на міжнародних правових актах, що включає національні нормативні правові акти у цій сфері;

економічний – включають встановлення державної монополії на обіг наркотичних засобів, створення та заохочення економічно вигідних альтернатив культивування наркотиковмісних рослин; обмеження обсягів готівкового обігу грошей; обмеження числа та непрозорості офшорних зон, що використовуються для відмивання доходів від наркобізнесу;

– організаційно-правовий – удосконалення організаційної структури системи органів сектору безпеки та недержавних організацій, які мають як одну з основних функцій – запобігання незаконному обігу наркотиків. Основний зміст таких заходів складає моніторинг злочинного обігу наркотиків та ефективності заходів запобігання, захист об’єктів виробництва, зберігання та застосування наркотиків від злочинних посягань; припинення діяльності організованих груп та злочинних організацій; примусове медичне лікування осіб, які страждають на наркоманію; сприяння ресоціалізації осіб, які відбувають покарання;

соціальний – антинаркотична пропаганда, освіта; оздоровлення осіб, втягнутих до вживання наркотиків, підтримка їх працездатності та інтересу до життєвих цінностей.

Світовий досвід свідчить, що відсоток осіб, які позбулися наркозалежності, доволі низький. До того ж залишається висока ймовірність рецидиву. Звідси випливає, що одним з найефективніших шляхів боротьби з наркоманією є її профілактика.

Перешкоджають проведенню профілактичних заходів серед інфекційних наркоманів такі причини:

– відсутність особистої мотивації щодо збереження здоров'я у споживачів наркотиків;

– недостатнє розуміння адміністративними органами необхідності збалансованості стратегії «зменшення шкоди» [73, с. 17] і боротьби з наркотиками, упереджене ставлення представників правоохоронних органів до наркоманів;

– продовжують переважати недовіра до стратегії «зменшення шкоди» і відсутність підтримки цієї стратегії суспільством взагалі, але тільки тією його частиною, яка безпосередньо пов'язана з цією проблемою (наркомани, їх найближче оточення);

– сформована негативна суспільна думка щодо наркоманів, яка сприяє їх десоціалізації;

– неготовність наркотичної служби працювати в профілактичному напрямі щодо ВІЛ/СНІДу;

– практично відсутні ефективні форми роботи недержавних організацій з адміністраціями.

Слід взяти до уваги, що в західноєвропейських країнах існують соціальні технології, які дозволяють частково повернути наркомана до нормального життя. Такі технології були об'єднані в рамках концепції «зменшення шкоди».

Концепція «зменшення шкоди» передбачає такі напрями роботи:

– пропаганда здорового способу життя;

– масова просвіта населення;

– пропаганда обміну шприців та голок;

– замісна терапія.

Впровадження цих програм у країнах Західної Європи довели їх ефективність. Досвід наших найближчих сусідів свідчить, що такі програми дають ефект. Наприклад, у Литві були досягнуті такі результати:

– значно вищий відсоток ремісії, ніж при лікуванні наркоманії іншими способами;

– повернення наркоманів, які взяли учать у метадоновій програмі, до нормального способу життя (відродження сім'ї, працевлаштування);

– рівень злочинності серед наркоманів, які взяли участь в метадоновій програмі, був нижчим від загальнодержавного;

– відбулась реєстрація і, відповідно, легалізація наркоманів, які взяли участь у цій програмі;

– завдяки впровадженню програми обміну голок та шприців вдалося значно уповільнити темпи поширення ВІЛ/СНІДу серед ін'єкційних наркоманів в колоніях, тюрмах, слідчих ізоляторах (наприклад, у м. Клайпеді, за даними на 2017 рік, вдалося на 45–80 % знизити поширення ВІЛ-інфекції серед ін'єкційних наркоманів);

– значно зменшилась забрудненість місць традиційного прийому наркотиків використаними голками та шприцами.

Наведені факти свідчать про позитивні зрушення програми «зменшення шкоди». Водночас треба зауважити, що вказані програми, які і будь-які соціальні технології, за умови їх некоректного впровадження несуть потенційну небезпеку для суспільства і особи.

Відсутність контролю з боку держави та її правоохоронних органів може призвести до:

– незаконного обігу легалізованих наркотиків;

– зловживань посадових осіб недержавних громадських організацій під час розповсюдження гуманітарних голок і шприців;

– можливість таких організацій потрапити під вплив кримінального середовища з метою перетворення пунктів обміну голок і шприців на пункти розповсюдження наркотиків.

Важливим фактором підвищення ефективності програм «зменшення шкоди» є підготовленість громадської думки, у тому числі й представників правоохоронних органів щодо впровадження цих програм.

Зазначимо, що запобіганню ризикованої поведінки молоді сприяє:

– наявність досвіду інформаційно-профілактичної роботи з учнями середніх шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів стосовно формування навичок здорового способу життя, безпечного сексу, загрози наркотизації, її шкідливого впливу на здоров'я, можливості зараження ВІЛ/СНІДом через ін'єкційне вживання наркотиків. Залучення до такої діяльності спеціально підготовлених волонтерів із числа молоді;

– існування у більшості середніх шкіл посад медичних працівників, психологів і соціальних педагогів;

– досвід роботи клінік, створених для молоді;

– досвід працівників соціальних служб для молоді та неурядових організацій щодо формування безпечної поведінки молоді;

– функціонування мережі центрів планування сім'ї в областях;

– доступність середньої загальної освіти для всіх дітей, що надає можливість проводити профілактичну роботі через навчальні заклади. У ряді шкіл запроваджується комплексне розв'язання завдань протидії наркотизму молоді за допомогою валеологічної освіти [151, с. 28]. Видано підручники з валеології, що пройшли апробацію й отримали схвальну оцінку вчителів, учнів, батьків;

– досвід діяльності об'єднань самодопомоги наркозалежним особам.

Таким чином, варто наголосити, що у першу чергу загальносоціальні заходи запобігання повинні бути спрямовані на дітей та молодь. Відмітимо, що запобіжний вплив на злочинність, пов'язану з наркотиками, є важливим засобом соціального регулювання суспільних відносин, виступає в якості взаємодії заходів соціально-економічного, організаційно-правового і виховного порядку. Проведення активної соціальної політики в країні тісно пов'язане із загальним завданням вдосконалення суспільних відносин, розширення демократії, гласності, забезпечення соціальної справедливості. Часткою соціальної політики є забезпечення стратегії формування етичної особи. Антинаркотична профілактична політика серед молоді є різновидом

кримінологічної політики, яку необхідно розглядати як основу наукової концепції у сфері запобігання незаконному обігу наркотиків. Комплекс таких заходів з властивими йому масштабністю, різносторонністю та всеохоплюючим характером становить базу, фундамент для здійснення спеціально-кримінологічного запобігання, проведення профілактичних заходів уповноваженими державними органами, у тому числі й правоохоронними, і повинен містити такі завдання: 1) визначення індивідуальних факторів ризику та вжиття заходів, що змінюють (коригують) поведінку особи; 2) вплив на міжособистісні стосунки та створення здорової обстановки у сім'ї (колективі); 3) нагляд за громадськими місцями – школами, гуртожитками, середніми спеціальними навчальними закладами (особливу увагу слід приділяти дитячим установам закритого типу, відбір кадрів для роботи в яких слід ретельно контролювати); 4) звернення до загальнокультурних (духовних) цінностей та впровадження їх у масову свідомість й масову культуру; 5) формування моральних стандартів поведінки, пропагування здорового способу життя, розвиток системи цінностей, спрямованих на нейтралізацію різних девіантних форм поведінки, неприпустимість їх привабливості, новизни, передусім щодо молоді (саме на цьому рівні має ставитися питання про вплив ЗМІ на пропаганду насильства, жорстокості, аномальних форм сексуальної поведінки); 6) активний соціальний контроль за негативними явищами суспільного життя як проституція, порнографія, наркотизм [1].

Загальнозапобіжний ефект мають заходи з підтримки і розвитку освіти і культури в суспільстві, збереження духовно-моральної спадщини, оскільки достовірно встановлено, що освітній і культурний рівень людей, їх вихованість, духовність, відданість кращим народним традиціям, правова освіченість і не тільки утримують людей від вчинення кримінальних правопорушень, визначаючи багато в чому не викривлену кримінально систему особистих і соціальних цінностей, але і спроможність значної частини населення протистояти негативному впливу ЗМІ, що пропагують вседозволеність, культ сили, жорстокість, культуру бездуховного споживання. Також одним з дієвих напрямків є розробка та реалізація *цільової комплексної програми виховання* яка може принципово вплинути на вирішення проблеми формування позитивної правосвідомості дітей [1].

Наявність особливостей при застосуванні заходів запобігання визначається специфікою правового і фактичного становища молоді як соціально-вікової групи суспільства, що знаходиться в стані інтенсивного розвитку та формування, специфікою причин злочинності, а також особистісних якостей дітей, молоді [1].

У загальному вигляді до таких заходів варто віднести:

1) розроблення програм соціального та економічного розвитку окремих категорій молоді (наприклад: сільської молоді, «дітей вулиць» тощо);

2) надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, адресного підходу до забезпечення прожиткового мінімуму доходів сімей, дотримання соціальних гарантій і пільг, встановлених законодавством;

3) збереження закладів освіти, створення нових типів навчально-виховних установ для дітей різного віку, організація їх дозвілля;

4) відновлення мережі державних спортивних клубів і секцій за місцем проживання, навчання, у сільській місцевості;

5) створення різних консультаційних центрів для молоді, надання психокорекційної допомоги підліткам, членам їх сімей задля усунення сімейних конфліктів [301, с. 142];

6) створення системи підвищення рівня працевлаштування молоді;

7) ініціація та реалізація соціальної реклами на загальнодержавному рівні;

8) забезпечення фінансовою підтримкою молодіжні та дитячі громадських організацій та виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей, молоді;

9) заходи з реалізації державної політики спрямованої на подолання дитячої бездоглядності та безпритульності;

10) заходи з виявлення і забезпечення розвитку творчих, інтелектуальних здібностей дітей та організації їх змістовного дозвілля тощо [102].

В основі запобіжної діяльності лежать низка нормативно-правових актів, зокрема Закони України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Сімейний кодекс, Кодекс законів про працю, Житловий кодекс, законодавчі акти щодо захисту дітей-інвалідів, дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків, а також правові акти стосовно захисту дітей і підлітків від злочинного впливу дорослих елементів, які втягують дітей у злочинну чи іншу антигромадську діяльність (пияцтво, наркоманію, проституцію тощо) [133, с. 267–268; 2].

Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001 р.) [216] передбачена система соціального захисту дітей. Під цим розуміється комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру, здійснення яких покладається на суб'єктів, зазначених у законі, щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки. А також визначено систему соціальної профілактики, як вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях. Законом передбачено виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді. Основними напрямами державної політики у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є розроблення та реалізація загальнодержавних, регіональних програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, соціального становлення молоді та інших програм стосовно сімей, дітей та молоді. Визначено напрями соціальної профілактики в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі – комплексні заходи, спрямовані на запобігання сімейному неблагополуччю, соціальному сирітству, насильству в сім'ї та жорстокому поводженню з дітьми, найгіршим формам дитячої праці, системний облік і догляд за дітьми та молоддю, які виявили схильність до

асоціальної поведінки, інформаційно-просвітницьку, пропагандистську роботи в сім'ях, серед дітей та молоді за місцем проживання, навчання або роботи, спрямованої на формування в особистості стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя [2].

Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.) [213] визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Для його виконання були створені в системі державних органів нові структури: спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноважений орган влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів Національної поліції; приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка). Така система покликана вирішувати одне загальне завдання – захищати права і законні інтереси неповнолітніх, усунувши паралелізм і неузгодженість у роботі окремих ланок, які в тій чи іншій мірі причетні до цієї справи.

Здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на уповноважені підрозділи органів Національної поліції (ст. 5 «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»)[213].

Також варто зазначити, що відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» (2015 р.) [211], ст. 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.), ст. 10 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.) [204] та ін.

Варто звернути увагу й на схвалену Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р. (2018 р.) щодо запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються дітьми, у тому числі й молоддю. Цією програмою визначено ряд заходів, спрямованих на запобігання правопорушень серед дітей, зокрема: запровадити механізм міжвідомчої координації дій з метою профілактики правопорушень серед дітей, що передбачатиме, зокрема, процедуру інформаційного обміну; узгодити завдання з профілактики правопорушень серед дітей між органами державної влади та органами місцевого самоврядування; розробити рекомендації для територіальних громад щодо необхідності створення такого благоустрою територій населених пунктів, який сприятиме створенню безпечного

середовища та зниженню рівня злочинності; збільшити кількість заходів з профілактики правопорушень під час розроблення програм соціально-економічного розвитку, спрямованих на забезпечення працевлаштування, розвитку освіти, охорони здоров'я, надання соціальних послуг, благоустрою, подолання бідності; запровадити проведення оцінки ризиків вчинення правопорушень дітьми та корекційних програм, орієнтованих на усунення факторів, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, які схильні до протиправної поведінки, перебувають у складних життєвих обставинах тощо [219].

Такі заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді не спрямовані на безпосереднє запобігання наркотизму, але сприяють усуненню об'єктивних його причин серед молоді, зниження загального рівня криміногенної ситуації серед молоді.

Серед загальних заходів вдосконалення правового механізму запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів можна виділити наступні:

1) вдосконалення норм законодавства щодо притягнення неповнолітніх до відповідальності не лише за злочини, але й за адміністративні, дисциплінарні проступки та порушення у сфері цивільного законодавства (наприклад: застосування різних видів суспільно-корисних робіт спрямованих на усунення шкоди завданої неправомірними діями молодих людей);

2) проведення круглих столів з представниками молодіжних організацій при формуванні молодіжних програм із запобігання наркотизму серед молоді;

3) залучення до реалізації запобіжних заходів не тільки правоохоронні органи, але й громадські організації (в тому числі і дитячі та молодіжні організації), широке залучення громадян;

4) введення в програму загальної освіти дисциплін з правового виховання та освіти;

5) залучення до запобіжної роботи місцеві органи виконавчої влади та місцевого самоврядування тощо [289].

Стратегічним пріоритетом загальносоціальних заходів запобігання втягненню молоді у вживання наркотиків слід розглядати створення системи позитивної профілактики, яка орієнтується не на патологію, не на проблему та її наслідки, а на потенціал здоров'я, що захищає від виникнення проблем, – освоєння і розкриття ресурсів психіки і особи, підтримку молодої людини і допомогу їй у самореалізації власного життєвого призначення. Очевидна мета позитивно спрямованої загальної профілактики полягає у вихованні психічно здорової, особливо розвиненої людини, здатної самостійно справлятися із власними психологічними ускладненнями і життєвими проблемами, не потребуючої прийому наркотиків [41].

За своїм конкретним змістом загальносоціальні заходи запобігання можна класифікувати наступним чином:

Соціально-економічні заходи – за своїм впливом спрямовані на нейтралізацію криміногенних наслідків функціонування економічної сфери держави як на макро-, так і мікрорівні. Можна погодитись з О. М. Джужею,

який зазначає про позитивний вплив на покращення економічного стану у державі на криміногенну ситуацію [129]. Соціально-економічні заходи включають: підвищення та відносне вирівнювання життєвого рівня молоді; поліпшення житлово-побутових умов проживання під час навчання; створення нормальних умов побуту і змістовного дозвілля молоді з урахуванням інтересів окремих його категорій та потреб; гарантування загальної трудової зайнятості під час навчання; створення фондів допомоги, милосердя, соціального захисту та реабілітації від наркозалежності здобувачів вищої освіти; організацію державної системи психолого-психіатричної допомоги тим, хто її потребує, раннього виявлення і діагностування відхилень у психічному розвитку особи тощо. Вказані заходи можуть бути передбачені у новій Загальнодержавній цільовій соціальній програмі «Молодь України» на 2026–2030 роки, нових ініціатив Уряду нашої держави щодо прийняття програм розвитку вищої освіти до 2030 року, підтримки становлення та розвитку сім'ї» тощо.

Соціально-правові заходи – покликані впливати на різні соціальні інститути суспільства з метою попередження криміналізації обстановки, пов'язаної з незаконним обігом наркоткиів. Специфіка розвитку антигромадських явищ знаходиться у взаємозв'язку із закономірностями корисних позитивних соціальних процесів. Проте зв'язок цей особливий, його можна назвати негативним. Так, реалізація соціальних програм, підвищення рівня життя, зростання культури і свідомості громадян сприяють зменшенню числа порушень соціальних норм. Навпаки, занедбаність рішень назрілих питань життя людей, ослаблення виховної роботи збільшують ймовірність антигромадської поведінки. Негативні явища «паразитують» на порушеннях основних, позитивних закономірностей розвитку суспільства або їх оптимальної взаємодії, «використовують» всі відхилення від основної лінії поступальної ходи суспільства.

У літературі та науці кримінології, роль релігії в нейтралізації соціальних протиріч висвітлена недостатньо, хоча останніми роками деякими дослідниками визнаються все більш зростання позиції церкви як в антинаркотичній пропаганді, так і як один із засобів лікування наркозалежних осіб від соціальної залежності від наркотиків [192]. Залучення людини до релігії і церкви саме по собі стає антинаркотичним чинником, оскільки:

– дотримання релігійним заборонам утримує його від непристойних вчинків (немедичного вживання наркотиків), не говорячи вже про протиправні дії;

– прикладом своєї законслухняності в поведінці й особистим переконанням свого оточення така людина схилятиме інших громадян до гідної поведінки і способу життя;

– його переконання сприятиме нормалізації обстановки в мікрогрупі, членом якої він є, зміцненню її засад і взаєморозуміння.

Технічні заходи – перешкоджають заподіяння суспільно-небезпечних наслідків шляхом застосування різних технологій, створення певних засобів і пристосувань, розробки відповідних правил, не виконують безпосередні

правоохоронні задачі. Державним органам влади розвивати наукове ставлення до проблеми для напрацювання науково-обґрунтованих рішень, проводити моніторинг змін тенденцій розвитку молодіжного середовища, систематичні соціологічні заміри потреб молоді для своєчасної реакції на соціальні, психолого-педагогічні виклики сьогодення [228].

Слід також зазначити, що актуальними на сьогодні залишаються і заходи, передбачені Концепцією створення системи моніторингу ситуації у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (2011 р.), зокрема:

приведення системи національних показників (індикаторів) оцінки наркоситуації у відповідність з критеріями Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркотичної залежності;

оцінку фактичного обсягу обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів та їх незаконного розповсюдження з урахуванням латентності, прогнозування негативних тенденцій у цій сфері, можливих економічних і соціальних наслідків;

діагностику соціальних груп підвищеного ризику, які допускають вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів не за медичним призначенням;

виявлення нових видів психоактивних речовин та прийняття рішення щодо доцільності здійснення заходів контролю за ними;

визначення причин розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та поширення наркоманії й пов’язаних з цим правопорушень;

розроблення системи заходів профілактики та протидії наркоманії і наркозлочинності, оцінки ефективності їх впливу на ситуацію;

доступ засобів масової інформації, широких верств населення до об’єктивних даних про тенденції зміни наркоситуації тощо [218; 63].

Зазначимо, що на виконання заходів, передбачених Стратегією державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року [220], Кабінетом Міністрів України був затверджений План заходів на 2015 рік (розпорядження від 25.03.2015 № 514-р) [63].

Стратегією визначалося, що профілактика вживання наркотиків молоддю є пріоритетом соціальної політики держави. З метою профілактики наркозалежності та запобігання зловживанню наркотиками держава забезпечувала:

надання пріоритету профілактичній роботі у наркополітиці;

змістовне оновлення профілактичної роботи з метою формування в суспільстві: захисних соціальних бар’єрів і готовності протистояти ризикам; здорового способу життя і залучення населення насамперед до суспільно корисної праці, розширення кола життєвих інтересів, не пов’язаних із вживанням наркотиків, алкоголю, тютюнопалінням та іншими шкідливими звичками;

проведення профілактичної роботи як складової частини всіх різновидів і форм реалізації наркополітики: контролю за обігом наркотиків, лікування та реабілітації наркозалежних осіб, боротьби з наркозлочинністю;

пропагування серед широких верств населення здорового способу життя із зосередженням особливої уваги на дітях, учнівській та студентській молоді, створення умов для його застосування, формування у них навичок несприйняття вживання психоактивних речовин;

розроблення заходів протидії поширенню наркотичної субкультури;

проведення постійного моніторингу ефективності профілактичних заходів і в разі потреби корегує та вносить зміни щодо тактики і методики їх реалізації;

взаємодію державних органів та інститутів громадянського суспільства із засобами масової інформації для підвищення рівня обізнаності населення, надання об'єктивної, науково обґрунтованої інформації про небезпеки, пов'язані із вживанням наркотиків, алкоголю та тютюнопалінням;

функціонування державної системи правової освіти та постійне об'єктивне інформування населення про наркотичну ситуацію в державі;

впровадження визначених у програмах підготовки та перепідготовки педагогічних працівників сучасних методик профілактичної роботи з подолання негативних проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді;

проведення конкурсів із створення телевізійних програм, публікацій у друкованих засобах масової інформації, художніх творів, сценаріїв фільмів на антинаркотичну тематику, в тому числі із залученням спонсорської допомоги громадських асоціацій та фондів [4].

У стратегії визначалися напрями профілактики шляхом:

впровадження апробованих передовою міжнародною та вітчизняною практикою профілактичних стратегій формування життєвих навичок, розроблення нових і удосконалення чинних програм та методик розв'язання наркотичних і алкогольних проблем згідно з вимогами МОН до наукових, науково-методичних та навчальних видань;

забезпечення державної підтримки розвитку системи позашкільної освіти;

розроблення та запровадження механізмів координації діяльності державних установ і громадських організацій у сфері профілактики вживання психоактивних речовин не за медичним призначенням;

реалізації стратегій зниження рівня незаконного попиту на наркотики серед молоді, формування в неї життєвих навичок, уміння протистояти ризикам і загрозам, пов'язаним з наркотиками;

підготовки і здійснення комплексу профілактичних заходів, спрямованих на підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків, формування у них свідомого відповідального ставлення до виконання обов'язків, пов'язаних з утриманням, вихованням та освітою дітей;

забезпечення ЗВО за рахунок бюджетних коштів достатньою кількістю інформаційної та методичної літератури для проведення профілактичної роботи з учнями, їх батьками та педагогічними працівниками;

забезпечення розвитку інфраструктури надання комплексної соціально-педагогічної та медико-психологічної допомоги студентам та їх батькам;

впровадження в програми підготовки та перепідготовки педагогічних працівників та лікарів загальної практики – сімейних лікарів сучасних методик профілактичної роботи з подолання негативних проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді;

створення і запровадження методики раннього виявлення дітей, які належать до груп ризику через їх незахищеність та інші чинники, що можуть призвести до початку вживання наркотиків (діти, батьки яких перебувають у трудовій еміграції за кордоном; діти із сімей з проблемами залежності; діти, що отримали психологічні травми внаслідок жорстокого поводження або сексуального насильства, безпритульні), сприяння захисту їх прав та недопущення соціального відторгнення;

проведення глибокого і систематичного моніторингу, оцінки ефективності профілактики наркоманії і внесення відповідних коректив у її організацію та зміст на основі наявних даних [220].

Водночас, у подальші періоди (2016-2017 рр.) такі плани не затверджувалися і, відповідно, Стратегія не отримала подальшого фінансування та реалізації. Як показала практика, такі заходи повинні проводитися з урахуванням поширеності незаконного вживання наркотиків як у цілому в державі, в окремих її регіонах, а також серед певних верств населення, особливо серед молоді, на підставі систематичних комплексних і науково обґрунтованих оцінок ситуації в цілому та окремих її аспектів.

Таким чином, основним недоліком наркополітики у нашій державі є відсутність Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року, яка базуватиметься на таких стратегічних пріоритетах:

профілактика вживання психоактивних речовин без медичних показань та підвищення поінформованості населення (запобігання зловживанню, підвищення обізнаності про шкідливий вплив наркотиків);

припинення незаконного виробництва та переробки наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

забезпечення доступу до необхідних профілактичних засобів та ефективних методів лікування осіб, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин;

забезпечення прав на лікування та профілактику осіб з розладами психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин, які перебувають в установах відбування покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби тощо [164].

Стратегічні цілі, вказані в документі, розподілятимуться відповідно до основних векторів реалізації цієї Стратегії на:

популяризацію здорового способу життя, зменшення попиту на психоактивні речовини;

протидію незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, а також зменшення пропозицій таких засобів і речовин, які знаходяться в незаконному обігу та своєчасне їх вилучення;

забезпечення доступності наркотичних лікарських засобів для осіб, які цього потребують;

надання своєчасних та якісних послуг із діагностики, профілактики, медичної та соціально-психологічної допомоги особам з розладами психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин, а також доступності комплексних програм зменшення шкоди [164].

Також, на виконання такої Стратегії, варто розробити План заходів по її виконанню, з урахуванням: по-перше, відношення до молоді як до особливої групи населення, що потребує підвищеного захисту; по-друге, підхід до проблеми з урахуванням пріоритетності її фінансування, орієнтації нормотворця на реальне забезпечення прав і інтересів підростаючого покоління; по-третє, модернізацію нормативно-правових та законодавчих актів з урахуванням підвищеного юридичного захисту прав молоді; по-четверте, підхід до проблеми з урахуванням пріоритетності соціальної профілактики, соціально-психологічної і педагогічної реабілітації, розширення системи заходів запобігання на противагу заходам кримінального покарання; по-п’яте, підхід до проблеми з урахуванням її комплексності, формування багаторівневої системи профілактики, створення системи координації запобігання злочинності серед молоді; по-шосте, підхід до проблеми з урахуванням регіональних умов. Все це повинно не просто бути, але і обов’язково функціонувати злагоджено і ефективно.

Реалізація загальносоціальних заходів запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів на регіональному рівні повинна будуватись відповідно до підходу, заснованого на формуванні життєвих навичок (health promotion education) – навчання здоровому способу життя, так звана «наступальна» профілактика. Часто використовувана в нашій країні, «оборонна» профілактика виходить з того, що підлітка слід оберігати від тих небезпек, яким він піддається. Простір для альтернативних форм поведінки обмежується чіткою нормою, яка визначається і дається зверху. Не охочі або такі, що не мають можливості її дотримуватися ставляться на облік. Таким чином, об’єктом профілактики стає не суспільство, що визначає норму, а окрема людина, яка їй не відповідає (або не може відповісти). Такий підхід приводить до постійної небезпеки індивідуалізації проблем і затушовування її суспільної основи.

У свою чергу, початковим пунктом наступальної профілактики є акцент на посиленні самостійності і особистого вибору людини. Простір діяльності студента повинен не обмежуватися, а розширюватися, і він може користуватися цим простором, лише якщо здатний протистояти проблемам і знаходити нові альтернативи поведінки.

Саме тому стратегічним пріоритетом загальносоціальних запобіжних заходів серед молоді слід розглядати розроблення регіональних, а на їх основі об’єктових програм (концепцій, стратегій), де один з головних компонентів повинен бути зменшення поширеності незаконного обігу наркотиків у молодіжному середовищі та недопущення поширення кримінальних

правопорушень в сфері обігу наркотиків серед молоді та проникнення наркотиків у молодіжні сфери дозвілля.

Молодіжні регіональні програми із запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді повинні охоплювати три рівні формування та реалізації: 1) загальносоціальні заходи запобігання; 2) вдосконалення правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді з урахуванням специфіки регіональних аспектів та реалізація молодіжної політики держави у даній сфері; 3) напрями діяльності уповноважених державних органів, установ та організацій [1]. *Нами запропонована програма заходів запобігання та протидії втягненню молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів* (додаток Д).

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що безсумнівно найважливішим напрямом профілактики наркоманії є розвиток духовності підростаючого покоління, моральне та релігійне виховання. У всіх країнах світу, де профілактиці наркотизму приділяється серйозна увага, антинаркотична пропаганда ведеться на найвищому рівні. У цій роботі беруть участь майже всі здорові сили суспільства. Найбільш ефективною є участь у цій роботі осіб, яким вдалося позбутися наркотичної залежності. Держава координує цю діяльність та надає матеріальну підтримку, залучає до цієї діяльності вчених та митців. Талановиті письменники та кінематографи України могли б уберегти від втягнення у наркотизм тисячі молодих людей.

3.2. Спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

Запобігання кримінальним правопорушенням в нашій державі є надзвичайно складною й актуальною проблемою, позаяк стрімке зростання (за багатьма показниками) і збільшення масштабів цього явища, поширення впливу на всі соціальні сфери становлять реальну загрозу національній безпеці, ставлять перед суб'єктами запобігання нові завдання та змушують знаходити рішучі заходи. У такій ситуації, як зазначили О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, необхідним є негайне реагування і втручання (навіть більше, прямий вплив) на цю ситуацію органів державної влади, так і суспільства загалом. Крім того, вирішення проблеми протидії злочинності вимагає поглиблення соціального контролю за вжиттям усіх різноманітних заходів, які проводяться з метою запобігання злочинним проявам, у межах дотримання при цьому основних прав людини [10, с. 99].

Тому, торкаючись теоретичного аспекту визначення спеціально-кримінологічного запобігання як особливого виду діяльності щодо запобігання кримінальним правопорушенням, слід нагадати про існуючі в кримінологічній літературі позиції та погляди вчених на цю проблему. Зокрема, точка зору О. М. Литвака полягає в тому, що він розмежовує, і з цим варто погодитися,

загальносоціальне запобігання (яке збігається із соціальним прогресом) із спеціально-кримінологічним запобіганням та репресивною діяльністю держави.

У зв'язку з цим спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється за трьома головними напрямами, за якими розробляють і реалізовують заходи: кримінологічної профілактики, відвернення, припинення кримінальних правопорушень [57, с. 21–22].

На нашу думку, такі погляди на проблему визначення сутності спеціально-кримінологічного запобігання заслуговують на увагу й мають право на існування. Виходячи з цього, *спеціально-кримінологічне запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – є комплексною діяльністю уповноважених органів сектору безпеки й громадськості спрямованою на* недопущення розповсюдження та зменшення попиту на них серед молоді, зниження супутніх захворювань та мінімізація медико-соціальних наслідків зловживання наркотиками, *виявлення, усунення або нейтралізацію детермінантів, які сприяють втягненню молоді у вживання, відвернення протиправних дій на стадії виявлення наміру чи готування, а також на етапі припинення розпочатої протиправної діяльності, що здійснюється за допомогою кримінологічних засобів впливу*.

Найбільш дієвим у всіх випадках виявляються правильно підготовлені та проведені перед профілактичні акції, які (при досягненні своєї мети) виключають можливість скоєння кримінальних правопорушень. Вони мають широке коло дії, тому що реалізуються в момент, коли людина ще не задумала вчинити якесь правопорушення. До них слід віднести проведення заходів, спрямованих на:

– підвищення культурного рівня молоді, розширення кругозору та правосвідомості, що дозволяє більш осмислено підходити до вибору варіанта поведінки, адже розуміння протиправності та караності певних дій вже здатне вберегти індивіда від здійснення необдуманих та необережних вчинків;

– забезпечення зайнятості молоді (допомога випускникам навчальних закладів у працевлаштуванні тощо): це надає сенсу життєдіяльності, визначає кар'єрні перспективи та дозволяє сформувати матеріальну базу, якою людина не захоче ризикувати, вчиняючи ситуативне кримінальне правопорушення;

– організацію вільного часу через розвиток міської інфраструктури – створення мережі, наскільки можна, безкоштовних місць корисного перебування молоді (спортивних секцій, творчих студій тощо).

Крім загальноприйнятої превентивної діяльності ефективною може бути віктимологічна профілактика кримінальних правопорушень, яка за оцінкою експертів має суттєвий показник ефективності (до 48–50 %).

Систему суб'єктів віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень утворюють пов'язані одне з одним єдиними цілями, і навіть інформаційними, координаційними, правовими та іншими зв'язками такі групи соціальних інститутів:

1) спеціалізовані: центральні та регіональні органи державної влади та місцевого самоврядування; правоохоронні органи всіх видів та рівнів; органи освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та зайнятості населення;

2) неспеціалізовані: громадські, міжвідомчі та місцеві комісії; асоціації та фонди; політичні партії; засоби масової інформації; об'єднання та молодіжні формування; профспілки; благодійні організації та релігійні конфесії; громадські організації та формування, що створюються на добровільній основі тощо.

Головними стримуючими факторами спеціально-кримінологічної діяльності у сфері незаконного обігу наркотиків є постійне реформування органів поліції по боротьбі з наркозлочинністю, їх скорочення; недієвість, дублювання запобіжних заходів, які не враховують вікові особливості, ступінь втягнення молоді у вживання наркотиків; обсяг правозастосовних заходів носить вибірковий характер і значно поступається обсягу роботи по здійсненню управлінських та інших функцій; низький рівень грамотності працівників у проблемах запобігання наркоманії; відсутність якісних кримінологічних програм і методичних рекомендацій; недостатнє використання можливостей громадських організацій; відсутність особистісного підходу в індивідуальній профілактиці; ігнорування проведення запобіжних заходів тощо.

У зв'язку з цим, спеціально-кримінологічні заходи запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, повинні бути спрямовані на припинення розпочатого кримінального правопорушення, так і недопущення вчинення нового шляхом мінімізації:

1) зловживання або попиту на наркотики;

2) незаконної пропозиції наркотиків.

Під *скороченням попиту на наркотики* слід розуміти спільну узгоджену діяльність правоохоронних органів та інших державних і громадських організацій, спрямовану на скорочення цікавості людей до наркотичних засобів і психотропних речовин. Така робота багато в чому охоплюється дією міжнародних конвенцій по контролю за наркотиками [223] і національним антинаркотичним законодавством [53, с. 106].

У зв'язку з тим, що профілактика немедичного вживання наркотиків має безліч аспектів, її правильна організація та практичні заходи, спрямовані органами поліції на ключові точки цієї проблеми, є засобом для досягнення позитивного результату у протидії наркозлочинності.

Для успішного здійснення заходів, спрямованих на скорочення попиту на наркотики, в першу чергу, треба визначити:

– різновид наркотику, найбільш поширеного на території, що обслуговується;

– контингент споживачів (вік, стать, соціальний стан, етнічне походження, культурний рівень тощо);

– канали та джерела надходження наркотиків у незаконний обіг;

– місця вживання (в школі, вдома, на вулиці, з друзями або на самоті);

– способи вживання (нюхання, куріння, ін'єкції);

– структуру й динаміку наркозлочинності.

Відомості такого характеру, що визначають масштаб проблеми в конкретному регіоні, є необхідними для забезпечення цільового профілактичного впливу на різні групи населення.

Зібравши таку інформацію, слід визначити такі провідні напрямки профілактичної роботи:

– формування громадської думки, спрямованої на неприйняття наркотиків і пропаганду здорового способу життя;

– здійснення роз'яснювальної роботи серед населення про небезпеку немедичного споживання наркотиків, необхідність дотримання антинаркотичного законодавства та правові наслідки його порушення.

Формування атмосфери загального неприйняття наркотиків у населення має на меті подолання пасивності й байдужості до проблеми наркоманії та здійснюється за допомогою:

– постійного інформування громадськості про стан оперативної обстановки по лінії незаконного обігу наркотиків і зловживання ними;

– створення системи науково-інформаційного забезпечення пропаганди здорового способу життя як умови нормальної життєдіяльності, самореалізації й самовираження людини.

У зв'язку з тим, що основну масу споживачів наркотиків становить молодь, вона повинна також містити в собі заходи щодо попередження зловживання наркотиками шляхом формування атмосфери їх неприйняття в школах, за місцем роботи молоді й у місцях проведення дозвілля. Необхідно створювати та підтримувати умови, за яких вибір здорового способу життя стає привабливим і доступним.

Що стосується спеціальної профілактичної діяльності поліції із запобігання незаконному пропонуванню наркотиків, варто звернути увагу на таке.

Незаконна пропозиція наркотиків – це протиправна діяльність, спрямована на вчинення незаконних операцій з наркотиками. У широкому сенсі скорочення незаконної пропозиції наркотиків становить усю діяльність по контролю за наркотиками за винятком діяльності, пов'язаної зі скороченням попиту. Вона охоплює весь діапазон дій, які містять у собі такі заходи [55]. Комплекс заходів з виявлення каналів і джерел надходження наркотичних рослин і виготовлених з них наркотиків у незаконний обіг щорічно здійснюється в межах оперативно-профілактичних операцій «Мак», «Батискаф» і «Канал» [109].

Такий спеціально-кримінологічний напрям запобігання тісно/нерозривно пов'язаний з індивідуально-профілактичними заходами, зокрема це: виявлення осіб, що зловживають наркотиками або допускають їх немедичне вживання, здійснення контролю за їх поведінкою та способом життя; проведення з молоддю заходів виховного, медичного та правового характеру з метою недопущення немедичного вживання або прийому наркотиків; усунення

обставин, які призвели до вживання наркотичних засобів [55].

Індивідуальна профілактика правопорушень – це діяльність державних та недержавних органів, організацій та їх представників щодо виявлення осіб, від яких, судячи з їхньої поведінки, очікується вчинення кримінальних правопорушень, впливу на них та довкілля з метою позитивної корекції поведінки цих осіб, ліквідації чи нейтралізації криміногенних факторів, що діють у цьому середовищі [57, с. 39]. Це означає, що об'єктами такої профілактики мають бути особи та соціальне мікросередовище з найбільш вираженими криміногенними властивостями. До індивідуально-профілактичної діяльності Національної поліції відноситься активний безпосередній вплив на зазначені об'єкти з використанням усіх можливостей, представлених законом.

Особистість – головна ланка в ланцюжку причин злочинної поведінки. Саме через неї внаслідок взаємодії «заломлюється» вплив криміногенного середовища. У зв'язку з цим, індивідуальна профілактика має бути спрямована на такі основні характеристики особи:

– антигромадська поведінка та спосіб життя особи, вчинення правопорушень якою є досить ймовірним;

– соціальні елементи субкультури особи, що відображають її спотворений зміст (антисуспільну спрямованість);

– умови несприятливого формування особи та криміногенного впливу на неї в сім'ї, побутовому оточенні, у сферах навчання, дозвілля, праці, в інших мікросоціальних групах (насамперед антисуспільної спрямованості), а також неблагополучні умови індивідуального буття;

– елементи несприятливої життєвої ситуації, які в даний момент проявляють себе, об'єктивно мають криміногенний характер і існують досить тривалий час, чим визначається можливість виявлення та впливу на них;

– соціально значущі психофізичні особливості – у міру їх схильності до виправлення, зміни, лікування (тут мають на увазі особливості особи, які власними силами можливо і немає криміногенного значення, але у конкретної неблагополучної особи життєвої ситуації можуть зіграти роль спонукальної сили до вчинення правопорушення, включаючи аномалії в психіці, що не виключають свідомість тощо).

Але науковці єдині в тому, що основним завданням індивідуальної запобіжної діяльності є усунення загрози потенційного злочину [131, с. 146]. Більше того, як у зв'язку з цим слушно зауважив А. П. Закалюк, той факт, що теорія запобігання злочинності в певній частині, зокрема в теоретичному обґрунтуванні запобіжних заходів, тактики й методики їхнього застосування тощо, ніби виходить за межі теорії кримінології та користується здобутками інших наук, наприклад педагогіки, психології, соціології тощо, не є аргументом для «відокремлення» теорії запобіжної діяльності від теорії кримінологічної науки [94, с. 325].

До об'єктів індивідуального запобігання злочинам В. В. Голіна відніс такі: поведінка та спосіб життя осіб, з високою ймовірністю схильних до вчинення злочину; соціальні елементи їхньої особистості, які відображають

антигромадську спрямованість; соціально значущі під час формування і реалізації особистості деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі, криміногенні умови середовища та життєвого укладу; інші довготривалі обставини, які сприяють створенню криміногенної ситуації і полегшують вчинення злочину [57, с. 39].

Метою індивідуальної профілактики є позитивна корекція особи, що тягне за собою зміну її поведінки – від антигромадської до законослухняної [77, с. 15–16]. Досягнення цієї мети вимагає вирішення низки конкретних завдань, до яких належать:

а) виявлення осіб, поведінка яких свідчить про реальну можливість вчинення ними правопорушень;

б) вивчення цих осіб та джерел негативного впливу на них;

в) прогнозування індивідуальної поведінки;

г) постановка на облік у правоохоронному органі, зокрема, в органі Національної поліції;

д) планування заходів індивідуальної профілактики;

е) безпосередній профілактичний вплив;

ж) контроль за поведінкою та способом життя особи, поставленої на облік;

з) систематична перевірка результатів проведених профілактичних заходів.

Слід пам’ятати, що вибір осіб, які потребують профілактичного впливу, за відсутності конкретних підстав, може спричинити довільні рішення і, отже, неправомірне обмеження правий і законних інтересів громадян. Щодо індивідуальної профілактичної роботи органів Національної поліції, такі підстави – це насамперед факти протиправної поведінки. Саме вони дають право поставити особу на профілактичний облік.

Залежно від стадії генезису особи злочинця в кримінології виділяють чотири види індивідуального запобігання злочинності:

1. Рання профілактика (запобігання) – стосується об’єктів, які перебувають на початковому етапі криміналізації особи, а саме: необхідно виявляти джерела кримінальних та інших антисуспільних впливів на особу (групу осіб) до того, як цей вплив не подіяв на її (їх) поведінку; одночасно виявляти, коли для особи, яка профілактується, ці контакти виявилися цікавими, щоб впливати на конкретні життєві обставини.

2. Безпосередня профілактика (запобігання) – стосується осіб, поведінка яких свідчить про розвиток у них негативних інтересів, звичок, стереотипів (відчуження від позитивного мікросередовища, сумнівні знайомства та ін.); безпосередньо беруть участь у вчиненні адміністративних правопорушень.

3. Профілактика (запобігання) на етапі злочинної поведінки (пенітенціарний вид) – стосується осіб, що вчинили злочини і відносно них суд ухвалив рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу.

4. Профілактика рецидиву (постпенітенціарний вид) – стосується осіб, що відбули покарання у виді позбавлення волі, але підлягають нагляду з метою запобігання рецидиву [225, с. 101–102].

При цьому для визначення кола осіб, які потребують індивідуального запобігання, необхідно мати фактичні, правові та кримінологічні підстави [131, с. 146].

Фактичні підстави такого запобігання злочинам – реальна поведінка особи, в якій закладений потенційний злочин, враховуючи, що така антисуспільна поведінка є реальним проявом особи, її основною спрямованістю і домінуючим внутрішнім змістом. Правові підстави – це урегульованість індивідуального запобігання злочинам нормами права (хоча, як показує вивчення наукової літератури та змісту нормативно-правових актів, чинне законодавство в Україні й містить ряд правових підстав індивідуального запобігання, але більшість з них мають відомчий характер, що, звичайно, недостатньо). Під кримінологічними підставами необхідно розуміти наявність певного рівня кількісно-якісних показників криміногенності особи, що дозволяє виділити з маси відповідної категорії осіб саме тих, від кого з високим ступенем ймовірності варто очікувати вчинення злочину [57, с. 40].

Індивідуальне запобігання злочинам реалізується, як правило, у двох формах:

а) якщо йдеться про усунення причин і умов, які сприяли вчиненню конкретних злочинів, що були виявлені у процесі діяльності спеціальних суб'єктів, то це – вимоги про вжиття заходів організаційно-управлінського, економічно-технологічного та ідеологічного характеру, які реалізуються в особливому процесуальному порядку (глава 4 Кримінального процесуального кодексу України «Докази і доказування» [125]);

б) якщо йдеться про особу конкретного злочинця, то застосовуються програми індивідуального коригування протиправної поведінки [225, с. 102–103].

Як з цього приводу зробив висновок А. П. Закалюк, саме вплив на особу, яка замислила вчинити злочин або розпочала його вчинення, може відвернути або припинити злочин. При цьому зазначений вплив може бути безпосереднім або опосередкованим, у тому числі із застосуванням оперативних можливостей, через ближнє оточення, членів сім'ї [94, с. 334].

Саме зазначені теоретико-прикладні засади мають складати зміст індивідуально-профілактичного запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, під яким слід розуміти *комплекс різнорідних кримінологічних заходів, що ґрунтуються на знаннях про особу-злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення пов'язані з незаконним обігом наркотиків*, *спрямовані на виявлення й припинення, формування самого умислу на втягнення інших, вчасну діагностику та нейтралізацію, обмеження можливостей такої поведінки*.

Об'єктом індивідуально-профілактичних заходів запобігання є злочинне середовище, особи та злочинні групи, припинення їх кримінальної протиправної діяльності яка пов'язана з незаконним обігом наркотичних

засобів, які проводяться спеціалізованими підрозділами Національної поліції України за допомогою оперативно-розшукової профілактики, пов'язані з примусом на етапах: а) притягнення осіб до кримінальної відповідальності із застосуванням передбачених кримінальним законом заходів покарання, інших заходів кримінально-правового впливу; б) постпенітенціарної профілактики.

Основною діяльністю із запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є робота оперативних підрозділів. Так, у ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [212] зазначено, що підрозділи, які здійснюють ОРД, зобов'язані в межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу ОРД, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного *виявлення і припинення злочинів* та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень.

Крім того, ст. 9 цього Закону передбачено, що під час здійснення ОРД не допускається порушення прав і свобод людини та юридичних осіб. Окремі обмеження цих прав і свобод мають винятково тимчасовий характер і можуть застосовуватись лише за рішенням слідчого судді з метою *виявлення,* попереджуючи *припинення тяжкого або особливо тяжкого злочину* та у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства.

Одним із різновидів спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного запобігання є оперативно-розшукова профілактика. Хоча, як зазначає С. О. Павленко, важлива специфічна особливість оперативно-розшукової профілактики, що відмежовує її від інших видів профілактики (кримінологічної, криміналістичної), полягає в тому, що під час її здійснення, окрім гласних заходів, проводяться негласні заходи з використанням сил, засобів та методів оперативно-розшукової діяльності задля досягнення мети оперативно-розшукової профілактики [190; 189].

Одним із напрямів оперативно-розшукової профілактики є виявлення кримінальних правопорушень. Наприклад, основним методом, який дозволяє виявити факти незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, є моніторинг мережі Інтернет (75,2 %). За даними опитувань оперативних підрозділів, найчастіше відпрацьовуються такі відкриті інформаційні ресурси та реєстри державних органів, спеціальні пошукові сервіси («Google», «Yahoo», «Bing», «Baidu», «You.com» і «DuckDuckGo»), допоміжні сервіси щодо ідентифікації осіб і місць (на кшталт сайту перевірки справжності фото «images.google.com», «Foto Forensics**», «JPEGSnoop»,** «WebMii**»,** геолокації тощо) (10%); соціальні мережі («Facebook», «Instagram», «X (Twitter)», «TikTok», «Linkedin», «Pinterest», «Reddit», «WeChat», «Snapchat» тощо) (45,2 %); віртуальні служби знайомств («Tinder», «love.ua», «Badoo», «mamba», «kismia.com») (8 %); онлайн площадки для оголошень, аукціонів («olx.ua», «avto.ria», «blablacar», «ogolosha.ua», «prom.ua», «EBay», «PROZORRO») (8 %); пошук інформації в темних мережах (dark and deep web) (1,6 %), номери популярних месенджерів (WhatsApp, Telegram, Signal,

Threema, Viber) (23,2 %); форуми (2 %), засоби масової інформації (2 %), які сприяють виявленню слідів (слідовій картині), LOG-файли, на яких зберігається аудіо-, відео-, текстова інформація та інша інформація, що міститься в мережі Інтернет.

У цій ситуації, головними тактичними прийомами запобігання втягненню молоді є встановлення джерела інформації, що міститься у вільному доступі в мережі Інтернет щодо незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а саме: пошук і фіксація інформації в мережі Інтернет; встановлення IP-адреси комп'ютера та провайдера Інтернет-послуг; встановлення особи (осіб), яка безпосередньо передавала цю інформацію; встановлення контакторів і способів оплати; встановлення IP-адреси користувача електронних платіжних систем; створення облікового запису на сервісі лічильника відвідувань; підготовка запитів (запити щодо надання інформації про користувачів Інтернет-сайтів; запит до провайдера, який надає послуги власникові сайту; запит до довідкових даних з відкритих джерел інформаційних ресурсів; запит до компанії, яка надає власникам сайту послуги хостингу) тощо.

Також, індивідуально-кримінологічне запобігання здійснюється стосовно конкретної особи (осіб), які вживають наркотики у немедичних цілях (у т. ч. особи, які стоять на обліку як наркозалежні чи хворі на наркоманію) і полягає у недопущенні вчинення такими особами втягнення інших осіб до вживання наркотиків. Результати дослідження свідчать, що потерпілими від таких протиправних дій нерідко стають особи із кола знайомих винного (83,6 %), у т. ч. і родичі (7,5 %). Тому, така запобіжна діяльність має бути зорієнтована і на оточення наркозалежних осіб [63].

Розробка ефективних заходів запобігання втягнення до вживання наркотиків молоді повинна базуватись на повній та об'єктивній інформації про стан наркозлочинності у країні, регіоні, районі тощо. У зв'язку з цим необхідно забезпечити: ефективне виявлення та якісний облік кримінальних правопорушень вказаної категорії; збір та аналіз відповідних відомостей, що містяться в автоматизованих інформаційно-пошукових системах правоохоронних органів, інформаціях та звітах про стан оперативної обстановки в регіоні, матеріалах кримінальних проваджень тощо, а також налагодити співпрацю представників правоохоронних органів між собою та іншими урядовими й неурядовими структурами [63]. Так, 70 % слідчих та 81 % оперативних працівників Національної поліції України вважають, що саме найефективніша взаємодія під час запобігання втягненню відбувається з організаціями та громадянами. Під час запобігання оперативні підрозділи взаємодіють майже з усіма службами та підрозділами правоохоронних органів. Особливо під час проведення комплексних оперативно-профілактичних операцій («Допінг», «Мак», «Канал» тощо).

Також, питання спеціально-кримінологічного запобігання наркозлочинності, особливо на ранніх стадіях «сягають корінням» у проблеми ранньої профілактики девіантної поведінки дітей і підлітків. У проведенні такої роботи не повинно бути штампів і казенщини, байдужості й нівелювання

ситуацій. Профілактична робота у неблагополучних сім'ях, де об'єктами негативного впливу умов середовища виступають підлітки, вимагає виключно уважного й індивідуального підходу. Поставити на облік підлітка з неблагополучної сім'ї та відзвітувати перед керівництвом за своєчасно вжиті заходи означає не зробити нічого. Необхідною є щоденна копітка робота із залученням фахівців найширшого кола, тому що психологія дитини відрізняється від психології дорослого в плані уваги до своєї особистості [260; 257; 286]. Разом із тим співробітники основних служб поліції, що контактують з населенням у процесі здійснення запобіжної діяльності, пояснюють, що на проведення кропіткої роботи з потенційно небезпечними в наркогенному плані особами бракує часу, знань і досвіду.

Переважна більшість співробітників при цьому посилається на велику кількість «паперової роботи», відвертання на заходи, що не входять до їх функціональних обов'язків, відсутність належного часу на здійснення контактів із населенням за місцем проживання й недостатність знань і досвіду в питаннях наркотизму. Для вдосконалення профілактичної діяльності у цій царині дільничні інспектори пропонують скоротити кількість звітів, довідок і різної іншої такої роботи з метою звільнення часу для роботи безпосередньо з населенням.

Виходячи з отриманих нами даних опитування поліцейських, статистичних даних про темпи зростання в останні роки кількості осіб, які вживають наркотики, правомірною, на наш погляд, є гіпотеза про те, що співробітниками основних служб поліції, які безпосередньо працюють з населенням у справі профілактики наркозлочинності, недостатньо вивчається спосіб життя осіб, які перебувають на різних стадіях наркотизації або ж у «зоні ризику».

Спостереження та контроль за поведінкою і способом життя осіб, які потребують застосування щодо них заходів запобігання повинен включати насамперед виявлення та поставлення на облік таких суб'єктів: осіб, які вживають наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги; осіб, які вчинили кримінальне чи адміністративне правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів чи схильні до їх вчинення тощо [65].

Так, особи, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини, направляються органами Національної поліції на медичний огляд до лікувально-профілактичного закладу, що здійснює диспансерну наркологічну допомогу. Підставою для постановки на облік таких осіб є встановлення діагнозу «наркоманія», «токсикоманія» або стану наркотичного сп'яніння. Органи Національної поліції ведуть облік усіх осіб, відносно яких встановлено, що вони незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини, крім осіб, які добровільно звернулися по медичну допомогу та виконують рекомендації лікаря [207].

Відповідно до Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» (1995 р.) порядок виявлення та постановки на облік осіб, які незаконно

вживають наркотичні засоби або психотропні речовини, визначається спільним нормативно-правовим актом центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сферах охорони здоров'я, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України [209].

Для побудови ефективної соціальної реабілітації засуджених важливим є визначення її «меж». Оскільки саме соціальна реабілітація в період відбування покарання полягає у формуванні в засуджених норм, ідеалів, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в суспільстві, а також навичок, якостей, компетенцій, знань та вмінь відповідно до певної моделі соціальної поведінки, включати до неї етап пристосування до умов позбавлення волі, що відбувається під час потрапляння до установи, є недоцільним. Цей етап важливий саме в аспекті закладання конструктивних взаємовідносин між засудженим та адміністрацією, які мають бути спрямовані на налагодження самого процесу соціальної реабілітації. Так само не можна розглядати соціальну реабілітацію як підготовку засудженого до звільнення, бо остання являє собою суто допоміжний процес. Основними завданнями постпенітенціарного етапу соціальної реабілітації має стати створення умов для формування навичок реалізації певної моделі соціальної поведінки, яка вважається прийнятною в суспільстві. При цьому, якщо пенітенціарний етап (напрям) соціальної реабілітації пов'язаний переважно з впливом на особистісні якості засудженого та їх корекцію, то постпенітенціарний етап більше пов'язаний зі зміною навичок певної поведінки та безпосереднім впливом на криміногенні фактори, вплив на які був унеможливлений під час перебування в умовах ізоляції. І саме на їх усунення й має бути спрямована діяльність із соціальної реабілітації звільненого, подальша робота з ним [288].

На основі вищевикладеного, зазначимо, що першочерговими завданнями щодо підвищення ефективності запобіганню втягнення молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів повинні стати такі як:

підвищення кваліфікації особового складу підрозділів боротьби з наркозлочинністю;

розробка методичних рекомендацій та впровадження в практичну діяльність нових алгоритмів виявлення та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних з втягненням молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, у тому числі використовуючи міжнародний досвід у цій сфері;

налагодження ефективного та постійного обміну інформацією щодо кримінальних правопорушень зазначеної спрямованості з іншими структурними та територіальними підрозділами Національної поліції;

налагодження ефективної співпраці з Інтерполом, Європолом, на напрямку обміну інформацією та участі в спільних розслідуваннях кримінальних правопорушень;

з метою впровадження міжнародних практик запобіганню втягнення

молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів забезпечення тісної взаємодії, обміну досвідом з правоохоронними органами іноземних держав, особливо з країнами-сусідами та країнами-партнерами, шляхом проведення робочих зустрічей з офіцерами зв'язку іноземних країн, активній участі в міжнародних поліцейських проектах, шляхом підтримання і постійних робочих контактів з міжнародними поліцейськими, організації спільних розслідувань, участі у робочих зустрічах.

виявлення та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних з втягненням молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів;

впровадження системи кримінального аналізу та аналізу ризиків для підвищення ефективності роботи з попередження виявлення та розкриття кримінальних правопорушень;

налагодження співпраці з населенням, широкого та всебічного інформування суспільства щодо результатів діяльності Національної поліції, підняття рівня довіри населення до поліції, а також забезпечення положень Закону «Про Національну поліцію» щодо відкритості та прозорості діяльності поліції;

забезпечення негайного та ефективного реагування на заяви та повідомлення від громадян про вчинені злочини;

налагодження ефективної взаємодії на напрямку запобіганню втягненню молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів з громадськими організаціями, суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері запобіганні втягненню до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів;

впровадження системи кримінального аналізу та аналізу ризиків;

розробка положення щодо удосконалення порядку регулювання законного обігу наркотичних засобів, правової регламентації лікування хворих на наркоманію. Їх соціальної реабілітації;

закріпити положення по розробці економічно-фінансових заходів націлених проти відмивання коштів отриманих від обігу наркотиків.

створення та використання спеціального фонду для реалізації загальної молодіжної програми по боротьбі з наркотизмом (додатки Б, Д).

Не менш актуальними є питання організації проведення комплексних фундаментальних досліджень проблем наркотизму, що виходять за рамки вузьковідомчих. Такі дослідження з подальшими рекомендаціями Уряду могла б очолити Національна академія наук України із залученням іноземних учених і практиків. Причому доцільно було б провести певну інвентаризацію всіх наявних в Україні (а можливо, і за кордоном) результатів проведених досліджень, упроваджених і невпроваджених розробок, програм, методик, рекомендацій, передових технологій, технічного устаткування, методів упровадження наукових досягнень у галузь практичної протидії наркотизму і створити на цій базі інформаційні банки. Це прискорило б вирішення низку проблем, пов'язаних з наркотиками, за рахунок скорочення часу для проведення наукових досліджень і зменшило б неминучі значні матеріальні

витрати.

Однак, зміни в оперативній обстановці вимагають відповідного ефективного реагування, перегляду змісту й обсягу роботи, коректування виконуваних функцій на відомчому рівні. Тому, з метою підвищення ефективності діяльності органів Національної поліції за такими напрямами запропоновано:

1) покращення ефективності роботи за напрямами запобігання, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з схилянням молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів шляхом:

координації оперативного супроводження та розслідування кримінальних проваджень спільно зі слідчими підрозділами;

заслуховування найбільш перспективних кримінальних проваджень;

впровадження системи кримінального аналізу та аналізу ризиків для підвищення ефективності роботи з попередження виявлення та розкриття кримінальних правопорушень;

2) налагодження співпраці з населенням та громадськими організаціями; забезпечення професійного відбору працівників залучених до боротьби з втягненням молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів шляхом:

забезпечення своєчасного своєчасний розгляду запитів та звернень народних депутатів України, заяв і повідомлень громадян, підприємств, установ, організацій, а також вжиття заходів реагування на публікації і повідомлення в засобах масової інформації про вчиненні кримінальні правопорушення, пов'язані з втягненням молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів;

забезпечення належного функціонування власного аккаунта Департаменту боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України в соціальній мережі FACEBOOK з метою налагодження співпраці з населенням, широкого та всебічного інформування суспільства щодо результатів діяльності підрозділів ДБН, підняття рівня довіри населення до поліції, а також забезпечення положень Закону «Про Національну поліцію» [211] щодо відкритості та прозорості діяльності поліції;

організації проведення рекламних кампаній соціального характеру з метою забезпечення обізнаності населення та інформування громадськості щодо можливості потрапляння в ситуацію, пов'язану з втягненням молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, спільно з зацікавленими відомствами та громадськими організаціями;

налагодження ефективної взаємодії за напрямом запобігання втягнення молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів громадськими організаціями у тому числі міжнародними;

ідентифікації постраждалих від втягнення молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, забезпечення їх захистом, наданням допомоги;

3) забезпечення професійного відбору працівників залучених до боротьби

з втягненням молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів шляхом:

забезпечення якісного підбору кандидатів щодо призначення на посади до підрозділів боротьби з наркозлочинністю;

проведенням підвищення кваліфікації особового складу підрозділів по боротьбі з наркотиками Національної поліції України на базі Національної академії внутрішніх справ України;

участі у семінарах, тренінгах організованих за підтримки міжнародних партнерів ОБСЄ та CEPOL з залученням міжнародних експертів;

розробки методичних рекомендацій та впровадження в практичну діяльність нових алгоритмів виявлення та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних з втягненням молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, у тому числі використовуючи міжнародний досвід у цій сфері;

4) співпраця з правоохоронними органами у тому числі іноземних держав щляхом:

налагодження ефективного та постійного обміну інформацією щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з втягненням молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів з іншими структурними та територіальними підрозділами Національної поліції;

налагодження ефективної співпраці з Інтерполом, Європолом, на напрямку обміну інформацією та участі в спільних розслідуваннях кримінальних правопорушень;

з метою впровадження міжнародних практик запобіганню втягнення молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів забезпечення тісної взаємодії, обміну досвідом з правоохоронними органами іноземних держав, особливо з країнами-сусідами та країнами-партнерами, шляхом проведення робочих зустрічей з офіцерами зв'язку іноземних країн, активній участі в міжнародних поліцейських проектах, шляхом підтримання і постійних робочих контактів з міжнародними поліцейськими, організації спільних розслідувань, участі у робочих зустрічах;

5) розроблення Положення щодо удосконалення порядку регулювання законного обігу наркотичних засобів, правової регламентації лікування хворих на наркоманію, їх соціальної реабілітації шляхом:

проведення аналізу діючих нормативно-правових актів, які стосуються діяльності пов'язаної із законним обігом наркотичних засобів, правової регламентації лікування хворих на наркоманію, їх соціальної реабілітації;

вироблення додаткових або внесення змін до діючих нормативно-правових актів, щодо діяльності пов'язаної із законним обігом наркотичних засобів, правової регламентації лікування хворих на наркоманію, їх соціальної реабілітації;

формування актуального законодавства яке буде регулювати діяльність пов'язану із законним обігом наркотичних засобів, правової регламентації лікування хворих на наркоманію, їх соціальної реабілітації;

6) закріплення положення по розробці економічно-фінансових заходів

націлених проти відмивання коштів отриманих від обігу наркотиків шляхом;

вивчення практики міжнародних партнерів та налагодження тісних зв'язків з ними у сфері економічно-фінансових заходів націлених проти відмивання коштів отриманих від обігу наркотиків;

підготовки, навчання та підвищення кваліфікації співробітників у сфері економічно-фінансових заходів націлених проти відмивання коштів отриманих від обігу наркотиків;

удосконалення ефективної системи економічно-фінансових заходів націлених проти відмивання коштів отриманих від обігу наркотиків;

7) створення і використання спеціального фонду для реалізації загальної молодіжної програми по боротьбі з наркотизмом;

проведення дослідження щодо реального стану наркозалежності;

прогнозування подальшої ситуації з урахування заходів протидії наркозлочинності;

узагальнення результатів дослідження і прогнозування для отримання реального розуміння теперішньої ситуації та врахування їх під час створення і використання спеціального фонду для реалізації загальної молодіжної програми по боротьбі з наркотизмом;

8) укріплення та розвиток спеціалізованих підрозділів правоохоронних органів, медичних установ антинаркотичного профілю, забезпечення дієвої взаємодії органів і організацій які ведуть боротьбу з наркозлочинністю по створенню бази даних осіб, які продовжують немедичне вживання наркотиків шляхом:

аналізу та оцінки діючої системи спеціалізованих підрозділів право-охоронних органів, медичних установ антинаркотичного профілю;

розробки пропозицій з метою забезпечення дієвої взаємодії органів і організацій які ведуть боротьбу з наркозлочинністю по створенню бази даних осіб, які продовжують немедичне вживання наркотиків (додаток Д).

Такі дієві організаційні заходи запобігання викладені у авторській Програмі заходів запобігання втягненню молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів на 2025–2027 рр.

3.3. Віктимологічні заходи запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

Поведінка потерпілого тісно пов'язана з його особистими якостями: статтю, віком, професією, суспільним, сімейним становищем. Без вивчення цих обставин неможливо здійснювати ефективну запобіжну діяльність, тому що злочинець у багатьох випадках вступає у взаємодію з конкретною життєвою ситуацією.

Отже, у кожній конкретній ситуації пріоритет одного із факторів визначає симбіоз особистісних і поведінкових ознак, що характеризують жертву. Їх виділення і оцінка мають не тільки важливе значення для кваліфікації вчиненого, а й визначення міри покарання винного, а також для вжиття заходів

загальної та індивідуальної профілактики для того, щоб зрештою знизити зростання рівня наркотизації у суспільстві [4, с. 25–26].

За даними МВС України, понад 70 % осіб, які перебувають на обліку з приводу вживання наркотиків – це неповнолітні підлітки та молоді люди віком від 18 до 29 років, з яких майже кожний п'ятий – молода жінка, 80 % із них не працюють і не навчаються. До групи підвищеного ризику належать учні-підлітки, студенти, безробітні, навіть підприємці [226, с. 7–10].

При анонімному анкетуванні, проведеному Українським центром здоров'я в ряді українських шкіл, з'ясувалося, що кожний п'ятий учень хоча б раз вживав наркотики, а 15 % учнів середніх класів хотіли б це зробити [254; 275].

Високий відсоток і тих, хто спробував наркотики у студентському середовищі. Найбільш поширеними серед юнаків та дівчат є «дискотечні» наркотики – психостимулятори. Україна все сильніше втягується у сферу дії міжнародного наркобізнесу, і це впливає на динаміку наркотизації суспільства [185, с. 147–148].

Є об'єктивні підстави вважати, що кількість споживачів наркотичних засобів у десятки разів вищий, ніж за офіційними даними. Наркоманія охоплює не тільки молодь, що викликає педагогічне занепокоєння, а й благополучних підлітків. Також, слід відмітити, що змінюється і структура наркотизації. Сучасні підлітки вже з 11–12 років починають вживати опіатоподібні і коноплеві культури [198, с. 73–74].

Сучасна молодь навіть не приховує, які психотропні та наркотичні засоби вживає. Негативними тенденціями сьогодні є суттєве збільшення кількості неповнолітніх, які втягуються у вживання наркотичних засобів. Оскільки наркоманія та токсикоманія мають високий рівень латентності, неможливо точно визначити, скільки молоді уражено цією хворобою.

Розглядаючи ті чи інші злочини, що вчиняються разом з дорослими або в наслідок їх підбурювання, неможливо не помітити, що в багатьох випадках неповнолітній злочинець є одночасно і жертвою. Неповнолітній – це потенційна жертва, тому що його морально травмовано, саме його при вчиненні злочину підштовхують на ризик. Неповнолітній «експлуатується» дорослим злочинцем, діє під впливом погроз, що пригнічують його волю.

Основним фактором віктимності неповнолітніх є їх вік. Це зумовлено:

– незавершеністю формування особи в біосоціальному плані, а отже, не спроможністю дати відсіч злочинним проявам;

– незавершеність формування особи в психосоціальному плані, наслідком якої є нездатність адекватно оцінювати обстановку, що призводить до більшої вірогідності потрапити в криміногенну ситуацію як жертви злочину.

Віктимність неповнолітніх зумовлюють окремі життєві ситуації, що виникають унаслідок певних дій самого підлітка. В одних випадках ці дії мають антисуспільний характер, в інших можуть бути оцінені як необережність, довірливість, легковажність або як правомірна поведінка неповнолітнього.

Визначаючи обставини, за яких неповнолітні стають жертвами злочинів, необхідно звернути особливу увагу на психологічні риси підліткового віку. Ці риси зазвичай вступають у суперечність з недостатнім життєвим досвідом, відсутністю вміння долати незгоди, з нестійкістю та поверховістю першого враження.

Наведемо стислий перелік головних заходів, які мають здійснювати батьки та педагоги для зниження рівня віктимності своїх дітей:

– догляд за нормальним розвитком дитини з метою раннього виявлення психічних та фізичних вад;

– правильне загальне та статеве виховання, формування культури спілкування;

– прищеплення дитині навичок поведінки в нестандартних, у тому числі віктимогенних ситуаціях;

– закладення основ правових знань;

– привернення уваги до питань, пов'язаних із провиною самого потерпілого, тобто такої поведінки жертви, коли вона створює умови, що сприяють вчиненню злочину;

– оперативне інформування населення про кримінальну ситуацію у регіоні, з метою упередження можливих злочинних посягань;

– висвітлення в засобах масової інформації антигромадської діяльності неформальних підліткових угруповань та пропаганда альтернативних їм організацій;

– роз'яснення батькам, що їх поведінка є взірцем для дитини, і найкраща профілактика – це їх особистий приклад правильного поводження;

– виступи у засобах масової інформації спеціалістів, практиків, психологів, педагогів з практичними рекомендаціями, як уберегти себе від злочинних посягань.

Усе вищевикладене свідчить про те, що позитивний вплив на сім'ю ще не став пріоритетним завданням українського суспільства і держави.

Перебуваючи в сім'ї і не знайшовши розуміння, зіткнувшись з байдужістю і насильством, діти, як правило, йдуть на вулицю в компанії однолітків. З огляду на цей факт, необхідно якомога раніше виявляти неблагополучні сім'ї і превентивним впливом запобігати схильність неповнолітнього до девіантної поведінки. При цьому, як об'єкт такого превентивного впливу слід обирати осіб молодшого і підліткового віку, які ще не перейнялися ідеями наркоманійної субкультури, яка не утвердилися в тому, що вживання наркотику – один з найефективніших способів вирішення проблем.

Узагальнюючи результати досліджень фахівців в галузі запобігання педагогічної занедбаності школярів, можна дійти висновку, що в системі освіти повинна бути добре продумана і організована робота з таким найважливішим інститутом педагогічної профілактики, як сім'я, яка покликана відігравати основну роль у вихованні. Слід розглядати сім'ю не тільки як інститут ранньої профілактики правопорушень, а й як важливий елемент муніципальної системи морально-правового виховання дітей, профілактики їх

девіантної поведінки. З цією метою доцільно радикально змінювати існуючу шкільну систему взаємодії з сім'єю [76, с. 11–12].

Робота в середовищі дітей, спрямована на соціальну та психологічну корекцію дитини членів груп наркотичної спрямованості і вплив на образ і умови їх життя, що вимагає розроблення методик по «відволіканню» від протиправної діяльності досліджуваної категорії осіб.

Можливо, що в розробці таких методик істотну роль може відіграти реформування системи освіти, яка полягає насамперед у максимальній індивідуалізації навчально-виховної, спортивно-масової роботи, повсюдне впровадження педагогіки співробітництва, забезпечення принципу соціальної справедливості на життєвому старті й усвідомлення його реальності неповнолітніми.

Таким чином, можемо зауважити, що заходи педагогічної профілактики сьогодні все частіше успішно доповнюють віктимологічне запобігання, яка здатна виступати як ефективний напрям в боротьбі в наркозлочинністю.

Як відзначили В. О. Туляков та О. М. Джужа, віктимологічне запобігання може бути визначене як вплив на фактори, детермінанти, що обумовлюють віктимність, а в подальшому і віктимізацію, пов'язану з неправомірною або аморальною поведінкою громадян або сприяють їй, а також на осіб з подібною поведінкою [269, с. 169; 127, с. 49].

До зазначеного визначення ми можемо лише додати, що віктимологічне запобігання «спрямоване на зниження, нейтралізацію або недопущення впливу детермінант», а також, що це «комплекс заходів запобіжного характеру щодо впливу на явища і процеси.

Кримінологічне вивчення наркотизму як соціального явища не може обійтися без віктимологічного моделювання. Тому необхідне створення віктимологічної моделі наркотизму молоді для побудови системи віктимологічного запобігання цього явища в рамках кримінологічного і навіть віктимологічного забезпечення безпеки в суспільстві [78, с. 109; 265].

Жертва наркотизма – головний об'єкт віктимологічного моделювання. Ключові елементи віктимологічної моделі наркотизму засновані на предметі віктимології, де віктимність розуміється як специфічна біопсихосоціальна якість жертв наркотизму; віктимізація жертв наркотизму і особливості їх віктимної поведінки; взаємини жертви наркотизма і злочинця-торговця [76, с. 156–157].

У дитячій психіатрії прийнято вважати, що діти-наркомани вживають наркотики, так як є заручниками віктимогенних обставин, а саме – «жертвами ненормального середовища». Цей факт підтверджує симбіоз біопсихічного і соціального неблагополуччя особи, адже наркоманія, як будь-яка аномалія це всього лише «видима частина айсберга» неврегульованості соціального середовища і особи [42, с. 17–18].

Так, якщо людину на досить тривалий час помістити в несприятливі умови життя, то з нею цілком ймовірно відбудуться різні негативні незворотні зміни. Наприклад, при поміщенні в суспільство наркоманів слабовільної і

нерішучої особи, вона підкоряється наркоманам і починає вести себе так, як поводяться наркомани.

Зазвичай наркомани починають прийом наркотиків під впливом родичів, знайомих, тобто найближчого оточення. У ряді випадків можливе насильницьке залучення в споживання наркотичних засобів і психотропних речовин або їх аналогів. Найчастіше жертвами насильницького залучення до вживання наркотичних засобів сутенерами стають повії.

Однак існує й інша віктимологічна модель наркотизації, яка виникає як наслідок неблагополуччя в сім'ї, бездоглядності та протесту підлітка, який утікає з родини, пошук авторитетів і зразків для наслідування. І практично майже завжди на шляху такого підлітка-жертви виявляється наркоторговець, який пропонує спробувати наркотик в перший раз зазвичай безкоштовно, а в наступний уже вимагає оплати. Так підліток-жертва залучення до вживання наркотиків починає вчиняти крадіжки, займатися проституцією. У подібних випадках підвищену віктимність мають діти, які займаються бродяжництвом, а також народжені з патологіями.

Наприклад, основні детермінанти віктимізації наркозалежних осіб із їх наступним втягненням у зайняття проституцією: 1) незадовільний рівень матеріального забезпечення жертви, зумовлений нестабільним економічним та соціальним станом захищеності населення та її власними потребами; 2) уразливий стан, спричинений вживанням наркотичних засобів, який виключає можливість сприймати протиправні дії стосовно себе; 3) схильність до реагування на шантаж та/або обман через загострене сприйняття потенційних наслідків відмови від зайняття проституцією; 4) емоційна лабільність, яка стає причиною загострення конфліктів із наступним втягненням у зайняття проституцією [27].

Наркозалежних жертв втягнення у зайняття проституцією є такою: 1) активно-агресивні жертви – особи, які характеризуються провокативною передкримінальною поведінкою; 2) квазіжертви – особи, які були втягнуті у зайняття проституцією із заздалегідь неправдивою обіцянкою винагороди; 3) пасивні жертви – особи, які були втягнені у зайняття проституцією шляхом шантажу та насильства, якому вони не протистояли; 4) жертва-заручник безпорадного/уразливого стану – особи, які внаслідок безпорадного/уразливого стану (у т.ч. внаслідок наркотичного сп'яніння) не могли усвідомлювати характер вчинюваних дій як стосовно себе, так і власних вчинків. У цьому контексті актуальним питанням є створення сучасного підходу до змісту рівнів віктимологічного запобігання, основними з яких є загальне та спеціальне [27].

Отже, що стосується загального віктимологічного запобігання, варто відзначити, що цей запобіжний напрям є невід'ємною складовою частиною загальносоціального запобігання злочинності, яке спрямоване насамперед на вирішення економічних і соціальних завдань подальшого позитивного розвитку та вдосконалення суспільних відносин, зменшення соціальних суперечностей і конфліктів, криміногенного протистояння різних верств населення, рівнів безробіття, бідності, люмпенізації, спокусливості,

необережності, створення нормального для цивілізованого суспільства правопорядку і стандартів життя, одержання достатніх легальних прибутків населення, впровадження високих моральних цінностей, особисту безпеку громадян, захист їхніх прав і свобод тощо. Вирішення цих завдань у масштабах держави безпосередньо й опосередковано сприятиме уповільненню темпу процесу віктимізації і зменшенню стану віктимності людей. Саме на зниження віктимного потенціалу суспільства, виявлення і обмеження дії детермінант масової віктимізації, на подолання страху стати жертвою від злочинності і націлений запобіжний вплив загальносоціального віктимологічного запобігання злочинності [202].

Отже, сутність загальносоціального запобігання полягає у створенні сукупності заходів та засобів, які глобально вирішують проблему віктимізації та криміналізації суспільства. Що стосується боротьби із наркоманією, варто зауважити, що нині основним способом боротьби із цим проявом є підвищення рівня життя суспільства шляхом створення нових робочих місць, залучення молоді до зайняття спортом та громадської діяльності. Будь-яка залежність здебільшого є наслідком надлишку вільного часу, який занурює людину у маргінальне середовище із поступовою її дезорієнтацією. Розвиток однієї девіації неминуче тягне за собою іншу, яка полягає у віктимізації та/або криміналізації. Уразливим станом особи із наркозалежністю дуже легко користуватись, особливо керувати за допомоги обіцянок, погроз, насильства чи шантажу. Отже, одним зі способів запобігання втягненню особи у зайняття проституцією є боротьба із наркозалежністю, яка має проводитись на всіх рівнях, у тому числі на загальносоціальному [27].

Вчені вказують, що під час опитування пересічних громадян було встановлено, що найефективнішими загальносоціальними заходами, що можуть бути спрямовані на зниження кількості осіб, які вживають наркотичні засоби, є такі як:

1) підвищення рівня правової освіти населення та правового виховання молоді шляхом запровадження сучасних форм і методів профілактики, розроблення інформаційно-пропагандистських та культурно-виховних програм, спецкурсів, підготовки і видання підручників з питань запобігання злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів;

2) удосконалення нормативно-правової бази з питань запобігання злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів;

3) підвищення рівня фахової підготовки посадових осіб, уповноважених здійснювати запобігання злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів (проведення відповідних семінарів, курсів підвищення кваліфікації, тощо);

4) забезпечення своєчасного виявлення неблагополучних сімей, їх облік і систематична перевірка умов утримання та виховання в них неповнолітніх, надання таким сім’ям адресної допомоги [135].

Отже, в цьому контексті ми можемо погодитись із вченими та зі свого боку зазначити, що насамперед *віктимологічне запобігання наркотизації має бути спрямоване стосовно неповнолітніх осіб. Останні, своєю чергою, завдяки несформованій системі цінностей та гнучкій психіці здатні піддаватись не тільки негативному, а і позитивному впливу. Варто звернути увагу на те, що жертвами втягнення у зайняття проституцією часто також стають неповнолітні дівчата, які не усвідомлюють сутність, зміст та кінцеву мету своїх дій* [27];

5) здійснення заходів щодо забезпечення зайнятості підлітків, юнаків та дівчат, які не мають постійних доходів і джерел для існування, збереження наявної мережі державних і громадських інститутів надання соціальної підтримки неповнолітнім, організації їхнього дозвілля і відпочинку, а також утворення з цією метою центрів соціальної служби для молоді, бюро і центрів надання учням та студентам послуг у працевлаштуванні для роботи у вільний від навчання час і під час канікул;

6) запобігання негативним проявам серед неповнолітніх, у тому числі пияцтву, наркоманії, дитячій бездоглядності й безпритульності, забезпечення виявлення дітей, які жебракують, вчиняють правопорушення або стали жертвами злочинної діяльності дорослих;

7) сприяння створенню необхідних умов для проживання та виховання дітей у сім'ї, які б виключали несприятливе побутове оточення, негативний вплив антигромадських елементів, забезпечували притягнення до відповідальності батьків за неналежне виховання, навчання та розвиток дитини;

8) ужиття заходів щодо підвищення ефективності діяльності служб у справах дітей та ювенальної поліції.

Важливою є участь підрозділів Національної поліції України у загальних заходах, що є складником системи ідеологічної та виховної роботи, яку спільно з громадськістю та поліцією здійснюють державні органи. У цьому контексті ролі правоохоронних органів має приділятись особлива увага з огляду на те, що своєчасна превенція, яка полягає у виявленні осіб, схильних до вживання наркотичних засобів та речовин, дає можливість змістити акценти на іншу діяльність, яка може бути суспільно корисною. Громадськість на сьогодні також може сприяти підвищенню рівня моральності населення.

Спеціальне-віктимологічне запобігання – це специфічна складова частина спеціально-кримінологічного запобігання злочинності, яка являє собою підсистему заходів, спрямованих на випередження появи, обмеження, усунення, відвернення та припинення впливу тих явищ і процесів, які безпосередньо віктимізують людину, роблять її уразливою, віктимною для певних видів злочинів, а також на підвищення цінностей від злочинних посягань. Таким запобіганням охоплюються заходи віктимологічної профілактики, віктимологічного відвернення і припинення віктимізації й віктимності. Віктимологічна профілактика у практичному плані мислиться як завдання держави і відповідних суб'єктів запобігання злочинності завчасно випередити процес кримінальної (не будь-якої) віктимізації людей і

віктимності шляхом впливу на ті негативні явища й процеси, які можуть відбутися чи вже відбуваються у безпосередньому людському середовищі. Залежно від того, на які явища й процеси (об'єкти) спрямовані профілактичні віктимологічні заходи (на ті, що можуть віктимізувати людей і бути використані злочинцями), виділяються такі їх види: заходи випередження формування групової чи масової віктимізації, заходи обмеження віктимізації і віктимності; заходи захисту і безпеки громадян [40, с. 165].

Спеціальні віктимологічні заходи запобіганням можуть бути застосовані такі заходи, як:

1) виховна робота у закладах середньої освіти та роз'яснення учням причин недопустимості вживання наркотичних засобів;

2) виховна робота із батьками щодо шкоди наркотиків та їх негативного впливу на поведінку осіб;

3) удосконалення якості роботи правоохоронних органів у частині запобігання організованій кримінально протиправній діяльності, а також суспільно небезпечним діянням, пов'язаним із наркозлочинністю та кримінальним правопорушенням проти моральності;

4) створення спеціальних антивіктимних програм та програм соціального відновлення для осіб, які мають наркотичну залежність, а також для жертв втягнення у зайняття проституцією.

Знаходження потерпілих у стані наркотичного сп'яніння підвищує їх віктимність. У такому стані підлітка легше націлити на вчинення злочину, порушити в ньому почуття помсти, заздрості, ненависті та ін.

Вищесказане підтверджує, що в стані наркотичного сп'яніння здатність протистояти сторонньому впливу, контролювати власні вчинки практично повністю зникає і це підвищує віктимність наркомана. Відзначимо, що жінки-наркоманки більше схильні до віктимізації, ніж чоловіки.

Таким чином, перебування в стані наркотичного сп'яніння підвищується віктимність наркоманів, вони втрачають здатність адекватно реагувати на те, що відбувається. Саме розуміння віктимності наркоманів як неминучого явища, як певної поведінки і способу життя, що викликає підвищений інтерес з боку потенційних злочинців, відкриває можливості для віктимологічного запобігання наркотизму.

Жертва в стані наркотичного сп'яніння провокує вчинення злочину, також відбувається кримінальна активність жертви, яка перероджується в злочинця, вчиняючи злочин заради дози. Це особлива модель жертви в віктимології – активована або інверсійна жертва [127, с. 46–47].

Кримінологи відзначають, що віктимність будь-якої людини може бути мінімальною. При цьому навіть в наркологічній віктимогенній ситуації можливий вибір анти віктимогенної поведінки потенційної жертви наркотизма.

Разом з тим, віктимологічний підхід дозволить виробити і додаткові заходи позитивного впливу на осіб, які з найбільшою ймовірністю можуть виявитися потерпілими від злочину. Тому віктимологічний аспект знаходить собі місце у всіх напрямах профілактики злочинів.

Спеціальна віктимологічна профілактика, як і профілактика традиційного напряму, є етнічним доповненням, складається з ряду основних компонентів:

– загального віктимологічного запобігання, яке включає в себе виявлення причин злочинів та умов, що сприяють їх вчиненню, якщо вони пов'язані з особою і поведінкою потерпілих, усунення цих причин і умов;

– індивідуальна віктимологічна профілактика, яка включає в себе:

1) виявлення осіб, які, судячи з їх поведінки або сукупності особистісних характеристик, з найбільшою ймовірністю можуть виявитися жертвами злочину;

2) організацію щодо цих осіб заходів виховання, навчання, забезпечення особистої віктимологічної безпеки.

Отримання таких даних можливе лише за умови правильно організованого віктимологічного вивчення. Існують такі основні напрями такого вивчення:

а) дослідження особистісних якостей потерпілих від злочинів (повинні вивчатися всі якості особи, але в першу чергу, як вже зазначалося, віктимність на психологічному рівні;

б) дослідження поведінки потерпілих в різних найбільш типових ситуаціях, які відносяться до різних видів злочинів;

в) дослідження взаємовідносин між потерпілими та злочинцями в тій ситуації, в якій вони визначають характер і динаміку кримінальних подій, в тому числі жертви і способу вчинення злочинів;

г) дослідження безпосередньо самих ситуацій, в яких реалізуються особистісні якості як потерпілих, так і злочинців – інакше кажучи, ситуацій, які «очікують» конкретних злочинця і потерпілого. Це вивчення має охоплювати ситуації різних злочинів і враховувати тимчасові коливання в сукупності з даними тих чи інших потерпілих. Маючи дані про типові характеристики всіх цих обставин (віктимологічний потенціал) [76, с. 291–293], можна з більшою ефективністю організувати запобіжну роботу щодо конкретних осіб, які представляють інтерес у віктимологічному відношенні.

До запобіжних заходів слід віднести і дії щодо усунення ситуацій, що несуть у собі можливість віктимних наслідків, шляхом створення умов, що включають або значно ускладнюють агресивну і водночас небезпечну поведінку особи (групи осіб). Враховуючи, що активна поведінка потенційних жертв нерідко пов'язана з тим, що вони опиняються у складних віктимних ситуаціях, з яких не бачать виходу, необхідно вживати всіх можливих заходів щодо ліквідації таких ситуацій [82, с. 286–288].

Відповідно, найбільш дієвий ефект запобіжного характеру може бути досягнутий за рахунок тривалого позитивного впливу, що забезпечує позитивне формування особи, що найбільш характерно стосується для активних жертв злочину, що пов'язане з формуванням твердих моральних уявлень до антинаркотичної політики.

Джерела інформації щодо різних активних потерпілих можуть бути дані, що надходять з лікувальних закладів, особливо дитячих поліклінік та наркологічних лікарень, з військкоматів та заяв громадян, від громадськості.

Велике значення має й широко поставлена правова пропаганда у частині роз'яснення можливості настання шкідливих наслідків необережних, небезпечних самих дійових осіб вчинків стосовно найбільш типовим ситуаціям злочинів.

Система навчання та виховання ініціативних потерпілих повинна включати формування передбачливості, тверезого розрахунку, вміння вибрати найбільш доцільну лінію поведінки в складних ситуаціях, виховання таких необхідних моральних якостей, як рішучість, сміливість, мужність. Тільки таке поєднання – з одного боку, підвищення здатності до опору та активного впливу, а з іншого боку, використання цих можливостей, переваг виключно з позитивною метою, дасть необхідний профілактичний результат.

До запобіжних заходів, що мають відношення в першу чергу до ініціативних осіб, але не займають будь-якого офіційного становища, слід віднести також широко організовану правову пропаганду, що має на меті показати, як, у яких межах і якого характеру активне втручання є законним стосовно найбільш типових ситуацій, злочинів. У цьому плані певне профілактичне значення (у його віктимологічному плані) має знання законів, настанов, інструкцій, наказів.

Таким чином, щодо даної категорії потенційних потерпілих система запобігання складається із заходів:

1) спрямованих на навчання та виховання кожної конкретної особи;

2) створення системи взаємодії по лінії «ініціативна особа – орган поліції», за якої втручання поліції було б максимально ефективним;

3) правового виховання населення та вдосконалення антинаркотичних законів.

Щодо пасивних потерпілих, які об'єктивно можуть протидіяти заподіювачам шкоди, але не роблять цього з різних причин, профілактичні заходи, крім спрямованих на безпосередній їх захист, пов'язані з активізацією цих осіб, вихованням у них свідомості необхідності протидіяти злочинцю. Сюди відносяться виховні бесіди, створені задля формування в осіб пасивної поведінки рішучості, сміливості, мужності, розуміння права захисту силою закону. Таким потерпілим необхідно вселяти надію, що їх ставлення до розголосу, страх «виносити сміття з хати» принципово невірні, суперечать правилам співжиття у суспільстві, а також їхнім власним інтересам, небезпечним для них самих.

Значну частину пасивних потерпілих становлять неповнолітні [5, з. 47–49]. Найчастіше ми маємо справу з об'єктивно нездатними до протидії особами або, принаймні, здатними фізично, але недостатньо чітко розуміючи небезпеку ситуації, в якій вони опинилися. У заходах профілактичного плану щодо неповнолітніх слід віднести вилучення дітей із сімей, де вони зазнають негативного впливу дорослих. Втручання у долю підлітка, можливо пов'язані з кардинальною зміною умов його життя [148, с. 96-99].

Зокрема, у певних випадках може бути поставлене питання позбавлення батьківських прав; якщо залишати неповнолітнього в сім'ї не можна, він може бути поміщений до інтернату, переданий іншим прийомним батькам, родичам.

Оскільки багато злочинів щодо неповнолітніх пов'язані з їх участю в різних злочинних формуваннях молоді, впливом на них дорослих підбурювачів та організаторів злочинів, віктимологічний аспект профілактики полягає і в заходах, спрямованих на розкладання злочинних груп, виведення підлітків з-під впливу підбурювачів, заходи кримінально-правового. впливу на підбурювачів та їх ізоляції.

Складним у всіх відносинах є індивідуальний вплив на неповнолітніх, негативні якості особистості яких уможливлюють добровільні зв'язки з наркозлочинністю. Проте позитивний вплив на таких неповнолітніх, що здійснюється залежно від конкретних обставин працівниками школи чи поліції, часто дають необхідний результат, корегують поведінку неповнолітніх у потрібному напрямі [96, с. 59–61].

В окремих випадках з метою виключення контакту потенційного потерпілого або потерпілої зі злочинцем, якщо неповнолітні шукають такого контакту або йому не протидіють, необхідно батькам або особам, які їх замінюють, вживати заходів до ізоляції підлітків шляхом переведення їх до іншої школи, зміни місця проживання тощо.

Вибір найбільш дієвих форм, засобів індивідуального захисту на такого роду потенційних потерпілих повинен ґрунтуватися на двох моментах:

1) обліку конкретної характеристики особи та віку потерпілих;

2) наявності або відсутності даних про конкретну особу, від якої можна очікувати вчинення злочину щодо потерпілого або потерпілої та характер обставин, що пов'язують учасників передбачуваної кримінальної ситуації (наркозлочину).

Таким чином, виконання всього комплексу профілактичних заходів з метою запобігання наркозлочинам щодо неповнолітніх має важливе значення. Ці заходи, чи точніше, напрями профілактичної роботи слід ділити на дві умовні групи:

1) з використанням зовнішніх факторів – забезпечення нагляду та захисту потенційних потерпілих;

2) внутрішніх можливостей, тобто підвищення можливості потенційних потерпілих до захисту, протидії злочинцю, і навіть формування позитивних установок особи.

Джерела інформації про пасивних потерпілих можуть бути найрізноманітнішими: це відомості, що надходять з медичних та дитячих установ, від населення, внаслідок вивчення кримінальних проваджень та матеріалів прокурорських перевірок. Як і щодо інших категорій потерпілих, можливе використання спеціальних засобів та методів впливу на потенційних потерпілих з метою підвищення їх активності.

Специфічним є комплекс індивідуального профілактичного впливу на некритичних потерпілих, для яких характерним є невміння розібратися в ситуації, передбачити можливість небезпечного розвитку подій. Особливо потерпілі цієї категорії можуть постраждати від накрозлочинів, проти життя та здоров'я, статевих злочинів тощо.

Природно, що сам елемент некритичності має здебільшого і в потерпілих, віднесених до інших категорій, але тут він – вирішальний. Найважливішим профілактичним заходом щодо некритичних потерпілих є виховна робота, що має на меті формування в кожної особи уміння здорово розібратися в небезпечних ситуаціях, набуття ними належної обачності [107, с. 177].

Виховна робота має поєднуватись з навчанням тому, як і в яких ситуаціях слід чинити і як ці ситуації розпізнати. Практична робота з кожним потенційним потерпілим будується за рахунок індивідуальних бесід (працівників поліції або за їх дорученням) та широко організованої правової та медичної пропаганди [174, с. 247].

З використанням прикладів необхідно проводити роботу з потенційними потерпілими, які демонструють готовність до легковажних знайомств, здебільшого з метою вживання спиртних напоїв, наркотиків тощо.

У тих випадках, коли некритичність потерпілих, небезпечна для них самих, пов’язана з розладом психіки, необхідно забезпечити лікування цих осіб, а в ряді випадків і поміщення їх у медичні установи [295, с. 191].

Недопущення створення ситуацій, небезпечних для некритичних потерпілих, досягається за рахунок такої організації діяльності патрульної поліції, яка б унеможливлювала небезпечні усамітнення підозрілих осіб з особами, що перебувають у стані алкогольного та наркотичного сп’яніння, незнайомих дорослих з дітьми, груп підлітків антисуспільної спрямованості. До цього ж класу профілактичних заходів слід віднести і мобілізацію можливостей батьків для нагляду за дітьми на вулицях, дворах, палісадниках, парках.

Якщо органам поліції (патрульної поліції) стає відомо, що назріває ситуація злочину, необхідно, за деякими винятками, поряд з іншими заходами попереджати потенційного потерпілого [308, с. 48-48].

Характер запобіжних заходів залежить від ступеня достовірності відомостей та відносин, що пов’язують сторони у тій чи іншій ситуації. І в будь-якому випадку необхідно інформувати можливу жертву, яка в майбутньому може бути піддана, втягнута у процес наркотизації, тобто наркозлочинність.

На сучасному етапі розвитку суспільства, держави в цілому і правоохоронних органів зокрема, необхідний інтегрований системний аналіз соціального розвитку, що дозволить простежити віктимологічні тенденції й динаміку віктимологічних процесів, Віктимологічне прогнозування та запобігання злочинам, заради якого варто здійснювати віктимологічний моніторинг кримінальної ситуації, – одне з головних завдань правоохоронних органів загалом й Національної поліції України зокрема [265].

Відповідно до методології теорії віктимологічного моделювання наркозлочинності найбільш ефективним шляхом реалізації віктимологічної концепції є метод програмування її віктимологічного запобігання, який можна визначити як науково обґрунтовану діяльність суб’єктів віктимологічного запобігання з розробки та реалізації комплексних програм, що визначають

систему заходів запобігання та впливу потенційних та реальних жертв правопорушень [75].

Тому початковою метою програмування віктимологічного запобігання злочинності стане зниження рівня віктимності населення на певній території за певний період. У теорії віктимологічного моделювання кримінальних правопорушень програмування має також і більш глибокі цілі щодо організації запобіжної діяльності шляхом:

– визначення системи сил та засобів на основі послідовного здійснення заходів, спрямованих на девіктимізацію особи та суспільства;

– забезпечення рівномірності застосування методів та заходів запобігання віктимності, термінів та послідовності їх застосування;

– оптимального вирішення кадрового потенціалу, фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів;

– встановлення відповідності прийнятих рішень та їх фактичного виконання (оцінка результатів).

Програма віктимологічного запобігання злочинності має мету, яка має бути конкретизована в часі за територією та рівнями запобіжної діяльності, щодо віктимологічних моделей видів злочинності та моделей віктимності та є системою заходів, що реалізується в різних аспектах діяльності суб'єктів віктимологічного запобігання, що володіють антивіктимогенним потенціалом.

Програма віктимологічного запобігання наркозлочинності передбачає три основні частини: аналітичну, прогностичну та контрольну.

До аналітичної частини входять коротка віктимологічна характеристика загальносоціальних явищ і процесів, стан наркозлочинності та віктимності населення, якість попередньої роботи суб'єктів з її віктимологічного запобігання.

Прогностична частина програми віктимологічного запобігання злочинності має базуватися на аналізі майбутнього загальносоціальних явищ та процесів.

Третя частина програми віктимологічного запобігання злочинності - система реалізації та контролю - показує розподіл сил, засобів, ресурсів, терміни виконання, виконавців, а також включає основні напрями віктимологічного запобігання.

До типових завдань програмування віктимологічного запобігання наркозлочинності можна віднести:

1) внесення пропозицій щодо вдосконалення організаційних та правових засад віктимологічного запобігання злочинності органами державної влади: проведення досліджень, розробка методик оцінки віктимологічної ситуації; розробка та впровадження заходів щодо підвищення ефективності діяльності зацікавлених суб'єктів віктимологічного запобігання; підготовка пропозицій щодо зміни та доповнення нормативно-правових актів у сфері запобігання злочинності;

2) розробка та здійснення заходів віктимологічного запобігання злочинності та її видів: робота з віктимним населенням, надання необхідної допомоги жертвам; підготовка та проведення загальносоціальних заходів для

різних соціальних груп населення; використання засобів масової інформації у процесі реалізації програми віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням;

3) для контролю досягнення програмованих результатів: створення єдиної автоматизованої (комп'ютерної) системи збирання та узагальнення віктимологічної інформації про поширені види злочинів; спільний контроль діяльності суб'єктів віктимологічного запобігання злочинності, оцінка їх ефективності;

4) консолідація суб'єктів віктимологічного запобігання правопорушенням: обмін віктимологічною інформацією, розробка методик їх запобігання; міжвідомчий обмін фахівцями віктимологами з метою підвищення їхньої професійної підготовки; проведення науково-практичних конференцій з питань як стратегії, так і тактики віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням.

Очікуваний результат програмування віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням, дуже значимий для з'ясування суті його ефективності – встановлення соціального контролю за процесом віктимізації і мінімізації її соціальних наслідків.

Програма віктимологічного запобігання злочинності дозволить залучити до віктимологічного запобігання широке коло суспільних формувань та громадян, увагу населення до дотримання правил власної віктимологічної безпеки, розвитком сучасних засад ювенальної віктимологічної профілактики наркотизму в Україні.

Висновки до розділу 3

1. Ефективність загальносоціальних заходів запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів пов'язана зі здатністю держави розробляти та реалізовувати ефективні комплекси запобіжних заходів за напрямами:

правовий – система спеціальних заходів загальнодержавного рівня боротьби зі кримінальним протиправним обігом наркотиків, що ґрунтується на міжнародних правових актах, що включає національні нормативні правові акти у цій сфері;

економічний – включають встановлення державної монополії на обіг наркотичних засобів, створення та заохочення економічно вигідних альтернатив культивування наркотиковмісних рослин; обмеження обсягів готівкового обігу грошей; обмеження числа та непрозорості офшорних зон, що використовуються для відмивання доходів від наркобізнесу;

організаційно-правовий– удосконалення організаційної структури системи органів сектору безпеки та недержавних організацій, які мають як одну з основних функцій – запобігання незаконному обігу наркотиків. Основний зміст таких заходів складає моніторинг злочинного обігу наркотиків та ефективності заходів запобігання, захист об'єктів виробництва, зберігання

та застосування наркотиків від злочинних посягань; припинення діяльності організованих груп та злочинних організацій; примусове медичне лікування осіб, які страждають на наркоманію; сприяння ресоціалізації осіб, які відбувають покарання;

соціальний – антинаркотична пропаганда, освіта; оздоровлення осіб, втягнутих до вживання наркотиків, підтримка їх працездатності та інтересу до життєвих цінностей.

2. Головними стримуючими факторами спеціально-кримінологічної діяльності у сфері незаконного обігу наркотиків є постійне реформування органів поліції по боротьбі з наркозлочинністю, їх скорочення; недієвість, дублювання запобіжних заходів, які не враховують вікові особливості, ступінь втягнення підлітка, молоді у вживання наркотиків; обсяг правозастосовних заходів носить вибірковий характер і значно поступається обсягу роботи по здійсненню управлінських та інших функцій; низький рівень грамотності працівників у проблемах запобігання наркоманії; відсутність якісних кримінологічних програм і методичних рекомендацій; недостатнє використання можливостей громадських організацій; відсутність особистісного підходу в індивідуальній профілактиці; ігнорування проведення запобіжних заходів тощо.

У зв’язку з цим, запропоновані спеціально-кримінологічні заходи запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що складається з діяльності щодо припинення розпочатого кримінального правопорушення, так і недопущення вчинення нового шляхом мінімізації: 1) зловживання або попиту на наркотики; 2) незаконної пропозиції наркотиків, які пов’язані з індивідуально-профілактичними заходами: виявлення осіб, що зловживають наркотиками або допускають їх немедичне вживання, здійснення контролю за їх поведінкою та способом життя; проведення з молоддю заходів виховного, медичного та правового характеру з метою недопущення немедичного вживання або прийому наркотиків; усунення обставин, які призвели до вживання наркотичних засобів.

3. Головні детермінанти віктимізації наркозалежних осіб із їх наступним втягненням у злочинну діяльність є: незадовільний рівень матеріального забезпечення, зумовлений нестабільним економічним та соціальним станом захищеності населення та її власними потребами; уразливий стан, спричинений вживанням наркотичних засобів, який виключає можливість сприймати протиправні дії стосовно себе; схильність до реагування на шантаж та/або обман через загострене сприйняття потенційних наслідків відмови від зайняття злочинною діяльністю; емоційна лабільність, яка стає причиною загострення конфліктів із наступним втягненням у злочинну діяльність.

4. Віктимологічні заходи запобігання повинні бути спрямовані на жертву злочинного посягання за напрямами: а) навчання та виховання; створення системи взаємодії по лінії «ініціативна особа – орган поліції», за якої втручання поліції було б максимально ефективним; правове виховання населення та вдосконалення антинаркотичних законів (ініціативна жертва);

б) безпосередній їх захист; виховання свідомості необхідності протидіяти злочинцю.

5. Жертва наркотизма – головний об’єкт віктимологічного моделювання. Ключові елементи віктимологічної моделі наркотизму засновані на предметі віктимології, де віктимність розуміється як: специфічна біопсихосоціальна якість жертв наркотизму; віктимізація жертв наркотизму і особливості її віктимної поведінки; взаємовідносини жертви наркотизма і злочинця-торговця. Оскільки багато наркозлочинів щодо дітей пов’язані з їх участю в різних угрупованнях, віктимологічний аспект запобігання полягає і в заходах, спрямованих на роз’єднання таких груп, вивід підлітків з під впливу підбурювачів, застосування заходів кримінально-правового впливу на втягувачів та їх ізоляції.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено і вирішено наукове завдання щодо запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні, результатом чого стала низка висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вирішення такого завдання. Основні з них такі:

1. З'ясовано, що проблема наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в країні, на відповідному науковому рівні починає досліджуватися у 50–70-х рр. минулого століття. Окремі дослідження здебільшого розкривають кримінологічні, кримінально-правові та соціальні проблеми, визначають певні заходи запобігання втягнення молоді у протиправну діяльність. Однак такі дослідження значною мірою розкривали лише деякі аспекти проблеми, спиралися на законодавство яке наразі втратило чинність, а в умовах реформування правоохоронних органів взагалі не були предметом дослідження. Для розроблення системи ефективних заходів щодо запобігання втягнення молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в умовах сьогодення, що здійснюються на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному, індивідуально-профілактичному та віктимологічному рівнях, слід з'ясувати та розкрити зміст не тільки кримінологічної, але й кримінально-правової характеристики.

2. Під втягненням молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів треба розуміти певні дії, що вчиняються суб'єктом кримінального правопорушення з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на особу віком від 14 до 35 років з метою викликати у нього рішучість взяти участь у вживанні наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у молодої людини бажання вжити наркотики.

На підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень виокремлені такі стадії втягнення молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів (способи впливу на жертву з метою сформувати в нього рішучість взяти участь у вживанні наркотиків): підготовча (підбір жертви, яку можна залучити до вживання наркотиків, створення в неї зацікавленості до вживання, послаблення контролю за власними діями); безпосереднього вчинення – застосування одного з видів втягування (фізичне, психічне; психолого-фізичне шляхом обіцянок, обману, погроз тощо); приховування (перешкоджання отриманню інформації про втягнення, надання завідомо неправдивої інформації, спотворення самого втягнення) з метою вибору або розроблення ефективних заходів запобігання на кожній із них або відмежування від протиправних діянь, учинених потерпілим за власною ініціативою.

3. Розвиток системи запобігання втягненню молоді у вживання наркотиків необхідно розглядати з урахуванням позитивного досвіду іноземних країн (Великобританія, Іспанія, Канада, США, Франція, Німеччина) де тривалий час

ефективно працюють чисельні медичні, освітні та психосоціальні моделі антинаркотичної профілактики у молодіжному середовищі, які спрямовані на розвиток соціально підтримуючих мереж: молодь, сім'я та батьки; здійснення запобіжних заходів спрямованих на здоровий спосіб життя, тренування життєвих навичок й формування мотивації на зміну поведінки; створення консультативних центрів для молоді; формування продуктивних ресурсів особистості і поведінкових стратегій; підготовку фахівців і спеціалістів у сфері антинаркотичної профілактики у молодіжному середовищі. Потребують впровадження у національне законодавство та практичну діяльність окремі положення апробованих моделей, а також можливості здійснення тестування визначених категорій молоді (школярі, студенти тощо) на наявність в організмі наркотиків, що є звичайною нормою в окремих іноземних країнах.

4. За 2016–2023 рр. було обліковано 362 кримінальні правопорушення пов'язані зі схилянням (містило усі ознаки втягнення, внесено відомості за ст. 315 КК України або/та 304 КК України) молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (2016 р. було зареєстровано – 158 (0,6 % від загальної кількості наркозлочинів, облікованих у тому ж році), у 2017 р. – 19 (0,1 %), у 2018 р. – 44 (0,2 %), у 2019 р. – 34 (0,1 %), у 2020 р. – 45 (0,2 %), у 2021 р. – 45 (0,2 %), у 2023 р. – 17 (0,1 %)), а до суду направлено 255 вказаних проваджень. У 2016 році кількість кримінальних проваджень по яким особам було вручено повідомлення про підозру становила 15 проваджень, однак вже у 2017 році ця кількість різко зросла до відмітки у 39 проваджень, і в 2018 році знизилась до 29, та частково стабілізувалась у 2021 та 2023 рр. та становила 31 та 33 провадження відповідно (99 % зареєстрованих кримінальних правопорушень, виявлені підрозділами БНОН Національної поліції України). Частково зазначена тенденція пов'язана із значним скороченням штатної чисельності особового складу підрозділів БНОН з 2033 працівників на початок 2015 року до 662 на початок 2023 (тобто залишилось приблизно 33 % від штатної чисельності, яка була сім років тому).

Втягнення молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, суттєво впливають на рівень злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та особливості територіального поширення наркоманії в країні, де виділяються Дніпропетровська (15,3 %), Київська (14 %) та Харківська (9,6 %) області. Більша частина – 62,3 % були вчинені у містах, а 37,7 % – у сільській місцевості, що свідчить про негативні тенденції процесів урбанізації в державі.

5. Проведений розподіл детермінантів втягнення молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів слід поділити на:

а) загальні (макрорівень): стрімке розшарування суспільства на бідних і багатих та інший стратифікаційний розподіл суспільства на групи; загальне зниження керованості соціальними процесами, що сприяє обгрунтованому визначенню пріоритетів антинаркотичної політики та її реалізації; зниження рівня життя; неспроможність сім'ї; недоліки державного та громадського устрою; широкомасштабна корупція, неможливість для молоді знайти достатньо оплачувану роботу; послаблення соціального контролю у

суспільстві, попит населення на наркотики, прорахунки в реформуванні правоохоронної системи, що призвели до послаблення запобіжної ролі органів кримінальної юстиції, зокрема підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків Національної поліції України; правовий нігілізм та небажання більшості громадян звертатися до правоохоронних органів із заявами про втягнення особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що сприяє латентності;

б) *спеціальні (мікрорівень)*: дисфункціональність сім'ї; деформація морально-психологічних установок; формування специфічного середовища наркоманів та осіб, які допускають немедичне вживання наркотичних засобів і психотропних речовин; соціальна дезадаптація особи та інші відчуження від соціального середовища; вікові, психічні та інші особистісні особливості; негативний вплив з боку однолітків чи дорослих; переважання егоїстично-індивідуальних, демонстративно-агресивних та насильницьких мотивів; уникнення від вирішення матеріальних життєвих проблем; відсутність можливості реалізуватися у суспільно корисній діяльності; відчуття безцільності існування; вплив асоціального середовища та потрапляння до субкультурної групи, у тому числі й організованої (наркомани й наркоділки), що є найпотужнішим фактором наркотизації молоді.

6. Особа, яка втягує молодь у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у 90 % збуває або вживає наркотичні засоби, нерідко має психічні відхилення, судимість. Їй притаманні такі негативні риси, як егоїзм, жорстокість, агресивність, зневажання суспільних обов'язків, нехтування інтересами інших, жадібність, цинізм. Виокремлено за характером злочинної спрямованості *алкогольно-наркотизований тип* особи-злочинця (підтипи: ситуаційний; нестійкий; злісний; особливо небезпечний) й надано кримінологічну характеристику особи, яка втягує молодь у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – чоловік (74 % кримінальних проваджень) віком 25–35 років (59 %), неодружений (38 %), офіційно не працевлаштований (54 %), має повну загальну середню (65 %) або професійно-технічну освіту (22 %), схильний до вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів (75 %). Дітей нерідко втягують у злочину діяльність раніше судимі особи (45,3 %), а також батьки чи особи, що їх замінюють (18,3 %).

7. Проблема запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів повинна вирішуватися в межах боротьби зі злочинністю, а система загальносоціальних заходів запобігання повинна охоплювати: 1) негайне розроблення та прийняття стратегії розвитку кримінальної та кримінологічної політики, що включає в себе заходи правового впливу, спрямовані на недопущення або своєчасне усунення втягнення молоді у вживання наркотиків; 2) прийняття Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року, яка включатиме такі пріоритетні напрями: профілактика вживання психоактивних речовин без медичних показань та підвищення поінформованості населення; припинення незаконного виробництва та переробки наркотиків. Дана Стратегія має стати

напрямом боротьби органів державної влади щодо недопущення розвитку кримінальної активності й розповсюдженості наркотичної зараженості в суспільстві, а конкретне наповнення основних напрямів діяльності доцільно здійснювати в документах нижчого рівня; 3) прийняття Державної комплексної програми боротьби зі злочинністю молоді, яка спрямована на реалізацію стратегічних напрямів й сприятиме розробці регіональних планів запобігання наркозлочинності; 4) прийняття розробленої авторської Програми заходів запобігання втягненню молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів на 2025–2027 рр.

8. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання здійснюються у рамках оперативного супроводження, в частині виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з втягненням молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів; налагодження співпраці з населенням та громадськими організаціями; забезпечення професійного відбору працівників залучених до боротьби з наркозлочинністю; співпраця з правоохоронними органами у тому числі іноземних країн в частині діяльності організованих груп, у тому числі транснаціонального характеру; розроблення Положення щодо удосконалення порядку регулювання законного обігу наркотичних засобів, правової регламентації лікування хворих на наркоманію, їх соціальної реабілітації; створення і використання спеціального фонду для реалізації загальної молодіжної програми по боротьбі з наркотизмом; укріплення та розвиток спеціалізованих підрозділів правоохоронних органів, медичних установ антинаркотичного профілю, забезпечення дієвої взаємодії органів і організацій які ведуть боротьбу з наркозлочинністю по створенню бази даних осіб, які продовжують немедичне вживання наркотиків. Такі дієві організаційні заходи запобігання викладені у запропонованому проєкті Програми заходів запобігання втягненню молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів на 2025–2027 рр.

Індивідуально-профілактичні заходи запобігання спрямовані на припинення кримінальної протиправної діяльності осіб пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів за напрямами притягнення осіб до кримінальної відповідальності із застосуванням передбачених кримінальним законом заходів покарання, інших заходів кримінально-правового впливу; постпенітенціарної профілактики.

9. Віктимологічні заходи запобігання втягненню у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів повинні бути спрямовані відносно дітей, які завдяки своїй несформованій системі цінностей та гнучкій психіці схильні піддаватися негативному впливу. Виокремлені такі типи жертв втягнення у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: 1) активно-агресивні – особи, які характеризуються провокативною передкримінальною поведінкою; 2) квазіжертви – особи, які були втягнуті із заздалегідь неправдивою обіцянкою винагороди; 3) пасивні – особи, які були втягнені шляхом шантажу та насильства, якому вони не протистояли; 4) жертва-заручник – особи, які внаслідок безпорадного/уразливого стану були залежними від особи-злочинця.

Віктимологічні заходи запобігання на такі типи жертв з розподілом на: 1) *загальні*: підвищення рівня правової освіти населення та правового виховання молоді; удосконалення нормативно-правової бази з питань запобігання кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу наркотиків; підвищення рівня фахової підготовки осіб, уповноважених здійснювати запобігання кримінальним правопорушенням; запобігання негативним проявам серед дітей (пияцтво, бездоглядність, безпритульність, жебракування, проституція); створення необхідних умов для проживання та виховання; ужиття заходів щодо підвищення ефективності діяльності служб у справах дітей та ювенальної поліції; 2) *спеціальні*: виховна робота у закладах середньої та вищої освіти й роз'яснення причин недопустимості вживання наркотичних засобів; виховна робота із батьками щодо шкоди наркотиків та їх негативного впливу на поведінку осіб; удосконалення роботи органів ювенальної превенції у запобіганні організованій наркозлочинності серед дітей; створення антивіктимогенних програм та програм соціального відновлення для осіб, які мають наркотичну залежність; 3) *індивідуальні*: виявлення осіб, які, судячи з їх поведінки або сукупності особистісних характеристик, з найбільшою ймовірністю можуть виявитися жертвами правопорушення; організацію щодо цих осіб заходів виховання, навчання, забезпечення особистої віктимологічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапова К. В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями в Україні : дис. … д-ра філос. : 081. Одеса, 2022. 234 с.

2. Агапова К. В., Конопельський В. Я., Колб О. Г. Маргінальні угруповання в Україні як джерела суспільної небезпеки, посягань на національну безпеку та об’єкти кримінологічного запобігання : монографія. Одеса: Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 272 с.

3. Агапова К. В. Причини та умови кримінальної протиправності учасників молодіжних угруповань. *Юридичний бюлетень*. 2021. № 23. 2021. С. 189–197.

4. Антинаркотична профілактика : навч. посіб. / [В. В. Чернєй, О. М. Стрільців, Е. В. Расюк та ін.] ; за ред. В. В. Чернєя. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. 180 с.

5. Антинаркотична профілактика в молодіжному середовищі : практ. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2004. 124 с.

6. Антинаркотична профілактика в молодіжному середовищі: навч. посіб. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. 184 с.

7. Антинаркотична профілактична робота в навчальних закладах : метод. реком. / Д. Й. Никифорчук, В. Г. Панок, О. М. Стрільців. Київ : Парламентське видавництво, 2004. 64 с.

8. Баклан І. В. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються неповнолітніми : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.

9. Балакірєва О. М. Здоров’я та поведінкові орієнтації учнівської молоді. Київ, 2007. 132 с. URL: https://vdoc.pub/documents/-2sdhpuufihag

10. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2016. № 2 (13). С. 98–108.

11. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Злочинна поведінка: норма, аномалія чи патологія? *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 6–12.

12. Борьба с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность : учеб. пособ. / отв. ред. И. П. Лановенко. Киев : Наук. думка, 1986. 256 с.

13. Бродські-Кроткіна А. Не ковідом єдиним : наркозалежність стала тіньовою епідемією у США. *Дзеркало тижня*. 2021. 9 жовтня. URL: https://zn.ua/ukr/international/ne-kovidom-jedinim-narkozalezhnist-stala-tinovoju-epidemijeju-u-ssha.html

14. Буковський Ю. Д. Досвід США щодо організації діяльності підрозділів з протидії незаконному обігу наркотиків. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023.№ 1. С. 258–262.

15. Буткевич С. А. Щодо запобігання та протидії розповсюдження наркоманії у молодіжному середовищу. *Кримінологічний юридичний вісник*. 2009. Вип. 2 (6). С. 82–90.

16. Бухтияров В. А. К вопросу о наркомании. *Сборник трудов НИИ облздравотдела*. Киев, 1936. С. 199–204.

17. Буш К. А. Молодіжний рух в сучасній Україні. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2015. Вип. 19–20. С. 84–91.

18. Бюллетень по наркотическим средствам. Нью-Йорк : ООН, 1965. Т. XVII, № 3. 250 с.

19. Валерко В. Міжнародний наркобізнес – злочин проти людства. *Міліція України*. 2002. № 10. С. 6–7.

20. Валуйська М. Ю. Кримінологічна характеристика особистості злочинців, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 208 с.

21. Варава Д. В. Втягнення молодіжного контингенту засуджених до вживання наркотичних засобів як шлях до поширення ВІЛ-СНІДу. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1 (78). С. 107–115.

22. Варава Д. В. Детермінанти молодіжної наркозлочинності. *Журнал східноєвропейського права.* 2022. № 102. С. 53–59. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/varava_102.pdf.

23. Варава Д. В. Заходи запобігання поширенню аналогів наркотичних засобів та психотропних речовин у молодіжному середовищі. *Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 1 лип. 2022 р.). Кропивницький : Донецький держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 55–58.

24. Варава Д. В. Окремі питання профілактики втягнення неповнолітніх до вживання наркотичних засобів в Україні. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 04 листоп. 2021 р.) /Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. С. 150–153.

25. Варава Д. В. Соціально-демографічна характеристика споживачів наркотиків. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам’яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 18 листоп. 2021 р.) /Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. С. 292–294.

26. Варава Д. В. Становлення державної системи профілактики зловживання наркотиками та психотропними речовинами в підлітково-юнацькому середовищі. *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 11 серп. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 40–44.

27. Варава Д. В., Коссе В. В. Втягнення наркозалежних осіб у зайняття проституцією: віктимологічний аспект. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. Вип. № 4 (81),ч. 2. С. 62–67.

28. Варій М. Й. Психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 284 с.

29. Василевич В. В., Левченко Ю. О. Запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 335–339.

30. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.

31. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ : Перун, 2002. 1428 с.

32. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність : кримінологічна характеристика та шляхи запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 503 с.

33. Вирок Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 12 квіт. 2018 р. Справа № 326/1337/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/73348220

34. Вирок Богодухівського районного суду Харківської області від 10 груд. 2018 р. Справа №-613/1121/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78434428

35. Вирок Заводського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 09 жовт. 2019 р. Справа № 208/5777/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/85845325

36. Вирок Першотравенського міського суду Дніпропетровської області. Справа № 186/709/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/38889472

37. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 29 жовт. 2018 р. Справа № 607/6925/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78901853

38. Виступ Міністра внутрішніх справ України на колегії з питання «Про стан протидії наркозлочинності та заходи щодо активізації роботи на цьому напрямку діяльності», (28 серпня 2021 р.). Київ : ДБНОН Національної поліції України. 10 с.

39. Витвицкая В. В. Криминологические проблемы предупреждения преступных посягательств на нравственное и физическое развитие несовершеннолетних : дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 222 с.

40. Віктимологія : навч. посіб. / [В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.] ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.

41. Вознюк А. А., Щирська В. С. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : монографія. Київ : Освіта України, 2017. 184 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/d5fd03ed-1b24-4f7b-852f-b241104903c9/content

42. Волинець Л. С., Гурковська Л. П. Савчук І. В. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, з урахуванням національної та міжнародної практик : метод посіб. Київ : К.І.С., 2011. 132 с.

43. Волощук А. М. Державно-правова політика в сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів: зарубіжний досвід. *Митна справа*. 2011. № 1. С. 8–17.

44. Вплив соціально-економічних процесів назлочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України) : аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. 54 с.

45. Всесвітній звіт про наркотики 2017: 29,5 мільйонів людей у всьому світі страждають від фізичних розладів, пов'язаних із вживанням наркотиків, опіоїди найбільш шкідливі. *ООН*: [сайт]. URL: https://www.unodc.org/unodc/ru/frontpage/2017/June/world-drug-report-2017_-29-5-million-people-globally-suffer-from-drug-use-disorders--opioids-the-most-harmful.html

46. Всесвітній звіт щодо наркотиків за 2021 рік. *ООН*: [сайт].URL: www.unodc.org/wdr2018/index.html

47. Габиани А. А. На краю пропасти: наркомания и наркоманы. Ташкент : Мысль, 1990. 220 с.

48. Габіані А. Хто такі наркомани? *Соціологічні дослідження*. 2000. № 2. С. 78–82.

49. Ганова Г. О., Присяжнюк І. І., Туркот М. С. Притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх: процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримання державного обвинувачення : навч.-практ. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2015. 82 с.

50. Герасимчук О. А. Молодь. *Енциклопедія Сучасної України*. Т. 21. Мікро – Моя / [гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. 712 с.

51. Гладкова Є. О. Зміст стратегії протидії наркозлочинності. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2017. Вып. 5, т. 2. С. 201–205.

52. Гладкова Є. О. Кримінологічні засади стратегії й тактики протидії наркозлочинності в Україні : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 35 с.

53. Гладкова Є. О. Система протидії наркозлочинності: теоретична модель. *Наше право*. 2019. № 1. С. 105–110.

54. Гладкова Є. О. Стан, структура й динаміка наркозлочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). С. 92–100. URL: https://univd.edu.ua/science-issue/issue/3752

55. Гладкова Є. О. Стратегія й тактика протидії наркозлочинності в Україні : монографія. Харків : Панов, 2019. 416 с.

56. Голина В. В. Преступность: природа, сущность, проявление. *Кримінологія в Україні та протидія злочинності* : зб. наук. статей / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. Одесса, 2008. С. 35–40.

57. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.

58. Головатий М. Ф. Соціологія : курс лекцій. Київ : МАУП, 2006. 304 с.

59. Гончарова М. А., Кулик Л. М. Запобігання латентній злочинності неповнолітніх та молоді : проблеми та шляхи їх полодання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 77–81.

60. Горох О. П. Покарання за злочин у сфері обігу наркотичних засобів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.

61. Горькавий С. С. Роль міжнародних європейських організацій у протидії незаконному обігу наркотиків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2011. 16 с.

62. Гриненко І. М. Наркобізнес та національна безпека : монографія. Київ : Сфера, 2002. 211 с.

63. Давидова М. М. Запобігання схилянню до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні : дис. … д-ра філос. : 081. Київ, 2020. 297 с.

64. Давидова М. М. Кримінально-правова характеристика схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 156–168.

65. Давидова М. М., Василевич В. В. Запобігання схилянню до вживання наркотичних засобів та психотропних речовин Національною поліцією України. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2019. № 1 (36). С. 95–99.

66. Давидова М. М., Василевич В. В., Свірін М. О. Запобігання схилянню до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2021. 238 с.

67. Давидова М. М., Свірін М. О. Міжнародний досвід у запобіганні злочинності та перспективи його використання в Україні. *Наука і правоохорона.* 2016. № 2 (32). С. 109–117.

68. Дан Г. В. Запобігання використанню малолітньої дитини для заняття жебрацтвом в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 227 с.

69. Данилевська Ю. О., Каменський Д. В. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров’я населення : проблеми кримінально-правової кваліфікації : практ. посіб. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідорєнка, 2013. 288 с.

70. Даньшин И. Н. Введение в криминологическую науку. Харків : Право, 1998. 142 с.

71. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография. Харьков : Прапор, 2005. 224 с.

72. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021–2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 02 черв. 2021 р. № 579. *Урядовий портал* : [сайт]. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini

73. Деякі питання профілактики ВІЛ/СНІДу и наркоманії: стратегія зниження шкоди : аналітична довідка МВС України. Київ, 2000. 47 с.

74. Джужа О. М. Світові кримінологічні системи запобігання злочинам. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (110). С. 7–12. DOI: https://doi.org/10.33270/01191101.7

75. Джужа А. О. Віктимологічні засади запобігання злочинам в Україні: теорія та практика : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 416 с.

76. Джужа А. О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 304 с.

77. Джужа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2014. № 2 (91). С. 15–21.

78. Джужа О. М., Тичина Д. М. Побудова синергетичної моделі соціолого-правового підходу в теорії віктимологічного моделювання. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2 (67). С. 109–116. DOI: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-67-2-109-116

79. Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 189 с.

80. Дзунза В. В. Кримінальна відповідальність за стягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.

81. До 15 років тюрми: Уряд посилює відповідальність за втягування дітей у кримінал. *Букви* : [сайт]. URL: https://bykvu.com/ua/bukvy/do-15-rokiv-tjurmi-urjad-posiljuie-vidpovidalnist-za-vtjagnennja-ditej-u-kriminal/

82. Доценко Т. М. Віктимологічна характеристика наркоманії. *Юридична наука та правоохоронна діяльність* : матеріали Міжвуз. наук.-практ. конф. курсантів та студентів (Дніпропетровськ, трав. 2000 р.). Дніпропетровськ, 2000. Вип. 1. С. 286–288.

83. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография. Одесса : Юрид. лит., 2009. 614 с.

84. Дудар О. Ф. Кримінологічні особливості осіб, причетних до наркобізнесу. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2002. № 6. С. 56–66.

85. Європейське опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотичних речовин – ESPAD. *Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка* : [сайт]. URL: https://www.uisr.org.ua/espad

86. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/

87. Жаровська Г. П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 578 с.

88. Жаровська Г. П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 40 с.

89. Жаровська Г. П. Транснаціональна злочинність як реальна загроза національній безпеці України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія : Право. 2014. Вип. 27, т. 3. С. 33–37.

90. Женунтій В. І., Бабенко А. М. Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти, запобігання : монографія. Донецьк : Вебер (Донецька філія), 2009. 222 с.

91. Загальносоціальна та спеціальна профілактика наркоманії та ВІЛ/ СНІДу : навч.-метод. посіб. / О. Ф. Гіда, О. М. Джужа, С. М. Корецький, Г. І. Піщенко ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 80 с.

92. Загамула В. В. Методика розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 23 с.

93. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

94. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

95. Закон про Опіум. Нідерланди. *Opiumwet. Staatsblad*. 1928. № 167. URL: http://wetten.overheid.nl/BWBR0001941/geldigheidsdatum_09-05-2014/informatie

96. Заросинський О. Запобігання наркоманії і токсикоманії серед неповнолітніх. *Право України*. 2005. № 2 С. 59–61.

97. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями. *Офіс Генерального прокурора України* : [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2.

98. Звіт щодо осіб, які мають вживають наркотики. Статистичні дані Центру медичної статистики МОЗ (Форма № 32). *Міністерство охорони здоров'я* : [сайт]. URL: https://www.emcdda.europa.eu/system/files/attachments/14398/dani-zvitu-2021-2020-rik-national-report-ukraine-original.pdf

99. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : науч.-практ. изд. Киев : Юринком Интер, 1999. 240 с.

100. Зелинский А. Ф. Криминология : учеб. пособ. Харьков : Рубикон, 2000. 240 с.

101. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Харків : Рубікон, 2000. 240 с.

102. Йосипів А. О. Маргінальні групи як об'єкт кримінологічного дослідження : монографія. Львів : Львів. нац. ун-т внутр. справ, 2021. 440 с.

103. Іващенко В. Міжнародні питання боротьби зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, або прекурсорами. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 9. С. 135–138.

104. Кальман А. Г. Понятийный аппарат современной криминологии (терминологический словарь). Харків : Гимназия, 2005. 273 с.

105. Кальман А. Г., Христич И. А. Понятийный аппарат современной криминологии. Терминологический словарь / под. общ. ред. В. В. Голины. Харьков : Гимназия, 2005. 272 с.

106. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 225 с.

107. Кальченко Т. Л. Запобігання поширенню наркоманії серед неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2005. № 3. С. 177–184.

108. Ківенко Н. В., Лановенко І. І., Мельник П. В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма : монографія. Ірпінь : Акад. держ. податкової служби України, 2002. 240 с.

109. Ковалкин А. А., Хруппа Н. С., Чубарев В. Л. Деятельность ОВД по предупреждению группового сбыта наркотических веществ. Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1993. 111 с.

110. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 07 груд. 1984 р. № 8073-X. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

111. Комлєв Ю. Ю. Рестриктивний потенціал антинаркотичних стратегій зарубіжних країн: деякі результати контент-аналізу політико-правових документів. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2009. № 2. С. 136–140.

112. Конько А. Кривава війна, якій не видно кінця: як Мексика бореться з наркокартелями. *24 канал* : [сайт]. URL: https://24tv.ua/krivava_viyna_yakiy_ne_vidno_kintsya_yak_meksika_boretsya_z_narkokartelyami_n1316517

113. Корецький С. М. Кримінологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх : автореф. дис.. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 20 с.

114. Корнієвський О. А., Якушик В. М. Молодіжний рух та політичні об’єднання в сучасній Україні. Київ : Київське братство, 2015. 132 с.

115. Корягіна А. Генезис злочинної поведінки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 123–132.

116. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу. Київ : Атіка, 2008. 352 с.

117. Кривоногова О. В. Психологічні чинники виникнення у підлітків опійної наркоманії та її корекція : автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2010. 22 с.

118. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік : монографія / [М. Г. Вербенський,О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 388 с.

119. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік : монографія / [М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 340 с.

120. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Є. С. Назимко, С. В. Лосич, Ю. О. Данилевська та ін.] ; за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного та О. М. Джужи. Київ : Дакор, 2018. 386 с.

121. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. [4-те вид.]. Харків : Право, 2010. 456 с.

122. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

123. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [Ю. В. Баулін, В. І. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Ін Юре, 2003. 1196 с.

124. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. [5-те вид., доповн.]. Харків : Право, 2013. Т. 2. Особлива частина. 1040 с.

125. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

126. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинених із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх : монографія / А. В. Савченко, І. А. Вартилецька, О. О. Семенюк, О. О. Луцак. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 267 с.

127. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / [Є. М. Моісеєв. О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.

128. Кримінологія : Загальна та особлива частини : підручник для студентів / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд. Харків : Право, 2003. 352 с.

129. Кримінологія : навч. посіб. / [В. В. Василевич, О. Г. Колб, Т. Л. Кальченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2009. 311 с.

130. Кримінологія : навч. посіб. / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Прецедент, 2004. 208 с.

131. Кримінологія : підручник / [В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.] ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.

132. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В. В. Чернєя та О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

133. Кримінологія : підручник / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

134.Кримінологія: підручник / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський та ін.] ; за заг. ред. В. В. Чернєя, О. М. Джужі. Київ : Маслаков, 2020. 612 с.

135.Кротюк А. Загальносоціальні заходи запобігання злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів у великому місті. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 231–237. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/42.pdf.

136.Кузнецов В. В., Савченко А. В. Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи. [2-ге вид., доповн. та переробл.]. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 392 с.

137.Кукос М. В. Способи втягнення неповнолітніх у незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2023. Вип. 78, ч. 2. С. 275–281.

138.Кулик В. Сучасний організований молодіжний рух в Україні як об’єкт наукового дослідження. *Політика* : [сайт]. URL: https://politika.org.ua/suchasnij-organizovanij-molodizhnij-rux-v-ukraini-yak-ob-yekt-naukovogo-doslidzhennya

139.Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 272 с.

140.Кулик О. Г. Злочинність як соціальне явище: суттєві ознаки та визначення поняття. *Наука і правоохорона*. 2017. № 1. С. 125–132.

141.Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні : фактори, тенденції, протидія (2002 – 2014 рр.) : монографія. Київ : ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.

142.Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива : дослідження. Київ, 2014. 963 с.

143.Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні : за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / [О. М. Балакірєва (кер. авт. кол.), Д. М. Павлова, Н-М. К. Нгуєн, О. Г. Левцун, Н. П. Пивоварова, О. Т. Сакович, О. В. Фляркoвська]. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2019. 214 с. URL: https://www.uisr.org.ua/img/upload/files/B_Report_ESPAD_2019_Internet.pdf

144.Курс кримінології: Загальна частина : підручник / [О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 326 с.

145.Лазаренко В. І. Наркоситуація в Україні та девіантна поведінка молоді : автореф. дис. … канд. соціол. наук : 22.00.04. Харків, 2003. 20 с.

146.Леган І. М. Міжнародне співробітництво та кримінологічні засади запобігання та протидії незаконного обігу наркотичних засобів та

психотропних речовин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 402–405.

147. Легецький М. П. Адміністративно-правові заходи протидії правопорушенням, вчиненим неповнолітніми, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 20 с.

148. Легецький М. П. Підвищення ефективності профілактики наркоманії серед неповнолітніх. *Вісник прокуратури*. 2003. № 11. С. 96–99.

149. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. 304 с.

150. Литвак О. М., Однолько І. В. Запобігання наркозлочинності неповнолітніх в Україні кримінально-правовими засобами : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2012. 268 с.

151. Литвинов О. М., Назимко Є. С. Міжнародні та європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх : наук. нарис / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова ; Донец. юрид. ін-т МВС України ; Кримінологічна асоціація України. Київ : Дакор, 2015. 76 с.

152. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Харьков : Медицина, 1987. 112 с.

153. Лопес–Бласко А., Феррандо Ф. П. Ситуация с наркотиками в Испании. План PND. *Новини української психіатрії* : [сайт]. URL: http://www.psychiatry.ua/books/drugs/paper13.htm.

154. Лосич С. В. Кримінальна відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2013. 20 с.

155. Максимова Н. Ю. Основи психології девіантної поведінки : підручник. Київ : Київський університет, 2008. 439 с.

156. Максимова Н. Ю. Психологічні фактори узалежнення неповнолітніх від алкоголю і наркотиків та засоби його попередження : автореф. дис. … д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 1998. 34 с.

157. Мартыненко О. А. Социальные детерминанты правонарушений. *Право і безпека*. 2006. № 5–3. С. 76–78.

158. Микитенко М. С. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у діяльності уповноваженого органу з питань пробації : дис. … канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2019. 318 с.

159. Министр внутренних дел и общественной безопасности Франции представил национальную программу по борьбе с наркобизнесом. *Специальная информация ГИЦ МВД Украины*. 1992. № 86. С. 1–2.

160. Миронюк Т. В. Превентивна та віктимологічна профілактика (міжнародний аспект). *Електронний репозитарій Національної академії внутрішніх справ* : [сайт]. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/67cabea5-1daa-4a82-87e2-08db70c006da/content

161. Міжнародно-правові заходи запобігання наркотизму : наук.-метод. посіб. / О. М. Джужа, Г. І. Піщенко, В. Г. Пшеничний, О. М. Стрільців ; за заг. ред О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 132 с.

162. Мінка П. Я. Проблеми поширення наркоманії та її наслідки. *Науковий вісник Дніпропетровської юридичної академії МВС України.* 2004. № 4. С. 312–317.

163. Міщенко М. Нестабільність суспільства як чинник формування свідомості української молоді наприкінці ХХ- початку ХХІ сторіччя. Молодь України у дзеркалі соціології. Київ : УІСД, 2011. 210 с.

164. МОЗ пропонує затвердити Стратегію державної політики щодо наркотиків на період до 2030 р. *Держлікслужба* : [сайт]. URL: https://www.dls.gov.ua/print-article/?pa=67888

165. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів : монографія. Київ : Логос, 1998. 323 с.

166. Музика А. А. Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1998. 44 с.

167. Музика А. А. Незаконні дії з наркотичними засобами за новим Кримінальним кодексом України. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення*. Київ, 2002. С. 185–189.

168. Музика А. А., Горох О. П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія. Хмельницький : Хмельницький ун-т управління та права, 2010. 224 с.

169. Мураненко К. Ю. Юридико-психологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних дітьми : дис. … канд. психол. наук : 19.00.06. Київ, 2020. 229 с.

170. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Золота Миля, 2013. 458 с.

171. Наркозлочинність (кримінологічний аналіз та протидія) : навч. посіб. / [уклад.: Я. В. Ступник та ін.] ; Держ. ЗВО «Ужгород. нац. ун-т» ; Юрид. ф-т. Ужгород : Гельветика, 2016. 307 с.

172. Наркологія : навч. посіб. / [Б. В. Западнюк, О. М. Стрільців, Н. В. Галан та ін.]. ; за ред. О. М. Джужі. Київ : КНТ, 2012. 328 с.

173. Наркомания в Украине продолжает устанавливать печальные рекорды. *Свободная пресса* : [сайт]. URL: http://inpress.ua/ru/society/24456-narkomaniya-v-ukraine-prodolzhaet-ustanavlivat-pechalnye-rekordy

174. Наркотики: соціальні, медичні та правові аспекти : довідник / [авт.-уклад. И. Н. Кузнецов, С. К. Купрейчик]. Мн.: Нове знання, 2001. 400 с.

175. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Ф. Бантишев та ін.] ; за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. [2-ге вид., переробл. та доповн.]. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.

176. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Грищук та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [9-те вид., переробл. та доповн.]. Київ : Юрид. думка, 2012. 1316 с.

177. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. [2-ге вид., перероб. і допов.]. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

178. Національний звіт за 2022 рік щодо наркотичної ситуації в Україні / Державна установа «Український моніторинговий та медичний центр з наркотиків та алкоголю МОЗ України». Київ, 2023. 78 с. URL: https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/zvit-shhodo-narkotychnoyi-ta-alkogolnoyi-sytuacziyi-v-ukrayini-2022.pdf

179. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с.

180. Никифорчук Д. Й. Теоретичні та практичні засади протидії незаконному обігу наркотичних засобів : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2009. 328 с.

181. Новосьолов С. С. Сучасні тенденції злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків. *Злочинність як суспільна проблема та шляхи її вирішення в Україні* : матеріали Всеукр. студ. наук. конф. (м. Харків, 4 листоп., 2016 р.) : у 2 т. / за заг. ред. А. П. Гетьмана, Б. М. Головкіна. Харків, 2016. Т. 2. С. 90–91.

182. Обіг наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів в Україні : посібник / О. М. Стрільців, О. В. Щур, Д. Й. Никифорчук, Д. М. Тичина ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 108 с.

183. Окаринський М. М. Формування в підлітків несприйнятливості до вживання наркогенних речовин у діяльності пласту : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2000. 20 с.

184. Организация борьбы с наркоманией в Великобритании. *Экспресс-информация ГИЦ МВД Украины.* 1999. Вип. 13. С. 2–4.

185. Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності) : монографія / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. В. Дорош, О. М. Лемешко, О. І. Перепелиця] ; за заг. ред. Ю. В. Баулін, Л. В. Дорош ; Акад. правових наук України ; Ін-т вивчення проблем злочинності. Харків : Право, 2005. 256 с.

186. Основи практичної психології : підручник / [В. Г. Панок., Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелєва та ін.]. Київ : Либідь, 2019. 534 с.

187. Основи практичної психології : підручник для студ. вищ. навч. закл. / [В. Г. Панок (кер.), Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелєва та ін.]. Київ : Либідь, 2003. 533 с.

188. Павленко Р. М. Попередження незаконного виробництва наркотичних засобів і психотропних речовин підрозділами Міністерства внутрішніх справ України : монографія. Київ : [б. в.], 2005. 276 с.

189. Павленко С. О. Окремі аспекти тактики оперативно-розшукової профілактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2 (47). С. 44–54.

190. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики : монографія. Київ : Людмила, 2022. 624 с.

191. Павлишин М. І. Майбутнє України – в руках молоді. *Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку* : матеріали доп. V Міжнар. конгресу українських економістів (22–26 трав. 2000 р.). Львів, 2000. Ч. ІІ. С. 116–120.

192. Палій М. В. Пробація та капеланство як нові перспективи взаємодії державних та релігійних інститутів у протидії злочинності в Україні. *Інститут релігійної свободи* : [сайт]. URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1578%3A1&catid=37%3Aart&Itemid=64&lang=ru

193. Парнюк М. А. Принцип детерминизма в системе материалистической диалектики. Киев, 1972. 84 с.

194. Перепелиця К. П. Зарубіжний досвід боротьби зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів. *Юридична Україна*. 2007. № 7. С. 82–84.

195. Питання сучасної наркополітики України: права людини та доступ до лікування : навч. посіб. / [С. П. Швець, О. М. Стрільців та ін.] ; Одеська правозахисна група «Верітас». Харків : Права людини, 2012. 94 с.

196. Півень А. В. Особливості детермінації вуличної злочинності неповнолітніх. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. № 7. С. 325–328.

197. Піщенко Г. І, Мінченко С. І. Кримінологічна характеристика наркоманії в України. *Право України*. 2005. № 9. С. 63–66.

198. Піщенко Г., Тищенко О. Соціокультурні та геополітичні чинники поширення наркоманії та ВІЛ/СНІДУ в Україні. *Право України*. 2005. № 2. С. 73–77.

199. Плоский К. В. Молодіжний громадський рух як чинник державотворення в Україні : монографія. Київ : Алерта, 2018. 238 с.

200. Поволоцька С. Г. Діяльність органів внутрішніх справ по профілактиці правопорушень серед неповнолітніх (адміністративно-управлінське дослідження) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2005. 214 с.

201. Пономарьова Т. І. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку ювенальної віктимології в Україні : монографія / за заг. ред. Є. С. Назимка. Одеса : Гельветика, 2022. 368 с.

202. Пономарьова Т. І. Теоретичні та практичні засади становлення і розвитку ювенальної віктимології в Україні : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Кропивницький, 2023. 498 с. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/08/dysertacziya.pdf

203. Пороскун О. В. Молодь як об’єкт соціальної роботи. Луганськ, 2009. 35 с.

204. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19

205. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України* : [сайт]. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html

206.Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 27 лют. 2004 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text

207.Про затвердження Інструкції про порядок виявлення та постановки на облік осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини : наказ Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України від 10 жовт. 1997 р. № 306/680/21/66/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0534-97

208.Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : постанова Кабінету Міністрів України від 6 трав. 2000 р. № 770. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000- %D0 %BF#Text

209.Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15 лют. 1995 р. № 62/95-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95- %D0 %B2 %D1 %80#Text

210.Про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори : Закон України від 15 лют. 1995 р. № 60/95-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95- %D0 %B2 %D1 %80#Text

211.Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19

212.Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12.

213.Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text

214.Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора України* : [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2.

215.Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27 квіт. 2021 р. № 1414-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#n356

216.Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21 черв. 2001 р. № 2558-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text

217.Про судову практику в справах про злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 26 квіт. 2002 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text

218.Про схвалення Концепції створення системи моніторингу ситуації у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2011 р. № 1193-р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1193-2011-%D1%80

219.Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2018 р. № 1027-р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018- %D1 %80

220.Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серп. 2013 р. № 735-р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-р

221.Проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Державної стратегії наркополітики на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2023–2025 роки». *Аптека* : [сайт]. URL: https://www.apteka.ua/article/671797.

222.Проєкт Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2021 р. *Держлікслужба* : [сайт]. URL: https://www.dls.gov.ua/for_subject/ %D0 %BC %D0 %BE %D0 %B7- %D0 %BF %D1 %80 %D0 %BE %D0 %BF %D0 %BE %D0 %BD %D1 %83 %D1 %94- %D0 %B7 %D0 %B0 %D1 %82 %D0 %B2 %D0 %B5 %D1 %80 %D0 %B4 %D0 %B8 %D1 %82 %D0 %B8- %D1 %81 %D1 %82 %D1 %80 %D0 %B0 %D1 %82 %D0 %B5 %D0 %B3 %D1 %96 %D1 %8E- %D0 %B4 %D0 %B5/

223.Протидія незаконному обігу наркотиків: історія, практика, законодавство : навч. посіб. / за ред. О. М. Джужи. Київ, 2006. 240 с.

224.Протидія незаконному обігу наркотичних засобів : навч. посіб. / [О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук, О. М. Стрільців та ін.] ; за ред. проф. О. М. Джужи. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. 312 с.

225.Профілактика злочинів : підручник / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

226.Профілактика ризикованої поведінки в учнівському і студентському середовищі : метод. рек. / за заг. ред. В. П. Панка. Київ : Ніка-Центр, 2004. 252 с.

227.Прохоренко С. М. Детермінанти наркозлочинності в Україні. *Митна справа*. 2014. № 2 (92), ч. 2, кн. 1. С. 72–76.

228.Пустовий О. О. Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються безпритульними та бездоглядними дітьми в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 212 с.

229.Пшеничний В. Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 209 с.

230. Раєцька Л. В. Вплив основних положень міжнародних документів на становлення системи протидії наркоманії. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2008. № 4. С. 85–89.

231. Раєцька Л. В. Кримінологічні засади протидії наркоманії в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 230 с.

232. Расюк Е. В. Кримінологічна характеристика та запобігання транснаціональному наркобізнесу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 324 с.

233. Расюк Е. В. Кримінологічна характеристика та запобігання транснаціональному наркобізнесу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.

234. Расюк Е. Кримінологічні ознаки та класифікація організованих груп, які вчиняють злочини у сфері незаконного обігу наркотиків. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 5. С. 117–120.

235. Реферати *RONL.ORG*. : [сайт]. URL: https://ronl.org/referaty/raznoe/684774

236. Рудик М. М. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні : монографія. Київ : 7БЦ, 2023. 405 с.

237. Рущенко І. П. Злочинність в Україні: функціональне пояснення. *Право і безпека*. 2002. № 3. С. 184–188.

238. Савченко А. В. Міжнародні та національні питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів : навч. посіб. Київ : Паливода А. В., 2004. 112 с.

239. Савченко А. В., Стрільців О. М. Кримінально-правова протидія незаконному обігу наркотиків: міжнародні та національні стандарти : посібник / за ред. В. В. Коваленка. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 145 с.

240. Сасько О. О. Психолого-педагогічні умови розвитку соціального інтелекту у студентів, схильних до адиктивної поведінки : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Харків, 2010. 20 с.

241. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика : монографія. Київ : Людмила, 2022. 1092 с.

242. Сердюк А. А. Огляд зарубіжних наркотичних програм. *Новини української психіатрії* : [сайт]. URL: http://www.psychiatry.ua/articles/paper057.htm.

243. Сийплокі М. В. Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 279 с.

244. Синєокий О. В. Мотивація девіантних форм поведінки особи, що призводить до сексуальних злочинів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2006. 254 с.

245. Ситнік О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність в Україні (ст. 304 КК України) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 21 с.

246. Сметаніна Н. В., Голіна В. В. Злочинність і системний підхід. *Системний підхід у дослідженні злочинності* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 21 черв. 2013 р.). Харків, 2013. С. 28–38.

247. Смирнова І. В. Наркобізнес в Україні: реалії та загрози. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2004. № 7. С. 24–28.

248. Соловей В. В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні : дис. … д-ра філос. : 081. Київ, 2023. 299 с.

249. Соловей В. В. Міжнародна практика та зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2023. Вип. 78, ч. 2. С. 228–233.

250. Соловей В. В. Організована злочинність у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів як об’єкт кримінологічного дослідження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Вип. 4. С. 400–404.

251. Соціологія : курс лекцій / [В. М. Піча, О. М. Семашко, Н. Й. Черниш та ін.] ; за ред. В. М. Пічі. Київ : Заповіт, 1996. 344 с.

252. Соціологія права : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи, В. В. Чернєя. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 367 с.

253. Стан та чинники здоров’я українських підлітків : монографія / [О. М. Балакірєва, Т. В. Бондар, О. Р. Артюх та ін.] ; наук. ред. О. М. Балакірєва. Київ : ЮНІСЕФ ; Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. Київ : К.І.С., 2021. 172 с.

254. Статистика наркоманії в Україні. *Міністерство охорони здоров’я* : [сайт]. URL: https://moz.gov.ua/

255. Стеблинська О. С. Запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп’яніння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2008. 16 с.

256. Стрільців О. М. Недоліки системи міжнародного контролю за наркотиками. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2008. № 4. С. 297–305.

257. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх : посібник / [Л. І. Мороз, Р. Г. Коваль, Д. М. Тичина та ін.] ; за наук. ред. Л. І. Мороз. Київ : Паливода А. В., 2008. 210 с.

258. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления. Київ : Вища шк., 1997. 151 с.

259. Тимошенко В. А. Наркобізнес: національна та міжнародна протидія новим викликам : монографія. Київ : Атіка, 2006. 456 с.

260. Тимошенко В. А. Формування системи національної та міжнародної протидії сучасному наркобізнесу : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2006. 33 с.

261. Тимошенко В. І. Причини і умови злочинності. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 18. Кримінологія. Кримінально-виконавче право / [редкол.: В. І. Шакун, В. І. Тимошенко та ін.]. Харків, 2019. С. 372–373.

262. Тимошенко В. І. Теоретичні проблеми кримінології : зб. наук. праць. Київ : Маслаков, 2021. 300 с.

263. Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 240 с.

264. Тимошенко В. Кримінологічна характеристика наркобізнесу – її сутність та призначення. *Право України*. 2006. № 7. С. 88–91.

265. Тичина Д. М., Джужа А. О. Віктимологічний моніторинг сучасної кримінологічної ситуації. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвузів. наук.-практ. кругл. столу (Київ, 28 трав. 2020 р.) / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. С. 52–57.

266. Тіточка Т. І. Роль неповнолітньої жертви в механізмі перверсивної кримінально протиправної поведінки. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 2 (75). С. 114–124.

267. Топольська І. О. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність як комплексна кримінологічна проблема. *Вісник Луганського ін-ту внутрішніх справ України*. 2002. Вип. 1. С. 157–158.

268. Тузов А. П., Миньковский Г. М. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних : монография. Киев : Политиздат Украины, 1987. 215 с.

269. Туляков В. А. Учение о жертве преступления: социально-правовые основы : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одесса, 2001. 484 с.

270. Туркевич І. К. Злочинність : навч. посіб. Київ : Ін-т адвокатури, 1999. 47 с.

271. Тюрікова Л. Профілактика вживання наркотичних речовин серед учнівської молоді. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2007. № 2. С. 115–120.

272. Тютюнник О. В. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2010. 22 с.

273. Уголовный кодекс Украины : комментарий / под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : Одисей, 2001. 960 с.

274. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси : АН Грузинской ССР, 1961. 211 с.

275. Україна посилить спроможність у боротьбі з наркотиками. *Міністерство охорони здоров'я* : [сайт]. URL: https://moz.gov.ua/article/news/ukraina-posilit-spromozhnist-u-borotbi-z-narkotikami

276. Українська радянська енциклопедія : в 12 т. Київ : Головна редакція УРЕ, 1979. Т. 3. 856 с.

277. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. 332 с.

278. Український інститут соціальних досліджень ім. Олександра Яременко : [сайт]. URL: http://www.uisr.org.ua/hbsc

279. Управление ООН по наркотикам и преступности. *Организация Объединенных Наций* : [сайт]. URL: https://www.unodc.org/unodc/ru/about-unodc/annual-report.html

280. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони : монографія. Київ : Атіка, 2004. 280 с.

281. Філософський словник соціальних термінів / заг. ред. В. П. Андрущенко. Київ ; Харків : Р.И.Ф., 2015. 672 с.

282. Фролов Ю. М. Шляхи міжнародної співпраці органів внутрішніх справ у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів: управлінський аспект. *Вісник Луганської академії внутрішніх. справ України*. 2004. Вип. 4 С. 184–188.

283. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навч. посіб. Київ : АртЕк, 1997. 208 с.

284. Харпер П., Делрімил С. Супутник офіцера відділу боротьби з наркотиками : навч.-практ. посіб. Лондон, 1997. 196 с.

285. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность : в 2 т. Киев : Педагогика, 1986. Т. 2. 278 с.

286. Холковська І. Л. Корекційна педагогіка. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. 328 с.

287. Хруппа М. С., Семенюк В. А., Семенюк Н. М. Попередження незаконного обігу наркотичних засобів серед неповнолітніх : навч. посіб. / за ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 184 с.

288. Чалий І. С. Соціальна реабілітація засуджених : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2021. 20 с.

289. Чекан Н. В. Загальносоціальні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються маргінальними групами. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 8. С. 461–465.

290. Чепурко А. С. Кримінально-правова протидія незаконному вживанню наркотичних засобів (ст. 315, 316, 317 КК України) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 219 с.

291. Черниш Н. Й. Соціологія : курс лекцій. [4-те вид., доповн. і переробл.]. Львів, 2014. 543 с.

292. Чуніхіна Л. Протидія традиційним схемам (прийомам, механізмам, заходам) «відмивання» доходів, отриманих злочинним шляхом як запобіжний засіб боротьби з організованою злочинністю. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 9. С. 125–129.

293. Шакун В. І. Злочинність. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 18. Кримінологія. Кримінально-виконавче право / [редкол.: В. І. Шакун, В. І. Тимошенко та ін.]. Харків, 2019. С. 158.

294. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. [2-е вид., доповн. і переробл.]. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

295. Шапар В. Б., Овсянникова Я. О. Зміни особливості наркомана й алкоголіка. *Право і безпека*. 2005. № 4–5. С. 191–193.

296. Шеремет І. В. Педагогічні основи антиалкогольного й антинаркогенного виховання учнівської молоді засобами фізичної культури : посібник для студ. пед. вищ. навч. закл. Тернопіль : Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2009. 132 с.

297. Шишова І. О. Профілактика наркоманії серед підлітків у виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.07. Херсон, 2004. 19 с.

298. Шоломович А. С. Теория и практика борьбы с наркотизмом. *Харьковский медицинский журнал*. 1933. № 5. С. 123–128.

299. Штанько Д. О. Організаційно-правові засади протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин серед молоді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 19 с.

300. Штифурак В. Є. Соціально-педагогічні основи виховної роботи зі студентською молоддю у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2011. 44 с.

301. Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 177 с.

302. Яременко О. О. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі: вживання, залежність, ефективна профілактика. Київ : [б.в.], 2004. 196 с.

303. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография. Харьков : Право, 2003. 512 с.

304. European Commission for the Efficiency of Justice – CEPEJ. URL: http://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobitnitstvo/spivrobitnitstvo-z-radou-vropi-ta-evropeyskim-souzom/european-commission-for-the-efficiency-of-justice-cepej

305. European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. URL: https://data.espad.org/

306. Federal Criminal Code and Rules. St. Paul, Minn., West Group, 2003. 1436 p.

307. Johnson B. A. Developmental model of addictions it's relationships to the twelve step program of alcoholics anonymous. *Aduse Treat*. 2019. Vol. 10, № 1. P. 25–29.

308. Navies P., Francis P., Jupp V. Victimisation: Theory, Research an policy. N.Y., 2003. P. 47–48.

309. Pollution Prosecution Act of 1990. *Pub. L. 101–593, title II, Nov. 16, 1990, 104 Stat. 2962 (42 U.S.C. 4321)* Pub. L. 101–593. URL: https://law.lexisnexis.com/infopro/zimmermas

310. State and Local Experience With Drug Paraphernalia Laws / by Kerry M. Healey & National Institute of Justice. W., 2018. 138 p.

311.U.S. Code Chapter 13 – DRUG ABUSE PREVENTION AND CONTROL. Subchapter I – CONTROL AND ENFORCEMENT. Part D – Offenses and Penalties. URL: http://www.law.cornell.edu/uscode/text/21/chapter-13/subchapter-I/part-D

ДОДАТКИ
Додаток А

Зведені дані опитування слідчих, дізнавачів, працівників карного розшуку, працівників боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України, Головних управлінь Національної поліції у м. Києві, Дніпропетровській, Київській, Львівській, Одеській областях; (загальна кількість опитаних – 450 осіб)

1. Стаж роботи в органах Національної поліції України:

Відповідь	450	%
до 3-х років	87	19,33
від 3-х до 5-х років	182	40,44
від 5-х до 10-ти років	117	26,0
понад 10-ть років	64	14,22

2. Ваша посада в органах Національної поліції України:

Відповідь	450	%
начальник/заступник начальника	60	13,33
оперуповноважений	220	48,88
слідчий/дізнавач	170	37,77

3. У якому підрозділі Ви працюєте?

Відповідь	450	%
карний розшук	170	37,77
боротьби з наркозлочинністю	80	17,77
слідчий відділ	145	32,22
дізнання	55	12,22

4. Чи є у Вашому підрозділі спеціально виділені посади, які запобігають наркозлочинності за участю молоді:

Відповідь	450	%
так	29	6,44
ні	400	88,88
не володію інформацією	21	4,66

5. Скільки осіб у Вашому підрозділі, які закріплені за обслуговуванням закладів вищої освіти?

Відповідь	450	%
1 працівник	51	11,33
2 працівника	7	1,55
понад 2 працівника	0	0,0
жодного	343	76,22
не володію інформацією	49	10,88

6. Які підготовчі дії щодо залучення молодої людини до вживання наркотиків вживалися?

Відповідь	450	%

підбір жертви злочинного посягання, яку можна залучити до вживання наркотиків	214	47,55
створення зацікавленості жертви злочинного посягання у вживанні наркотиків, підвищення авторитету	128	28,44
вчинення дій, що послаблюють контроль молодої людини за власними діями: розпивання спиртних напоїв, куріння, уживання «енергетиків»	16	3,55
не володію інформацією	92	20,44

7. Які способи втягнення до вживання наркотиків Ви можете виокремити?

Відповідь	450	%
застосування психологічного насильства	193	42,88
застосування фізичного насилля	85	18,88
поєднання фізичного та психологічного насильства	172	38,22

8. Які наркотики були предметом попиту серед молоді?

Відповідь	450	%
канабіс/гашиш	171	38
амфетамін/метамфетамін	146	32,44
кокаїн	34	7,55
МДМА	54	12
ЛСД	19	4,22
героїн/метадон/опій	13	2,88
лікарські наркотичні (психотропні) засоби	8	1,77
не володію інформацією	5	1,11

9. Чи використовуються в Вашому підрозділі методичні рекомендації, щодо запобігання втягненню молоді у наркозлочинність?

Відповідь	450	%
так	8	1,77
ні	437	97,11
важко відповісти	5	1,11

10. Втягнення молоді у наркотики викривалося:

Відповідь	450	%
співробітниками карного розшуку	126	28
співробітниками превентивної діяльності	81	18
співробітниками боротьби з наркозлочинністю	202	44,88
іншими службами	36	8
не володію інформацією	5	1,11

11. Який стан розповсюдженості наркотиків серед молоді?

Відповідь	450	%
наркотик можна купити вільно через «закладки»	353	78,44
наркотики у певній мірі поширені у закладах вищої освіти	68	15,11
наркотики взагалі не поширені серед закладів освіти	24	5,33
не володію інформацією	5	1,11

12. Які причини зумовлюють поширення незаконного обігу наркотиків серед молоді?

Відповідь	450	%
«мода» на наркотики	155	34,44
відсутність превентивної діяльності	96	21,33
недоліки діяльності Національної поліції України	54	12
недостатня профілактична робота органів і служб у справах дітей	66	14,66
недостатня профілактична робота батьків	79	17,55

13. До осіб, які втягують молодь у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів варто віднести такі типи?

Відповідь	450	%
професійний	225	50
організований	105	23,33
кримінальний	80	17,77
сімейний	40	8,88

14. Чи відповідає законодавче забезпечення успішному запобіганню незаконному обігу наркотиків?

Відповідь	450	%
відповідає повною мірою	71	15,77
частково відповідає	111	24,66
не відповідає взагалі	268	59,55

15. Чим обумовлені недоліки в діяльності Вашої служби у профілактиці незаконного обігу наркотиків (може бути декілька відповідей)?

Відповідь	450	%
ліквідацією (мінімізацією) підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків	230	51,11
низьким рівнем підготовки працівників	85	18,88
відсутністю законодлавчих ініціатив запобігання кримінальним правопорушенням	55	12,22
відсутністю методичних та практичних рекомендацій по здійсненню втягненню молоді до вчинення кримінальних правопорушень, у тому числі й наркозлочинності	45	10
інша точка зору	35	7,77

16. Якою мірою і в якому ступені Ви знайомі з тактикою та методикою запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів?

Відповідь	450	%
добре знайомий і володію нею	45	10
не зовсім добре знайомий і володію посередньо	35	7,77
взагалі незнайомий і не володію	370	82,22

17. Чи потребує необхідне спеціальне вивчення поліцейськими тактики та методики запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів?

Відповідь	450	%
так	397	88,22
ні	41	9,11
не володію інформацією	12	2,66

18. Яким чином краще засвоїти тактику і методику запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів?

Відповідь	450	%
ведення спеціальних курсів підвищення кваліфікації	200	44,44
навчання в системі бойової і службової підготовки	73	16,22
організація конференцій по обміну досвідом з даної проблеми	52	11,55
розробка відповідних рекомендацій та пропозицій та їх впровадження в практичну діяльність	110	24,44
Ваша точка зору	15	3,33

19. Які шляхи загальносоціального запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів необхідно впровадити?

Відповідь	450	%
висвітлення іноземного досвіду у медіа	20	4,44
удосконалення кримінального/кримінального процесуального законодавства	150	33,33
проведення спеціальних курсів підвищення кваліфікації	40	8,88
обмін досвідом у закладах вищої освіти під час семінарів та конференцій	25	5,55
налагодження співробітництва з іншими правоохоронними органами	45	10
покращення оперативних можливостей	90	20
розробка та впровадження методичних рекомендацій	70	15,55
ваша точка зору	10	2,22

20. Які шляхи спеціально-кримінологічного запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів необхідно впровадити?

Відповідь	450	%
покращення ефективності роботи за напрямком виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з схиляннням молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів	100	22,22
співпраця з правоохоронними органами у тому числі іноземних країн в частині діяльності організованих груп, у тому числі транснаціонального характеру	41	9,11

розроблення Положення щодо удосконалення порядку регулювання законного обігу наркотичних засобів, правової регламентації лікування хворих на наркоманію, їх соціальної реабілітації	15	3,33
створення і використання спеціального фонду для реалізації загальної молодіжної програми по боротьбі з наркотизмом	10	2,22
укріплення та розвиток спеціалізованих підрозділів правоохоронних органів, медичних установ антинаркотичного профілю, забезпечення дієвої взаємодії органів і організацій які ведуть боротьбу з наркозлочинністю по створенню бази даних осіб, які продовжують немедичне вживання наркотиків	100	22,22
налагодження співпраці з населенням та громадськими організаціями	80	17,77
забезпечення професійного відбору працівників залучених до боротьби з втягненням молоді до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів	100	22,22
інше	4	0,88

Додаток Б

Результати проведеного анкетування та інтерв'ювання студентів з питань розповсюдженості наркотиків

З метою визначення проблемних питань, пов'язаних із запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів, а також удосконалення діяльності у цьому напрямі було проведено опитування 370 студентів.

1. Як Ви оцінюєте свою успішність у закладі вищої освіти?

Відповідь	%
«відмінно»	12,97
«добре»	44,59
«задовільно»	33,24
«незадовільно»	9,18

2. Чим Ви найчастіше займаєтеся у вільний час:

Відповідь	%
спорт	11,89
художня самодіяльність	6,48
навчаюся вдома	7,56
ходжу у кіно	3,24
граю в комп'ютерні ігри вдома	4,32
підпрацьовую	13,78
зустрічаюся з друзями, подругами	11,35
слухаю музику, дивлюся телевізор, відео	6,48
сиджу у телефоні	3,24
відвідую розважальні заклад (кафе, нічні клуби, дискотеки)	18,64
приділяю увагу своїй сім'ї	3,57
читаю	2,97
нічим	1,89
інше	4,59

3. Чи вважаєте Ви, що більшість людей не вчиняють правопорушення?

Відповідь	%
так, не вчиняють	3,24
ні, вчиняють	5,40
будь-хто може вчинити правопорушення при визначених обставинах	85,94
вагаюсь з відповіддю	5,40

4. Які з перерахованих нижче діянь Ви вважаєте правопорушенням?

Відповідь	%
вживання наркотиків	9,18

збут наркотиків	80,27
посередництво у збуті наркотиків	10,54

5. Як ти вважаєш, з яких причин частіше всього молодь починає вживати наркотики:

Відповідь	%
з цікавості	6,75
бажання розважитись	19,45
хотілося отримати приємні відчуття	15,67
від нічого робити	5,40
не хотілося виділятися з компанії	13,78
хотілося забути про свої проблеми	15,13
тому що всі їх друзі так роблять	13,24
тому що так роблять їхні батьки/родичі	10,54

6. Чи маєте Ви досвід вживання наркотиків протягом свого життя?

Відповідь	%
так	8,10
ніколи не вживав (ла) наркотики	91,89

7. Скільки разів Ви вживали наркотики протягом свого життя?

Відповідь	%
жодного разу	91,89
1-2 рази	5,40
3-5 разів	2,16
6 разів і більше	0,54

8. Якщо вживали наркотик, то який:

Відповідь	%
канабіс/гашиш	50
амфетамін/метамфетамін	16,66
кокаїн	10
МДМА	20
ЛСД	3,33
героїн/метадон/опій	-
лікарські наркотичні (психотропні) засоби	-

9. Якщо твої друзі запропонують тобі безкоштовно вжити наркотики:

Відповідь	%
погодишся, тому що це твої друзі і якщо ти відмовишся, вони перестануть тебе поважати	2,16
відмовишся, тому що знаєш про небезпеку вживання наркотику	53,78
відмовишся бо більше боїшся покарання, ніж того, що друзі від тебе відвернуться	24,86
відмовишся і постаратися відмовити друзів від вчинення злочину	17,02
погодишся, тому що тобі це цікаво	2,16

10. У ситуації коли твій друг пропонує тобі зберігати певний час наркотики за гроші чи за інші послуги і каже, що їх зберігання безпечне і за це тобі нічого не буде, ти:

Відповідь	%
погодишся, тому що не будеш боятися покарання	2,16
відмовишся, бо вчиняти кримінальне правопорушення – це недобре в будь-якому випадку, навіть якщо за це тебе не покарають	94,86
погодишся, тому що для тебе важливо, щоб друг (подруга) тебе поважали, і ти будеш турбуватись, що якщо не виконаєш це прохання, то втратиш друга (подругу)	1,62
за великі гроші будеш зберігати наркотики	1,35

11. У ситуації коли твій друг пропонує тобі реалізовувати за гроші наркотики, ти:

Відповідь	%
погодишся, якщо запропонують великі гроші	0,81
погодишся, але з інших причин	0,54
відмовишся у будь-якому випадку	95,94
ще не знаю, як би поступив	2,70

12. Як Ви оцінюєте свій рівень правової підготовки на сьогодні?

Відповідь	%
відмінно	14,86
добре	63,78
погано	11,35
не знаю	10

13. Чи відомі Вам факти незаконного вживання наркотиків серед Ваших друзів?

Відповідь	%
так	2,43
ні	94,05
вагаюсь з відповіддю	3,51

14. На Ваш погляд, чи приховуються правопорушення з наркотиками у Вашому навчальному закладі?

Відповідь	%
не приховується жодного правопорушення	99,45
так	0,54

15. Як ти думаєш, хто винен в тому, що дитина починає вживати наркотики?

Відповідь	%
підліток	12,70
сім’я	16,75
однолітки, колектив	20,27
організація, яка не слідкували за тим, щоб підліток нормально виховувався (навчальний заклад)	24,59

що-небудь інше (напиши, що саме): _____	25,67

Авторський колектив

1. Варава Дмитро Віталійович, доктор філософії, головний оперуповноважений Департаменту боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України – вступ, розділ 1, висновки за розділами, загальні висновки, додатки

2. Тичина Дмитро Михайлович, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу організації наукової роботи та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ – розділ 2

3. Джужа Олександр Миколайович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації наукової роботи та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ – розділ 3

Наукове видання

Варава Дмитро Віталійович
Тичина Дмитро Михайлович
Джужа Олександр Миколайович

ЗАПОБІГАННЯ ВТЯГНЕННЮ МОЛОДІ У ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ В УКРАЇНІ

Монографія